

A magyar nyelv érzelemkifejező rendszere interkulturális aspektusból.

A gratuláció szociopragmatikai vizsgálata

1. Bevezető

Doktori értekezésemben az expresszív vagy érzelemkifejező beszédaktusokat tárgyalom, különös tekintettel a gratuláció megvalósulására interkulturális környezetben a magyarországi megnyilatkozási stratégiákat összevetve a szlovéniai magyar nyelvváltozat sémáival.

A téma egyetemi tanulmányaim során keltette fel érdeklődésemet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar nyelv és irodalom, valamint Magyar mint idegen nyelv szakán diplomáztam, és pragmatikai témából írtam szakdolgozatot. A kutatások folytatására sarkalltak, ezért kezdtem foglalkozni részletesebben az expresszív beszédaktusokkal. Jelen dolgozat az azóta tartó vizsgálódások bemutatása, a megfelelő elméleti háttér taglalásával. Az empirikus vizsgálat adatai alapján a magyar beszélőközösség gratulálási szokásait kísérlem meg meghatározni, hogy az anyanyelvi beszélők számára kézzel foghatóbbá váljék a beszélőközösség viszonya az érzelmek kifejezéséhez, a magyart idegen nyelvként tanulóknak pedig segítségül szolgáljon a megfelelő nyelvi forma kiválasztásához az adott szituációban. A Balassi Intézetben eltöltött 6 év, majd a szlovéniai lektori munkám során is egyértelműen kirajzolódott, hogy a kommunikáció sikere nagyban függ a tanuló nyelvi pragmatikai kompetenciájától.¹

A kommunikációs kompetencia tartalmairól megoszló vélemények élnek, Cseresnyési László szerint kommunikatív kompetencián azt értjük, hogy a beszélő rendelkezik a megfelelő nyelvtani tudással és a nyelv használatára vonatkozó rendszeres és kollektív ismerettel, azaz a kompetens beszélő a környezete által elvárt nyelvi repertoárral bír, és ennek elemeit használni tudja az adott kontextusban (vö. Cseresnyési 2004: 25). Bańcerowski Janusz a következő elemeket tartja a kommunikációs kompetencia részének: nyelvi, nyelvi pragmatikai, metanyelvi, metanyelvi pragmatikai, para- és extranyelvi, para- és extranyelvi pragmatikai, kultúr- és pragmatikai kultúrkompetencia (vö. Bańcerowski: 1994: 284). Németh T. Enikő A kommunikatív

¹ „A nyelvi tudást és használatának a képességét nyelvi kompetenciának, viszont a kommunikációs céllal generált nyelvi megnyilatkozások használati szabályrendszerének tudását (ismeretét) nyelvi pragmatikai kompetenciának fogjuk fel” (Bańcerowski 1994: 283).

nyelvhasználat elvei című cikkében a pragmatikai elméletek összefoglalása után Kasher (1991) és Sperber (2000) nyomán írja, hogy „a pragmatikai kompetencia az emberi elmének az összes lehetséges nyelvhasználati formára vonatkozó procedurális és deklaratív ismereteket tartalmazó, illetve azokat összerendező, nem egyetlen modulra korlátozódó képességének tekinthető” (2003: 226).

A nyelvi szocializáció során a gyermek elsajátítja, milyen megnyilatkozásokat használhat egyes szituációkban, azaz sémákat és forgatókönyveket tanul, mivel mindig kontextusba ágyazva tanulja meg ezeket az őt körülvevőktől, ritkán fordul elő, hogy nem helyénvaló megnyilatkozásokat használ. Ha mégis, a környezete általában megbocsátó mosolygással reagál, elmagyarázzák neki, hogy miért zavarba ejtő, amit mond, vagy csak egyszerűen kijavítják. A folyamatos visszajelzések révén a felnőttkorig tanulható, hogy egyes helyzetekben mi a helyénvaló megnyilatkozás, a kor előre haladtával azonban az esetleges kudarcok egyre kellemetlenebbül érintik a beszélőt. Mivel a társadalmi szerepek változnak, a nyelvi szerepeknek is meg kell felelnie, ha kommunikációs céljait el akarja érni.

A nyelvtanuló azonban, ha idegen nyelvként tanulja az adott nyelvet, először egy mesterséges szituációban találkozik a megnyilatkozásokkal. Bonyolult grammatikai szabályokat kell elsajátítania ahhoz, hogy létrehozzon egy grammatikailag helyes mondatot, melynek használata nem biztos, hogy helyénvaló lesz egy adott kontextusban, hiszen óhatatlanul saját kultúrájára, nyelvére alapoz. Ha célnyelvi környezetben él a személy, akkor könnyebb dolga van, hiszen a beszélőközösséggel érintkezve hallja, tudatosíthatja és elsajátíthatja a környezetnyelv tipikus megvalósulási sémáit. A célnyelvtől távol tanuló azonban, csak a tankönyvére és a tanárára támaszkodhat. Az előbbiek – főleg a magyar nyelvkönyvek – legtöbbször még nem tartalmaz megfelelő anyagot a nyelvtanuló számára, így időszerű, hogy a nyelvoktatás és nyelvtanulás folyamatában a pragmatikai szempontok előtérbe kerüljenek a beszédaktus-elméletre és az empirikus kutatások eredményeire támaszkodva. A beszédaktus-kutatások ahhoz járulnak hozzá, hogy a gyakorlatban is létrejöjjön egy tananyag, amely a nyelvi pragmatikai kompetencia kialakulását segíti elő. Jelen dolgozat részben ennek a célnak az eléréséhez is hozzá kíván járulni.

2. A beszédaktus-elmélet, a pragmatika születése

2.1 A beszédaktus-elmélet megszületése

A pragmatika kutatási területeit Cseresnyési László a következőképpen osztja fel: (i) a diskurzus koherenciája (koherencia, kohézió, deixis és referencia, racionalitás, informativitás), (ii) a diskurzusbeli funkciók (a szerkezetek funkcionális interpretációja, illokúciós érték és beszédaktusok), (iii) az implicit diskurzus vizsgálata (interferencia, implikáció, implikatúra, előfeltevések, kontextus és tárgyalási univerzum), és (iv) a diskurzus szociális és interperszonális elemei, mely terület átfedésben van a szociolingvisztikával (ethnography of speaking) és a konverzáció elemzéssel is (hierarchia, identitás, udvariasság, tiszteletiség, attitűd) (vö. Cseresnyési <http://home.hiroshimau.ac.jp/monika/Cseresnyesi/Cseresnyesi/02C3AF9F-8AE3-44AF-9042-C53F6A648227.html>: 2).

Mey felosztását nézve, aki inkább a pragmatika feladataira összpontosít, mikropragmatikáról, makropragmatikáról és metapragmatikáról beszélhetünk (Mey 2003: 272). A makropragmatikai kutatások a beszélők interakcióira koncentrálnak, a társalgáselemzés, az udvariasság pragmatikai szempontú kutatásai ide tartoznak. A beszédaktus-kutatások a mikropragmatika részterülete, mivel a mikrokörnyezet, a mondat felhasználhatóságát és felhasználását vizsgálják. A metapragmatika pedig a pragmatikáról szóló diszkusszió.

A beszédaktus (speech act) műszó utal arra, hogy a nyelvtudománynak olyan részdiszciplínájával állunk szemben, amely azzal foglalkozik, ami a nyelvhasználatban a nyelv által történik a közlés folyamán. A nyelvi közlés megközelítése hagyományosan két módon történik: egyrészt az elemző deskripció, másrészt a nyelvi anyag létrehozását lehetővé tevő szabályok keresése. A XX. századi nyelvészetben fölmerül azonban egy másfajta kérdés: mi történik a nyelvi közlésben és a közlés által?

Ebből a szempontból két eltérő csoportra oszlanak megnyilvánulásaink. Leíró (konstatív) és performatív (végrehajtó) közlésekre. Míg az első kategóriában felmerül a logikai igazságérték szerinti minősítés, a másodikban ez nem valósulhat meg.

Ennek a szemléletnek az előzményei fellelhetők már jóval korábbi munkákban is, mint amilyen az 1660-ban írt *Grammaire générale et raisonnée*-ben, mely a beszédtevékenység tekintetében két mozzanatot különít el. (i) A hangadást, a hangsorok képzésének tevékenységét és (ii) a beszédet emberivé tevő jellemzőt: az ember a beszédhangokat arra használja fel, hogy velük megjelölje, ábrázolja és közlétegye gondolatait. A nyelv szavai csak arra szolgálnak, hogy a beszéd folyamán jelöljék,

közvetítések és a beszédpartnerben fölébresszék e fogalmakat. Azonban itt egyúttal azoknak a műveleteknek az előhívásáról is szó van, amelyekkel gondolkodásunkban a fogalmakat összekapcsoljuk (Pléh–Radics 1982: 88).

Antoine Arnauld és Claude Lancelot (*Port Royal*) megkülönböztetnek a nyelvtől független gondolkodás szférájába tartozó megnyilatkozásokat, ilyenek az ítélet, az érvelés, a kívánság, a parancsolás, a kérdezés. Egyértelmű, hogy a később deklaratív beszédaktusoknak tartott beszédcselekvések keltették fel érdeklődésüket, hiszen itt a legkönnyebben érhető tetten a nyilatkozat² kimondása utáni állapotváltozás.

A pragmatika definíciói ma sem teljesen egyértelműek. Charles Morrisnál (1938) fordul elő először a terminus a mai értelemben. Morris a következő területeket különbözteti meg a nyelvkutatásban: (i) szintaxis (a jelek közötti realizációk tanulmányozása), (ii) szemantika (a denotációs viszony által meghatározott jelentés vizsgálata), (iii) pragmatika (a jelek és jelhasználók közötti viszony vizsgálata) (Reboul–Moeschler 2000: 33; Kiefer 2000: 40). Morris szerint a jelhasználat során minden előforduló pszichológiai, biológiai és szociológiai jelenség a pragmatika tárgyát képezi (Levinson 1983: 2), ma már ezek a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika vagy éppen a neurolingvisztika kutatási területeinek felelnek meg.

1932-ben jelent meg Gardiner munkája, melyben *act of speech*-ről beszél, s ezt társadalmi, céltudatos emberi cselekvési formának tartja (Szili 2004: 71; Gardiner 1932: 62). Elsőként egyértelműen azonban az angol–amerikai nyelvfilozófiában fogalmazódott meg a gondolat, hogy a beszéd tevékenység, mégpedig valamely szabályok által irányított tevékenység lehet. Előzménynek tekinthető Wittgensteinnek a nyelv használatát mint nyelvi játékot felfogó elmélete, amely az 1950-es, '60-as években vált elterjedtebbé (Szili 2004: 65). Szerinte „sem a szó, sem a mondat jelentése nem fogható föl úgy, mint valamely körülhatárolható eszmei vagy valóságos tárgy. A nyelv szerinte nem arra szolgál, hogy a gondolkodás vagy a valóság eleve adott, a nyelvtől független rendjét leképezze. A dolgok rendje ugyan befolyásolja valamelyest a nyelvhasználatot, de csak abban a nagyon általános értelemben, ha a világ egészen más volna, a nyelvhasználat is egészen más módokat követne. A nyelvi tevékenységet azonban legalább ugyanolyan mértékben kormányozza a közösség történetileg kialakult

² A nyilatkozat terminus technikust Péter Mihály indoklása alapján használom, aki elkülöníteni a közlés elemi aktusát (megnyilatkozás), az aktus termékétől (nyilatkozat) a francia *énonciation* és *énoncé* különbsége alapján (Péter 1991: 127). Kiefer Ferenc megnyilatkozás-típust és megnyilatkozás-példányt különít el (vö. 2007: 38).

és konvencionálisan áthagyományozott nyelvi viselkedésmódja, mint a természet rendje. Ráadásul maga a nyelvi tevékenység alapjául szolgáló rendszer sem egységes; számtalan egymástól különböző, egyenként csak önmagán belül tanulmányozható nyelvhasználati módból (»nyelvjátékból«) áll, még egy-egy szó használatát is különböző szokások, kategóriarendszerek irányítják” (Pléh–Radics 1982: 92).

A pragmatika önálló részdiszciplínaként 1955-ben jelenik meg Austin ún. *William James*³-előadásainak programjával, melyeknek során megcáfolja az analitikus filozófia egyik alaptételét, azaz hogy a nyelv elsődleges funkciója a valóság leírása. Az elmélet újdonsága az volt, hogy Austin a tények szélesebb körét értelmezi beszédtevékenységnek, mint bármely eddigi, nyelvi kommunikációra vonatkozó leírás (Pléh–Radics 1982: 87). Anne Reboul és Jacques Moeschler úgy gondolja, az 1955-ös évet a pragmatika születési évének is titulálhatjuk (Reboul–Moeschler 2000: 32), mások pragmatikai fordulatról beszélnek (Mey 1996: 20).

Pátrovics úgy látja, hogy Austin elméletének előzményei Koschmieder és Bühler munkáiban keresendők (Pátrovics 1998: 144). Erwin Koschmieder koincidencián (ma performativitáson) a szó és cselekvés egybeesését érti, azaz a kiejtett szó maga a jelölt cselekvés (Koschmieder 1930: 352; vö. Krékits 2006: 7). Bühler egész nyelvelméletének legismertebb része a nyelvi funkciókról szóló tanítás. A bühleri modell lényege, hogy minden nyelvi jel egy hármass relációban működik, közvetítést valósít meg három momentum: az én világa, a másik világa és a dolog világa között. „Ennek megfelelően beszélhetünk a közlés hármass funkciójáról: a jel viszonya a beszédaktust végzőhöz definiálja a kifejezés [*Ausdruck*] funkcióját; jel és dolog, illetve tényállás viszonya az ábrázoló funkciót [*Darstellung*] s végül a hang s a címzett viszonya a felhívást [*Appel*]; Bühler korábbi terminológiájában: kiváltás – *Auslösung*] határozza meg. Ebben az értelemben mondhatjuk azután, hogy a nyelvi jel egyszerre indícium, szimbólum és szignál (felhívójel)” (Pléh www.jate.u-szeged.hu/~pleh/magyar/cikkek/regi/3buhler.html). Azaz a nyelvi megnyilatkozás többfajta funkciót lát el, így ha ezt a modellt nézzük, a beszélőnek a beszédtevékenység során egyetlen effektussá kell sűrítene az ábrázoló funkciójú nyelvi jelet és a beszédnek a másik két funkciót ellátó, de az ábrázoló rétegről elemzéssel leválasztható sajátosságait (Pléh–Radics 1982: 89). Roman Jakobson a bühleri modellre támaszkodva az ábrázoló funkció prioritását hangsúlyozza ugyan, viszont az indulatszók és a

³ William James pszichológus az érzelmek kultúraspecifikus osztályozására mutat rá (ld. 4.8-as fejezet).

felszólító mondatok kapcsán már megállapítja, hogy nem lehet ezeket igazságkritériumok alapján értékelni. Ez lesz az egyik kiindulópontja az austini elméletnek.

Austin a beszédaktus-elmélet kidolgozásakor a kommunikációt éppúgy cselekvésnek tekinti, mint bármely fizikai tettet, hiszen mindig cselekedni akarunk, amikor megszólalunk: a kommunikáció így cselekvések, aktusok végrehajtása az információátvitelben. A nyelv használatát éppúgy kötött szabályok, konvenciók vezérlik, mint a grammatikai struktúrák felépítését. Ezek a szabályok éppúgy jellemzik a nyelvet és éppúgy hozzátartoznak a beszélők nyelvi kompetenciájához, mint a szó szorosabb értelmében vett grammatikai szabályok (Pléh–Terestyéni 1997: 15). Austin a nyelvfilozófia megteremtésével tulajdonképpen a nyelvészeti pragmatika alapjait is lerakta, szerinte minden megnyilatkozásunk tetté válik, ezek egy része a nyelven kívüli világ jelenségeinek leírása, a tényeinek megállapítása, konstatálása. Abból a népszerű filozófiai és logikai problémából indul ki, hogy hogyan válhatnak megnyilatkozásaink sem nem igazgá, sem nem hamissá (Pléh magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99085.htm).

Austin azokat a mondatokat, melyekkel leírunk valamit, konstatívumoknak nevezi, ezekkel kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy az, amit velük állítunk, megfelel-e a nyelven kívüli tényeknek, vagyis igaz-e vagy hamis (Pléh–Terestyéni 1997: 7). Sok olyan mondat van azonban, amely nem kérdő, felkiáltó, felszólító, mégsem a valóság tényeit írja le, sőt, éppen arra használjuk őket, hogy megváltoztassuk azt: *Házastársaknak nyilvánítom önöket.; 5 év letöltendő börtönbüntetésre ítélem.; Gratulálok a születésnapodra!* Amikor gratulálunk, megnyilatkozásunkkal nem állapítunk meg semmiféle tény, nem írunk le semmiféle helyzetet vagy jelenséget, hanem ténylegesen kifejezzük, kimondjuk gratulációnkat, végrehajtunk egy aktust. Ha valakitől ezt halljuk, azt az aktus tényleges megtételeként fogjuk fel. Mivel a bocsánatkérés, a bókolás, a részvétnyilvánítás, az ítélet kihirdetésekor használt megnyilatkozások nem a tények közlésére korlátozódnak, hanem aktusok végrehajtására, performálására, **performatív**oknak nevezik őket. Nyelvünkben számos olyan (performatív) ige található, amelyeknek kijelentő mód egyes szám első személyű kimondása performatív megnyilatkozást eredményez: *gratulálok, megparancsolom, kérem, engedélyezem, megtiltom, javaslom, felszólítom, vállalom, kijelentem, vádoló, megbízom, utasítom ...* (Pléh–Terestyéni 1997: 8). Így Austin kettétörte a filozófiában

megkövesedett elméletet, miszerint a nyelv feladata a világ tükrözése, és az állítások csak igazak vagy hamisak lehetnek.

Amint láttuk, Austin megkülönböztetett konstatív és performatív beszédaktusokat. A performatív valamilyen változást eredményez, például a házassági eskü, vagy a bírósági ítélet esetében valóban cselekszünk, amikor kimondjuk azokat. (Pl: *5 év szabadságvesztésre ítélem.*) A **konstatív beszédaktusok** igazságkritériumok alapján értékelhetők, de néha lehetnek performatív értékeik. (*Már megint esik.*) A performatív aktus fogalma az austini elméletben nagyon széles. Nemcsak a jogi-intézményi jellegű aktusokat foglalja magában, hanem az olyan nyelvi cselekvéseket is, mint például a figyelmeztetés, a meggyőzés, az eskütétel, az ígéret, a kérés, a köszönés, a fenyegetés, a gratulációk stb., ezek az igaz-hamis logikai értékrend tekintetében semlegesek. Úgy véli, bár az igazságtartalom szerint nem értékelhetők ezek az aktusok, a sikeresség/sikertelenség relációban viszont igen. A performatív jellegű megnyilatkozások formális jellemzői a következők:

- (i) az egyes szám első személyben (ritkábban a többes szám első személyben vagy személytelen alakban) szereplő úgynevezett performatív ige,
- (ii) a beszédaktus tartalmára utaló formula (pl. *ezennel, ezekkel a szavakkal* stb.).

Ám az előadás-sorozat után Austin tovább vizsgálja a konstatív/performatív megoszlást, és arra jut, hogy bizonyos mondatokban nem is szerepel performatív ige. A használat során így minden mondat egy beszédaktus végrehajtását jelenti, később már a hármas rendszerben gondolkodik: lokúciós aktus (kimondás), illokúciós aktus (végrehajtás mondás által) és perlokúciós aktus (azzal a ténnyel való végrehajtás, hogy mondunk valamit). Ahhoz, hogy képesek legyünk meghatározni, milyen illokúciós aktust hajtunk végre, Austin úgy véli, meg kell határoznunk, hogy milyen módon használjuk a lokúciót:

- kérdés feltevésére vagy megválaszolására;
- információ vagy biztosíték nyújtására, illetve figyelmeztetésre;
- szándék bejelentésére, ítélet kihirdetésére;
- mondat kimondására;
- megállapodásra, felhívásra vagy bírálatra;
- azonosításra vagy leírásra ... vagy sok más hasonlóra (Austin 1997: 37).

A beszédaktus-elmélet újdonsága az, hogy felteszi a kérdést, hogyan kezelhetők azok a mondatok, melyeket a logika az igazságérték-hozzárendelés lehetetlensége miatt

kizárt. Austin a mondatjelentés megoldatlan kérdéseitől jutott el egy cselekvésközpontú funkciómodellhez, így értelmezi újra a nyelvi funkciókat (vö. Pléh–Radics 1982: 92). A három fogalom elvezet a jelentés részletesebb elemzéséhez. A megnyilatkozásoknak van egy szó szerinti értelme, de sokszor mást szándékozunk velük mondani. A *Jaj, de rég ettem már Rákóczi túrót!* például utalhat arra is, hogy *Itt az ideje, hogy meghívj egy cukrászdába!* Az ilyen jelentések lehetnek alkalmiak vagy konvencionálisak, például a magyarban a kérés beszédaktusának végrehajtásakor gyakran élünk ilyen sugallatokkal.⁴

2.2 A beszédaktus-elmélet kiterjesztése

Hamarosan kiderült azonban, hogy a lokúció – illokúció – perlokúció megkülönböztetése nem mindig egyértelmű. Peter F. Strawson (1964) például kritizálva, hogy Austin túlzottan nagy hangsúlyt ad a formalizált aktusoknak, elkülöníti azokat az eseteket, ahol az illokúciós aktus a kommunikációs szándékok terminusaiban értelmezhető (ígéret, könyörgés, kérés stb.), és érvényesülése attól függ, hogy a partner felismeri-e ezeket a szándékokat. A másik kategória „a lényegileg konvencionális illokúciós aktusok (ítélet, esketés, névadás), ahol a szándék annak felismertetése, hogy milyen intézményes aktusról van szó; a szándék érvényesülése már ebből következik” (Pléh cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/torteneti/9austin.doc).

John R. Searle (1969) Austin szándékok és konvenciók dimenzióit fejleszti tovább. Konvencionális cselekvéseknek tartja a beszédaktusokat, és úgy gondolja, konstitutív szabályok határozzák meg, hogy végrehajthatók-e. „Célja már egyértelműen az, hogy formalizálja, szigorúbb szabályokba foglalja a nyelvi cselekvéseket, következésképpen nála a nyelv használata már intencionális (szándékos), szabályok által irányított tevékenység” (Szili 2004: 66). Különbséget tesz az ún. propozicionális tartalom és illokúciós aktus között, úgy véli, bármely beszédaktust át lehet úgy alakítani, hogy egy illokúciós jelzésből, valamint egy propozicionális részből álljon (Pátrovics 1998: 144). E szerint egy beszédaktus a következő cselekvéseket (beszédtetteket) foglalja magában:

⁴ A kérés beszédaktusát vizsgálva Szili Katalin a magyar nyelvben a nemzetközi vizsgálatokat követve erős és gyenge célzásnak nevezi ezeket a stratégiákat. Az erős célzás használata némely szituációban megközelíti a 20%-os előfordulást is (bővebben ld. Szili 2004: 110).

- (i) a megnyilatkozás kimondásának aktusát (**lokúció**);
- (ii) a kívülág elemeire tett utalás és az ezekre vonatkozó ítélet kimondásának aktusát (**propozíció**);
- (iii) azt az interperszonális cselekvésmozzanatot (állítást, felszólítást, figyelmeztetést, ígérest, kérést, tagadást stb.), amelyet egy megnyilatkozás kimondásával végzünk, s amely az alanynak a megnyilatkozással kapcsolatos szándékával függ össze (**illokúció**);
- (iv) végül azt a hatást vagy reakciót (cselekvésre indítást, meggyőzést, megijesztést ...), amelyet a megnyilatkozás mint tett (lokúció) a hallgatóból, beszédpartnerből kivált (**perlokúció**).

A lokúciós aktus az adott nyelvben létrehozott grammatikailag helyes megnyilatkozásokra vonatkozik, amelyeknek a tartalma kizárólag csak a kódrendszerből következik a konkrét szituáció és a kommunikációs partnerek figyelembevétel nélkül. Az illokúciós aktus a továbbított információt az adó intenciójával, azaz a kommunikációs céllal kapcsolja össze. Az illokúció értéke nem az igazsági, hanem a hatékonysági (alkalmazhatósági) kategóriák segítségével fejezhető ki (Bańcerowski 1997: 50).

A beszédaktusok sokféleségéről értekezve Searle úgy látja, hogy mivel a propozíciós tartalom végtelenül sokféle lehet, valamint ugyanaz a tartalom különböző illokúciós aktusokban is megvalósulhat, logikus volna az igék elemzésével kezdeni, ám ekkor szinte végtelen számú illokúciós aktustípust különböztethetnénk meg. Rámutat a beszédaktus illokúciós lényegére, tehát a beszédaktus értelmére vagy céljára, azaz aszerint kell a besorolást elvégezni, hogy mi a szándékunk a megnyilatkozással. Az illokúciós lényeg azonban automatikusan együtt jár a megfeleltetési irány és egy olyan intencionális állapot fogalmával, ami az őszinteségi feltételt alkotja a beszédaktusban (Searle 2000: 148).

A beszédaktusok főbb típusainak megkülönböztetése céljából tizenkét kritériumot dolgoztak ki (főként Searle munkáinak köszönhetően), amelyekből a legfontosabbak a következők:

- a beszélő megnyilatkozásaiban megnyilvánuló intenciófajta,
- a szavaktól a valóságig vezető (és fordítva) cselekvési irány,
- a beszélő mentális állapota.

Ennek tükrében Searle azt mondja, hogy amennyiben az illokúciós lényeg fogalmát és egy kifejezett őszinteségi feltételnek és megfeleltetési iránynak a belőle következő

fogalmát tekintjük elemzésünk alapvető eszközeinek, úgy csak korlátozott számú dolgot tehetünk, ezt pedig az elme határozza meg. Tehát az elme hozza létre a jelentést úgy, hogy az érvényesülési feltételekhez érvényesülési feltételeket ad, így korlátozva azt. Így csupán öt korlát létezik, azaz öt illokúciós lényeg, tehát a beszédaktusoknak öt fő típusuk van (vö. Searle 2000: 149):

- (1) Asszertívumok (assertives), melyeknek célja a tárgyak állapotáról szóló ítéletek prezentálása, valamint a hallgató elkötelezése a proposíció igazsága mellett, ilyen például a kijelentés, feltételezés, megállapítás, állítás, szuggerálás, meggyőzés, eskütétel (arról, hogy a dolgok tényleg úgy állnak, ahogy állnak). Minden asszertívum valamely hiedelem kifejezése.
- (2) Direktívumok (directives), melyeknek illokúciós lényege nyomást gyakorolni a vevőre, rákényszeríteni őt arra, hogy a proposíciós tartalomnak megfelelően hajtson végre bizonyos cselekvéseket (pl. kérés, ajánlás, parancs, provokálás, ösztönzés, rábeszélés ...). Minden direktívum egy vágy kifejezése.
- (3) Kommisszívumok, azaz kötelezettséget kifejezők (commissives) melyeknek célja a beszélő általi kötelezettségvállalás arra vonatkozóan, hogy ő végrehajtja a cselekvést, a proposíciós tartalomban megjelenített aktus lefolyását (pl. ígéret, kötelezettség, fogadalom, megállapodás, jótállás). Természetesen itt az igazsági feltételeket a megvalósítottsági, betartottsági és megszegettségi feltételek váltják fel.
- (4) Expresszívumok (expressives), amelyek a beszélő pszichikai és emocionális állapotát fejezik ki (például gartulációk, sajnálkozás, részvétnyilvánítás), ezek illokúciós lényege egyszerűen a beszédaktus őszinteségi feltételének kiterjesztése. Az expresszívumokban a proposíciós tartalomnak tipikus a megfeleltetési iránya, mert magától értetődőnek tekintik annak igazságát, előfeltételezik az egyezést a proposíciós tartalom és a valóság között. Az őszinteségi feltételek viszont típusfüggőek, hiszen nem feltétlenül őszinte egy bocsánatkérés vagy egy gratuláció.
- (5) Deklaratívumok (declaratives), amelyeknek a célja a nyelvi megnyilatkozások segítségével a társadalmi kapcsolatokban bizonyos állapotok megváltozását előidézni (pl. kinevezés, felmentés, keresztelés, kiátkozás, ítékezés stb.). A performatívumok egyszerűen azzal, hogy reprezentálják az új tényállás létrejöttét, előidézik a változást, azaz egyedülállónak tekinthetők a beszédaktusok között, hiszen tényleges változást idéznek elő (Bańczerowski 1997: 51; Searle 2000: 150).

Searle felosztását veszik alapul a mai beszédaktus-kutatások is, akárcsak a nemzetközi CCSARP-kutatások.⁵ Tehát a gratuláció az expresszív beszédaktusokhoz tartozik, hiszen esetében meghatározható pszichikai állapotban van a beszélő. Gratulációkor a boldogság és öröm kifejezésére törekszünk a hallgató felé, az ő életében bekövetkező kedvező fordulat (házasságkötés, gyermek születése, siker a karrierjében, iskolai, munkahelyi előmenetelében) vagy családi ünnep (születés- és névnap, házassági évforduló) alkalmából. Az intencionalitásról szólva három megfeleltetési irányt jelöl Searle, az asszertívumokra jellemző „elme a világhoz”, a direktívumok és kommisszívumok a „világ az elméhez”, és az expresszívumok sajátosságát, a nulla esetet (Searle 2000: 150).

Searle számára az illokúciós aktusok voltak a lényegesek, illokúciós erőindikátornak nevezte azon részüket, amelyek magát az illokúciós aktust érintették, és propozicionális tartalomindikátornak azt a részt, amely az aktus tartalmára vonatkozott, azaz a beszédaktusokhoz hasonlóan az illokúciós aktusoknak, vagyis a beszélő szándékait megtestesítő 3. szintnek is szerkezetet tulajdonított (vö. Szili 2004: 80). Bár egyre több megnyilatkozást sikerült besorolni az egyes kategóriákba, „még mindig nem sikerült éles határt húzni olyan beszédaktusok között, ahol a beszélő intenciójának dekódolása hatékonysági feltételt jelent, és ahol az intenció felismerése a beszédaktus sikertelenségéhez vezet” (Bańczerowski 1997: 50).

Grice úgy véli, hogy nem minden beszédaktust határoznak meg konstitutív szabályok, hanem a verbális és nem-verbális cselekvést irányító általános szabályok alapján hozzuk létre azokat. Elveit grice-i maximákként tartja számon a szakirodalom. Grice a jelentés fogalmát az intenció felől próbálta értelmezni, így fogalmazta és határozta meg a kooperációs elvet és lényegét: „konverzációs részvételeddel az adott pillanatban olyanná kell tenned, hogy az megfeleljen a beszélgetés akceptált céljának vagy irányának.

A kommunikációs viselkedést négy maxima szabályozza:

(i) Mennyiségi maxima:

(a) részvételeddel olyan informatív legyen, ahogy ezt a beszélgetés aktuális célja megkívánja!

(b) nem kell, hogy részvételeddel a kívánatosnál informatívabb legyen.

(ii) Minőségi maxima:

⁵ Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (Nemzetközi vizsgálatok a beszédaktusok megvalósulási stratégiáiról)

Részvételed olyan legyen, hogy megfeleljen az igazságnak:

(a) ne mondj olyat, amiről azt gondolod, hogy hamis,

(b) ne mondj olyat, amit nem tudsz kellőképpen megindokolni!

(iii) Relevanciamaxima:

Beszélgj a témáról!

(iv) Módmaxima:

Beszélgj érthetően:

(a) kerülj a nem világos fogalmazást,

(b) kerülj a kétértelműséget,

(c) beszélj tömören (kerülj a terjengősséget),

(d) beszélj rendezett módon!” (Bańcerowski 1997: 54).⁶

Searle azonban rámutat, hogy még egy maxima létezik, mely felfogható tulajdonképpen a módmaxima kiterjesztésének, ezt így fogalmazta meg: „Beszélgj idiomatikusan, hacsak nincs rá különös okod, hogy másként tégy” (Searle 1997: 76). Leech szükségesnek vélte egy kiegészítő udvariassági elv (Politeness Principle) bevezetését, amely tartalmazza a tapintat-, nagylelkűség-, jóváhagyás-, szerénység-, megegyezés- és a rokonszenv-maximát. Úgy tartja, hogy az udvariassági elvet az erkölcsi normák szabályozzák (vö. Bańcerowski 1997: 54).⁷

2.3 Az elmélethez kapcsolódó további kutatások

A beszédaktusok összetevőinek meghatározása, illetve a konverzációs implikaturák feltérképezése termékeny talajnak bizonyult a kutatók körében. Érdekes felvetés a kommunikatív és a konvencionális illokúciós aktusok szembeállítás. Bach és Ray M. Harnish (1979) szerint a kommunikatívak az általános érvényű, a konvencionálisak pedig az intézményhez kötődő aktusok (megállapítók és ítélezők). Megőrizve Austin (és Searle) kiinduló dimenzióit, melyek a vélelmek mellett mind a beszélő, mind a hallgató múltbeli és jövőbeli cselekedeteit egyaránt érintik, Bach és Harnish (majd Strawson is) az intézményi jelleget magát kérdőjelezi meg. Míg Samuel Schiffer (1972) a beszélő és hallgató viszonyának elemzéséből kiindulva különíti el két

⁶ Kiefer Ferenc mutat rá, hogy a szó szerinti jelentés és a maximák figyelembevételével kikövetkeztetett jelentés, azaz a konverzációs implikaturák nem a pragmatika részei, csak akkor, ha a megnyilatkozás értelmezése a beszédhelyzettől is függ. Ezért javasolja, hogy a konvencionális implikatura helyett nem igazságfeltételes konvencionális jelentésről beszéljünk (2007: 45).

⁷ Kiefer Ferenc emeli ki, hogy Austin, Grice és Searle szerint a nyelvi jelentés lényege annak használatából ered, ezért nem tettek különbséget szemantika és pragmatika között.

alapvető osztályként a beszélő hiedelmeit, vélekedését és a hallgatóság akcióit elváró osztályokat. Majd további különbségeket tesz aszerint, hogy a beszélő vélekedése van-e a középpontban (*leír, tagad, magyaráz*), vagy egy sajátos "érveken" alapuló vélekedés átvitele (*biztosít, sugall* stb.), vagy mindkettő (*ígér, megköszön* stb.). Ez azt jelenti, hogy Schiffer logikai rendszere tulajdonképpen a vélekedésre szűkíti le a különbséget (Pléh cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/torteneti/9AUSTIN.DOC).

Ross (1970) és Sadock (1974) ugyanakkor az eddig értelmezhetetlen szerkezeteknek formális megoldását adták, performatív kifejezések mondatba való építésével. Problémát jelent ugyanakkor, hogy „mivel szintaktikai vagy logikai formában reprezentálják a cselekvő kifejezéseket, társalgási elveket vagy konvencionális szabályokat, ezzel a megoldással éppen a legfontosabb elméleti tétel ellen vétkeztek: a forma azt sugallja, mintha a performatív kifejezéseknek is volna – szójelentés vagy logikai formula által leírható – ábrázoló funkciójuk” (Pléh–Radics 1982: 95).

A másik fontos vizsgálódási irány a kommunikációs szándékok, és azok felfogása, megértése. Daniel Dennett (1987) **intencionalitás-elmélete** szerint vannak elsődleges szándékok (az én szándékaim), másodrendű szándékok (a te szándékaid), és harmadrendű szándékok (te is szándékokat tulajdoníthatsz nekem) (Pléh magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99085.htm). Ezzel szemben Bob Fraser (1970) a beszélőnek a propozícióval kapcsolatos szándéka alapján osztályozza az illokúciós aktusokat. Ha közölni akarom a hallgatóval, hogy milyen a beszélő hozzáállása a propozícióhoz, ez a szándék stratégiája. Nyolc csoportban tipizálja az igéket: asszerció (*kommentál, egyetért, rámutat* stb.), értékelés (*igazol, értékel, becsül*), attitűdtükrözés (*gratulál, tiltakozik, egyetért*), kijelölés (*kinevez, lejelent*), követelés (kér, kíván, rendel), javaslat (*tanácsol, figyelmeztet, ajánl*), autoritás gyakorlása (*megbocsát, elítél, semmissé tesz*), elkötelezés (*elfogad, vállal, ígér*) (Pléh magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99085.htm). Tehát Fraser kategorizálása alapján a gratuláció az attitűdtükröző aktushoz tartozik.

Habermas **kommunikatív cselekvéseméletében** a lokúció és az illokúció eltérését kétféle attitűdként értelmezi: „*Interaktív nyelvhasználat* esetén azokat a kapcsolatokat emeljük ki, amelyekbe a beszélők és hallgatók tulajdonképpen belépnek – mint például a figyelmeztetés, az ígélet, a kérés –, míg a megnyilatkozások propozicionális tartalmát csak megemlítjük. Kognitív nyelvhasználat esetén ezzel szemben a megnyilatkozás tartalmát olyan kijelentésként tematizáljuk, amely arról szól,

ami a világban történik (vagy történhetne), s csak közvetve fejezzük ki a személyközi kapcsolatokat” (Pléh: cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/torteneti/9AUSTIN.DOC).

A **nyelvfilozófiában** Searle egyesíti a hagyományos jelentésemélet és a beszédaktus-elmélet megközelítését. A megnyilatkozásokat a propozíció (állítás) és az illokúciós erő (force) összetevő kettősségében értelmezi, ahol az erő a propozíció függvénye. A vizsgálandó mozzanat az, hogy a szándék eltérítheti-e közléseinket a megszokott (konvencionális) értelmezéstől. Bizonyos performatívumok, *passerpartout*-k lehetnek: minden helyzetbe beilleszthetők (a kérés, a felszólítás, a kérdés stb.), és vannak olyanok, melyek csak meghatározott társadalmi intézményekre vonatkoztatva érvényesülnek (Pléh magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99085.htm).

Searle szerint a beszédaktus végrehajtásában az intencionalitásnak kettős szintje van: az aktus végrehajtásakor kifejezett mentális állapot és az aktus végrehajtásához vezető intenció szintje. Kiemeli, hogy világosan különbséget kell tennünk a jelentés-intenció két aspektusa: a reprezentációs és a kommunikációs intenció között.

2.4 A beszédaktus-elmélet hatása a nyelvészeti kutatásokra

A beszédaktus-elmélet a nyelvről való gondolkodás új módjait nyitotta meg a legkülönbözőbb területeken. A nyelvi cselekvés koncepciója egyszerre sarkallta a filozófiát és a nyelvészet területeit új kutatásokra, de a pragmatika leginkább a nyelvészetben belül találta meg helyét, Mey szerint azonban nincs szükség arra, hogy megvonjuk határait, hiszen újabb és újabb területeket termékenyít meg (Mey 1998: 725). Először az austini gyakorlat, a szótárak alapján elkészített performatív igék listája volt az empirikus feladat, ez egy szótári jelentéstani (lexikai szemantikai) alapot adott. A performatívumokat később a metapragmatikai elemzés részévé is tették (Verschueren 1985; Wierzbicka 1987).

Kiefer Ferenc (2007: 39) a megnyilatkozások jelentésének vizsgálatát tartja a pragmatika tárgyának, melyek értelmezésekor a világismeretre és a kommunikatív ismeretre támaszkodhat a beszélő. Ez utóbbi a különböző beszédhelyzetekre (beszélő és hallgató közötti viszony, beszéd helye, ideje) és a kommunikáció általános elveire vonatkozó ismeret. „A megnyilatkozások jelentésének vizsgálatakor tehát különbséget kell tennünk a szemantika által meghatározott mondatjelentés és a mondatnak megfelelő megnyilatkozás sajátos, csak a beszédhelyzet alapján meghatározható jelentése között. A pragmatika tárgya az utóbbi jelentésfajta vizsgálata. ... A megnyilatkozások sajátos jelentése azonosítható a beszélő kommunikációs szándékát kifejező kommunikációs

jelentéssel. A beszédaktus-jelentés a kommunikációs jelentésnek csak egy fajtája” (Kiefer 2007: 41). A szemantikában szabályok vezérlik a beszélőt, a pragmatikában elvek, melyek nem konvencionálisak, hanem a kommunikációs célban található a motiváltságuk.

Nagy Katalin (2005: 437) a pragmatika státuszáról szólva két nagy csoportja osztja a kutatókat: a pragmatikát nézőpontként értelmezőkre és a pragmatika mint komponens nézetét vallókra. Verschueren szerint (1999) nincs olyan nyelvi jelenség, amely a pragmatikai nézőpontot nélkülözni tudná, az elméleti nyelvten felől a nyelvhasználat felé fordult a vizsgálódás, tulajdonképpen a régi kutatásokat új, pragmatikai nézőpontból lehet szemlélni. Tehát Verschueren, ahogy Mey és Fillmore is, paradigmaváltásként értelmezi a nyelvészet pragmatikai fordulatát. Levinson (1983) szerint szükség van egy pragmatikai komponensre az integrált nyelvtenban, hiszen a szavak jelentésének leírásához a kontextus ismerete is szükséges. Leech (1983) ugyanakkor kizárja a nyelvtenből a pragmatikát, mivel a nyelvelmélet komponenseként szemléli azt. Úgy véli, a szemantikát szabályok irányítják, míg a pragmatikát elvek vezérlik, ezeket pedig társalgási célok határozzák meg, magyarázatai funkcionálisak, csak folyamatos és határozatlan értékekkel írhatók le. Langacker a szemantika primátusát vallja, a pragmatikát olyan tudásnak tarja, amely beépül a nyelvtenba, úgy gondolja, a nyelvi szerkezetek pragmatikai információkat is tartalmaznak, de nem különíti el a szemantikát a pragmatikától.

Wierzbicka (1991: 15–20) szerint viszont négy nézőpont létezik – az első hármat már Leech megkülönböztette (1983: 6). A (i) komplementarizmus, a (ii) pragmaticizmus, a (iii) szemanticizmus és a (iv) kétféle pragmatika létezését vallóké. A (i) komplementarizmusról szólva Morrishoz tér vissza, aki el akarta választani a jelet és valóságot a jel és a jelhasználó közötti viszonytól, ez azonban lehetetlen, mivel a nyelven kívüli valóság nem választható le a nyelvhasználók pszichológiai és társadalmi meghatározottságától. A természetes nyelv csak ezek együttes figyelembevételével vizsgálható. Egy olyan szemantikai keretre van szükség a vizsgálódásokhoz, amely egyszerre képes leírni mindezt. Leech a komplementarista nézőpontot vallva külön vizsgálta például a *kér*, *ígér* szavakat pragmatikai és szemantikai szempontból, mintha semmi közös nem volna a két megközelítésben.

A (ii) pragmaticizmus nem von éles határt a denotatív és a pragmatikai jelentés között, de a jelentést magát igen nehezen kezeli ez a nézőpont, különösen a kultúraközi vizsgálatok esetében, mivel a leírásnak és összehasonlításnak nincs meghatározott

kerete. A (iii) szemantizmus kapcsán Leech elveti a generatív szemantika nézőpontját, míg Wierzbicka csupán a megfelelő módszert hiányolja, mely hozzásegíthette volna ezt a diszciplínát az eredményekhez. Szerinte a nyelvészeti szemantika és a nyelvészeti pragmatika egy.

A negyedik megközelítés a két pragmatika létét vallja, melyek a módszereikben különböznek. A nyelvészeti pragmatika – mely koherens, integrált leírását adja a nyelvi kompetenciának – az egyik, míg a másik pragmatika (vagy pragmatikák – emeli ki Wierzbicka) tárgyköre a szociológia, pszichológia, az etnometodológia.

A hetvenes évek elejétől kibontakozó **társalgáselemzési** irodalomban is alapvetően támaszkodtak Austin elméletére. A társalgáselemzés a nyelvtanon túlmenő, a beszélgetés koherenciáját biztosító *szabályokat* keresi, s ezt a koherenciát a mondatok által megvalósított aktusokban véli megtalálni. William Labov, a szociolingvisztika atyja, így fogalmazott: „A sorbarendezési szabályok nem a megnyilatkozások, hanem a megnyilatkozásokkal végzett cselekvések között érvényesülnek. Valójában az egymást követő megnyilatkozások rendszerint nem is állnak kapcsolatban egymással” (Pléh magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99085.htm).

A **kommunikáció-kutatásban** tágabban kezdték értelmezni a beszédtevékenységet, a szociális összetevőket. A társas viselkedés kategóriáit is felvették, és mivel az elmélet a kommunikációt cselekvésként értelmezi, a kommunikációt is interakcióként kezdték értelmezni azokban a klasszikus kérdésekben, hogy milyen a viszony kommunikáció és interakció között (vö. Pléh–Radics 1982: 97).

A **szociolingvisztika** képviselői számára kézenfekvő a beszédaktus-elmélet használata. A propozicionális jelentés megértése két lépcsőben történik a mondatok jelentésének megértésekor. Ebben a sémában helyezték el az illokúciós erő problémáját is. Egy új felfogás szerint a propozicionális jelentés mellett egy mondat illokúciós erejének mutatóját is fel kell fogunk, hogy tudjuk, mit tegyünk vele (válaszoljunk rá, integráljuk, teljesítsük...).

Chomsky csak az 1970-es évek végén kezd a pragmatikai nézőponttal foglalkozni. A tények leírására a nyelvészetben minden korábbinál hatékonyabb eszköz állt a rendelkezésre a **generatív nyelvészet** alapjainak a lerakásával. Kibontakozásának és térhódításának első korszakában a nyelvet csak a gondolataalkotó, a nyelven kívüli világ tényeit leíró funkciójának oldaláról vizsgálták. Chomsky ekkor nyelven kívülinek veszi azokat a tényezőket, amelyek a mondatok produkálását és megértését valamilyen módon a kommunikáció körülményeivel, a nyelvhasználat összetevőivel kapcsolják

össze, ezeket csak másodlagos jegyeknek tekinti, amelyek nem tartoznak a nyelv lényegéhez és csak a használatban rakódnak rá. A generatív nyelvészek később megkülönböztették a grammatikai és a pragmatikai kompetenciát, úgy vélik, hogy aki tud egy nyelvet, az ismeri a nyelv adott társadalmi szituációban való helyes használatát, ezzel a pragmatikát a nyelvelmélet részének tekintik (Nagy 2005: 440). Chomsky szerint a pragmatikai kompetencia azért felelős, hogy az emberek nyelvtudásukat képesek legyenek bizonyos általános célok elérésére használni (bővebben ld. Németh T. 1996; 2003). Azonban akár az anyanyelvről, akár egy idegen nyelvről van szó, a beszélők nem minden társadalmi szituációban tudják megfelelően használni a nyelvet. Gondoljunk például a kétnyelvűekre (vagy soknyelvűekre), bizonyos regiszterek teljesen vagy részben hiányoznak.

Lakoff (1986: 584–585) az **előfeltevések elméletével** tulajdonképpen szembefordult a generatív grammatika attitűdjével, mely szerint a nyelvhez hozzá tartozik a jól formáltság. Példákkal támasztja alá, hogy az extranyelvi tényezők nem csupán a morfológiában és a mondattanban, de a szókincsben is meghatározzák a jól formáltságot, például a *Micsoda egy banya!* megnyilatkozás csak nőre vonatkozhat.

A generatív nyelvszemlélet azonban nagyban meghatározta a **gyermeknyelvkutatást** is, melynek fő célja az volt, hogy feltérképezzék, miként jut el a gyerek a felnőttéhez hasonló mondatszerkezetek kompetenciájához. A nyelv elsajátításának lényege annak a megtanulása, milyen cselekvéseket végezhet el a nyelv segítségével a beszélő, nem pedig egyszerű formális szintaktikai szabályokat tanul, de mivel a csecsemő már a beszéd előtti életszakaszban megtanulja, hogy milyen módon befolyásolhatja a környezetét, a hangok, szótagok kimondásával pedig folyamatos pozitív visszajelzést kap az őt körülvevőktől, ez a folyamat természetes. John Dore a holofráziséből⁸ indul ki, szerinte a gyermek nem mondatokat, hanem egyszavas beszédaktusokat használ kezdetben. Szerinte először az intonáció hivatott kifejezni a szándékot, és csak később jelennek meg a propozíciók, majd a gyermek elsajátítja a grammatikai eszközök és az illokúciók összefüggését (bővebben ld. 9.1-es fejezet). Így lehetséges az is, hogy a kezdő szinten álló nyelvtanuló szándékait képesek vagyunk megfejteni, bár az is igaz, hogy ehhez szükség van egy, talán empatikusnak nevezhető nyelvi kompetenciára, mellyel az átlagos beszélő nem feltétlenül rendelkezik.

⁸ A gyermek első jelentéssel bíró hangsorai.

Jerome Bruner (1975) a kezdeti beszéd és a preverbális szerkezetek fejlődését vizsgálta. Szerinte a gyermek a szülővel folytatott játék, interakció során képes lesz elsajátítani az anya által használt verbális megnyilatkozások különbségét, így megtanulja a cselekvést a nyelvben alkalmazni. Elizabeth Bates (1976) nevéhez fűződik az állítás, hogy a gyermek nem a formális mondattantól halad a szemantikán át a pragmatika irányába, hanem kezdeti teljesítményei pragmatikai szerveződést mutatnak, ezt követi a szemantika, majd a mondattan rögzülése.” (Pléh cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/torteneti/9AUSTIN.DOC)

A **kognitív pragmatikáról** szólva Szili Katalin úgy fogalmaz, hogy születtek nyelvészeti rendszerek a pragmatika néhány részproblémájának kognitív szemléletű magyarázatára, leginkább a közvetett beszédaktusok megértéséhez szükséges következtetési folyamatokról (Szili 2004: 13). Kasher (1975) úgy véli, elválasztható a pragmatikai kompetencia a kommunikációtól, mivel a beszélő jelenléte nem minden beszédaktus szükséges feltétele. Az állításoknál vagy bizonyos kérdések feltevésénél nincs szükség címzettre, azaz az alapvető beszédaktusok (Austinnál a konstatívumok) létezése bizonyítja, hogy a pragmatikai kompetencia tágabb kategória a kommunikációnál, tehát a nyelv elsődlegesen a gondolkodás eszköze, nem a kommunikációé, így pragmatikáról függetlenül is lehet beszélni, mivel ez a tudástartalom elkülönül a kommunikációtól (vö. Nagy 2005: 441). A magyar szakirodalomban Hámori Ágnes a kognitív szemléletű pragmatika és szövegtan elméleti keretei között elemez egyes társalgási beszédaktusokat (ld. bővebben Hámori 2005: 162).

Kasher a **modularitás** szempontjából is vizsgálja a pragmatikát, és arra a megállapításra jut, hogy csak az alapvető beszédaktusokat tartalmazó magpragmatika képezhet önálló modult (Nagy 2005: 444), igaz ő az ideális anyanyelvi beszélőből indul ki (Németh T. 2003: 224).

A **történeti nyelvészet** kapcsolata a pragmatikával Magyarországon (is) még újdonságnak számít, Sándor Klára, Zelliger Erzsébet és főként Sárosi Zsófia ösztönzik a szociopragmatikai nézőpontú nyelvtörténet-kutatást, melyeknek alapja, hogy bizonyos pragmatikai funkciók is vezethetnek nyelvi változáshoz. Az sem okoz problémát, hogy az írott nyelvi forrásokból rekonstruálják a beszélt nyelv jellemzőit, és így jussanak adatokhoz, ráadásul a pragmatika is vizsgál írott nyelvi szöveget. Így a történeti pragmatika tárgya a nyelvi változások oka, mely túlmutathat a nyelvi rendszeren, és a nyelvi és nyelvhasználati tényezők együttes működése érdekli. Sárosi Zsófia Jacobsra és

Juckerre hivatkozva határozza meg a történeti pragmatika mibenlétét, bár jelzi, hogy a nagyon fiatal tudományágnak még az egységesítendő definíciókkal is meg kell küzdenie. „A történeti pragmatika magában foglalja a pragmatikai szemléletmódot és módszereket alkalmazó történeti nyelvészetet éppúgy, mint a történetiségbe mint új dimenzióba belekerülő pragmatikát – melyek más kiindulóponttal, és a vizsgálat során máshová helyezett hangsúllyal, de végső soron ugyanoda érkeznek el” (Sárosi 2003: 442).

Tehát a beszédaktus-elmélet a nyelvek, nyelvváltozatok pragmatikai tanulmányozásához nagymértékben hozzájárult. Ennek köszönhető, hogy megközelítésmódja és fogalmi apparátusa az elmúlt másfél évtizedben a pszicholingvisztikán keresztül a szociolingvisztikáig mindazon tudományágak eszköztárába bevonult, amelyek a nyelvhasználattal (is) foglalkoznak, sőt, születtek kísérletek a nem verbális kommunikáció területén való alkalmazásokra is (Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997: 27).

A nyelv funkcionális alapjainak empirikus vizsgálata egyértelműen bizonyította egyrészt, hogy a nyelvi tevékenység funkcionálisan összetett és nem redukálható egyedül a gondolatalkotó, a referenciális, a leíró funkcióra, másrészt hogy e sokféle funkciónak megvan a lecsapódása a nyelvi struktúrákban (Pléh–Terestyéni 1997: 15–17).⁹

⁹ Köszönöm Szende Virágnak a fejezettel kapcsolatos értékes megjegyzéseit.

3. Az expresszívumok részletesebb vizsgálata

A következő fejezet az érzelmkifejező beszédaktusok csoportjával foglalkozik részletesebben, mivel – ahogy a 2.2-es fejezetben láttuk – a gratuláció az expresszívumok osztályába tartozik. A pragmatikai és lingvisztikai elemzés előtt pedig indokolt ezt a kategóriát tüzetesebben tárgyalni.

3.1 Austin csoportosítása

Austin már rámutat arra, hogy az érzelmek kifejezése ugyanúgy konvencionálizált, ahogy a többi performatívum. Számtalan eset van az emberi életben, amikor egy adott érzelm érzetét (*feeling*) ..., óhajítását (*wish*) vagy az attitűd alkalmazását konvencionálisan vesszük figyelembe. A megfelelő vagy odaillő válasz, illetve reakció az adott dolgok állására természetes (vagy annak kell gondolnunk) – beleértve a cselekvés általi megvalósítását is. „*There are numerous cases in human life where the feeling of a certain 'emotion' ... or 'wish' or the adoption of an attitude is conventionally considered an appropriate or fitting response or reaction to a certain state of affairs, including the performance by someone of a certain act, cases where such a response is natural (or we should like to think so!)*” (Austin 1962: 79).

Ezekben a helyzetekben természetes, hogy szeretnénk tájékoztatni a körülöttünk lévőket az érzéseinkről, mivel az érzelmek nehezen felfoghatók mások számára. Ha már léteznek, természetesnek vesszük, hogy kifejezzük érzéseinket, sőt, ha konvencionálizálódtak, akkor is megfogalmazzuk azokat, ha beleillenek az adott kontextusba annak ellenére is akár, hogy valójában nem is érezzük azokat (pl. *örömmel üdvözlöm körünkben*).

<i>I thank</i> (köszönöm)	<i>I am grateful</i> (hálás vagyok)	<i>I feel grateful</i> (hálát érzek)
<i>I apologize</i> (bocsánatot kérek)	<i>I am sorry</i> (sajnálom)	<i>I repent</i> (bánom, megbántam)
<i>I criticize</i> (kritizálok)	<i>I blame</i> (vádolom)	<i>I am shocked by</i> (megdöbbenett, sokkolt)
<i>I censure</i> (bírálok/kifogásolom)		<i>I am revolted by</i> (felháborít engem)
<i>I approve</i> (helyeslem)	<i>I approve of</i> (hozzájárulok)	<i>I feel approval</i> (helyeslést érzek)
<i>I bid you welcome</i> (Jó napot kívánok!)	<i>I welcome</i> (üdvözöllek)	
<i>I congratulate</i> (gratulálok)	<i>I am glad about</i> (örülök valaminek)	

1. táblázat: Az expresszívumok csoportosítása (Austin 1962: 79)

Az első oszlopban a performatív megnyilatkozások szerepelnek, a középsőben az átmeneti kategóriát alkotók, melyek félig konstatívok, félig performatívok. A harmadik oszlopban a leginkább riportra hasonlító expresszívumok kaptak helyet. Itt sok olyan kifejezés van, amelyek igen fontosak és sokszor a szándékos kevertségtől szenvednek, vagy éppen ennek előnyét élvezik. „*There are then here numerous expressions, among them many important ones, which suffer from or profit by a sort of deliberate ambivalence...*” (Austin 1962: 80).

Austin ezek után négy tesztet állít fel, melyekkel megadható, mikor melyik oszlopból választunk. Elsőként feltehető a következő kérdés: *Valóban?* Ha például az *Üdvözöllek!* megnyilatkozást halljuk, felmerülhet bennünk, hogy a beszélő valójában üdvözli-e az illető érkezését, míg az *Jó napot kívánok!* esetében nem tehetem fel a kérdést, hogy valóban kimondásra kerül-e az üdvözlés. „*One test would be whether it makes sense to say 'Does he really?' For example, when someone says 'I welcome you' or 'I bid you welcome', we may say 'I wonder if he really did welcome him?' though we could not say in the same way 'I wonder whether he really does bid him welcome?'*” (Austin 1962: 80). Austin később megcáfolja ennek a tesztnek az érvényességét (i. m. 84), bár ellenpéldája a házasságkötés, mivel az *igen* (angolban: *I do*) kimondása nélkül nem köttetik meg a frigy. A deklaratívumok csoportjára valóban nem minden esetben érvényes ez az ellenőrzési folyamat, ám az expresszívumokra jól használható.

Egy másik eredményre vezető teszt lehet, vajon megvalósulhat-e a szituáció a kimondás aktusa nélkül. Például ha sajnálok valamit, de nem kérek bocsánatot vagy hálás vagyok, de nem köszönök meg semmit. Az elhallgatott tartalomnak azonban általános megcáfolása is van, így itt felvehetnénk a performatívumok másik osztályát is, ez pedig – mutat rá Austin – kétségbe vonná a próba alkalmazhatóságát.

A harmadik teszt lehetne – legalábbis néhány esetben –, hogy a performatív ige elé beilleszthetünk-e olyan határozókat, mint a *szándékosan*, vagy olyan bevezető tagmondatokat,¹⁰ mint az *Azt akarom, hogy ...*, mivel ha a megnyilatkozás (esetleg) egy aktus végrehajtása, akkor nyilván képesnek kell lennünk szándékosan vagy akaratlagosan csinálni valamit (egy bizonyos alkalomból). „*Yet a third test would be, at least in some cases, to ask whether we could insert before the supposed performative verb some such adverb as 'deliberately' or such an expression as 'I am willing to': because (possibly) if the utterance is the doing of an action, then it is surely something*

¹⁰ Austinnál kifejezések (*expressions*).

we ought to be able (on occasion) to do deliberately or to be willing to do” (Austin 1962: 80). Így mondhatjuk, hogy *Szándékosan üdvözöltem örömmel. vagy Bocsánatot akartam kérni.*, de nem mondhatjuk, hogy *Sajnálni akartam.*

Austin negyedik tesztje az volna, hogy lehet-e szó szerint hazug (csalárd) az, amit valaki mond. A *Sajnálom!* megnyilatkozás kimondásakor előfordulhat ugyanis, hogy kétszínűen viselkedem, és valójában nem érzek sajnálatot. Sokszor használhatjuk ugyanazt az expresszív igét eltérő szituációkban, de nem minden esetben érzünk is valamit: *Örülök a sikerednek.* vs. *Öröömre szolgál a következő előadót szólítani,* vagy *sajnálattal közlöm, hogy ... ; nekem jutott a megtiszteltetés, hogy ...* Ezeket hívhatjuk konvencionizált udvariassági kifejezéseknek, melyek nem performatívumok. Konvencionizáltak ezen tartalmak megformálására, de nem alkalmasak a valós érzelmek kifejezésére. Ahhoz, hogy valami performatív megnyilatkozássá váljék, azaz a viselkedők (behabitives) csoportjába tartozzon, nem csupán konvencionális kifejezéseket és attitűdöket kell tartalmaznia. (vö. *„To be a performative utterance, even in these cases connected with feelings and attitudes which I christen 'BEHABITIVES'¹¹, is not merely to be a conventional expression of feeling or attitude*” Austin 1962: 81). Austin úgy véli, ha a fent leírt négy próbát kiállja a megnyilatkozás, akkor tiszta performatívumokról beszélhetünk.

A megnyilatkozások másik csoportjaként tartja számon Austin a magyarázó performatívumokat (*expositional performatives*). Itt a megnyilatkozás megtestesítője általános vagy nyílt formája egy kijelentésnek, de tartalmaz egy performatív igét, mely megmutatja, hogy a kijelentés hogyan illik bele a konverzáció, az interlokúció, a dialógus vagy általában a magyarázat kontextusába. *„Here the main body of the utterance has generally or often the straightforward form of a 'statement', but there is an explicit performative verb at its head which shows how the 'statement' is to be fitted into the context of conversation, interlocution, dialogue, or in general of exposition*” (Austin 1962: 85).

A második fejezetben Searle beszédaktus-osztályozását mutattam be, az alábbiakban Austin csoportosítását tárgyalom, amelyet Searle is figyelembe vett saját osztályozásánál. Austin szintén öt kategóriában gondolkodik, ezek a következők: (i) ítélezők (*verdictives*), (ii) végrehajtók (*exercitives*), (iii) elkötelezők (*commissives*),

¹¹ Austin kiemelése.

(iv) viselkedők (*behabitives*), (v) bemutatók (*expositives*) (Austin 1962: 150; vö. Szili 2004: 96).

Az ítélkezők (i) csoportjába tartoznak azok, amelyeket a bíróságon hallhatunk egy ítélet kihirdetésekor vagy elszámoláskor, becslés során: ezek közös eleme a tényállás vagy érték kimondása. A végrehajtók (ii) esetében a hatalom gyakorlása a közös vonás, például a szavazás, figyelmeztetés, tanácsadás, sürgetés, kinevezés aktusai tartoznak ide. Az elkötelezők (iii) jellemzője az ígéret vagy vállalás, melyek kötelezik a beszélőt a jövőbeli cselekvésre. Ide tartoznak a szándékok kinyilatkoztatásai, melyek nem ígéret, valamint a támogatóknak nevezhető megnyilatkozások, például a pártfogolás. Ezeknek egyértelmű kapcsolatuk van az ítélkezőkkel és a végrehajtókkal is. A negyedik (nagyon összetett) csoportot, a viselkedőkét, attitűdök és viselkedések határozzák meg. Ide tartozik például a bocsánatkérés, a gratuláció, a dicséret, a részvétnyilvánítás, a szitkozódás, a kihívás. A bemutatók (v) meghatározása Austin számára is nehézséget jelent, ezek szerinte mintát adnak arra, hogyan illenek bele egy érvelésbe vagy konverzációba a megnyilatkozásaink, milyen módon használjuk a szavakat. „*They make plain how our utterances fit into the course of an argument or conversation, how we are using words, or, in general, are expository*” (Austin 1962: 151). A *válaszol, érvel, engedélyez, ábrázol, elfogad ...* tartozik ide például.

Austin megjegyzi, hogy nyilvánvalóan vannak átfedések, lehetne még csoportokat felvenni, hiszen vannak marginális esetek, melyek nem illenek bele a fentiekbe, sőt úgy gondolja, esetleg egy teljesen új besorolás is megalapozott lehet. Számára a leginkább problematikus kategória a viselkedők és a bemutatók, mivel az előbbiek nagyon összetettek, az utóbbiak pedig nagy számuk és fontosságuk miatt lényegesek. A két csoport tagjai ráadásul tulajdonképpen más kategóriákba is tartozhatnak.

A mások viselkedésére és szerencséjére való reagálás egyértelműen kapcsolatban áll az érzelmeink kijelentésével vagy körülírásával. Austin ezek alapján a következő csoportokra bontja a viselkedőket:

- (1) A bocsánatkérés (*bocsánatot kér*),
- (2) a köszönetnyilvánítás (*köszönöm*),
- (3) a szimpátia kifejezése (*együtt érez, bókol, részvétet nyilvánít, gratulál, szerencsét kíván*)
- (4) az attitűdök (*neheztel, nem bán, lerója tiszteletét, kritizál, zúgolódik, panaszkodik, szemet huny valami felett, dicsér, helytelenít, vádol, helyesel,*

támogat). Ez utóbbi három csak akkor tartozik ide, ha nem végrehajtként használatosak.

(5) Az üdvözlés (*üdvözöl*),

(6) a kívánságok (*áld, szitkozódik, koccint valamire, kíván*),

(7) a kihívások (*szembeszáll, ellenszegül, megvéd, kihív*) (vö. Austin 1962: 160).

A viselkedőkben az általános szerencsefeltételek¹² mellett, a kétszínűség lehetősége is benne foglaltatik.

3.2 Az illokúciós erő és a szándékok szerinti csoportosítás

Searle négy kritériumot használ öt osztályának (ld. 2.2 fejezet) elkülönítésére: (i) az illokúció lényegét, (ii) a megfelelés irányát a kimondott szavak és a vonatkoztatott világ között, (iii) a kifejezett pszichológiai állapotot és (iv) a propozíciós tartalmat. Az illokúciós lényeg segít abban, hogy a végtelen számú nyelvhasználati lehetőséget csoportokba osszuk, hiszen az illokúciós erő lehet ugyanaz eltérő propozíciós tartalmak esetében. A gratuláció során a *Gratulálok!; Boldog születésnapot!; HB!; Isten éltesse sokáig!* mind ugyanazzal az illokúciós erővel rendelkezik.

Az expresszívumok esetében a beszélő illokúciós célja a beszélő pszichológiai állapotának kifejezése, amelyet őszinteségi feltétel rögzít. Searle-nél az expresszívumok vagy kifejezők illokúciós lényege a beszédaktus őszinteségi feltételének a kifejezése. Úgy véli, ha pszichológiai állapot szerepel – és csakis akkor, ha ez szerepel – az illokúciós aktus őszinteségi feltételében, az aktus végrehajtása a pszichológiai állapot kifejezésének számít. Ez akkor is igaz, ha nem őszinte az aktus, tehát ha azt állítom, hogy *p* (propozíciós tartalom), akkor ezzel konvencionálisan kifejezem, hogy úgy gondolom, hogy *p*. Amikor gratulálok valakinek valamihez, konvencionálisan kifejezem az örömet a másik felet ért kedvező dolog miatt (Searle 2009: 83).

A propozíciós tartalom 'szó a világhoz' megfelelési iránya nulla, mert tartalmi igazsága magától értetődő (Szili 2004: 94). A születésnap gratuláció csak akkor jön létre, ha valóban születésnapja van a címzettnek, illetve ha a beszélő azzal az információval bír, hogy a másiknak születésnapja van, és gratulálni kíván. Az őszinteségi feltételek viszont típusfüggőek, hiszen nem feltétlenül őszinte egy bocsánatkérés vagy egy gratuláció.

Az előkészületi feltétel megadja, hogy mit implikál a beszélő az illokúciós aktus

¹² Austin szerencsefeltételeknek (felicity conditions), Searle sikerességi feltételeknek, megvalósulási feltételeknek nevezi a beszédaktus értelmezését, azaz a szándékok felismerését a hallgató által.

végrehajtása során. Tehát amikor egy beszélő végrehajt egy illokúciós aktust, azt implikálja, hogy az aktus előkészületi feltételei teljesülnek (Searle 2009: 83). A gratuláció során azt implikálom, hogy osztozom *H* örömében.

Ha a megnyilatkozás és a kontextus alátámasztja, hogy teljesül az illokúciós aktus lényegi feltétele, akkor bármiféle illokúcióserő-jelölő eszköz nélkül is végrehajtható az aktus. Ha csupán annyit mondok a barátomnak a sikeres vizsga letétele után, hogy *Ez az!*, akkor is megértheti gratulálási szándékomat, hiszen felkiáltásom az örömöm kifejezése. Searle (2009: 84., ld. 3.3-as fejezet) rámutat, hogy mindent, amit ki szeretnénk fejezni, azt ki is lehet mondani. „A kifejezhetőség elvét akár így is alkalmazhatjuk: mindent, amit implikálni lehet, ki is lehet mondani – persze semmit nem mondunk ki anélkül, hogy további dolgokat implikálnánk vele” (Searle 2009: 85).

3.3 Az expresszívumok egyéb besorolásai

Ahogy láttuk, Searle-nél (1975) az expresszívumok, Austin rendszerében (1962) a viselkedők (behabitives) között található az érzelmerkifejező beszédaktusok, ahogy Vendler (1972) szemantikai alapú osztályozásában is ezt a nevet viselik. Bach és Harnish (1979: 42–51) – akik Searle elvei alapján alkotják meg hat elemű rendszerüket – a bevallók (*acknowledgement*) csoportjába sorolják, melyek a hallgatónak szóló érzéseket jelenítenek meg. Allan (1986) – aki a hallgató értékeléseit veszi alapul osztályozásában – a kifejezők (*expressives*) osztályba sorolja ezeket. Allannél a kifejező beszédaktusoknak társadalmi-interaktív megfelelőségi értékük van, tipikusan szociális interakciót fejeznek ki (vö. Szili 2004: 96). Az első fejezetben már említettem Fraser kategorizálását, ez alapján a gratuláció az attitűdtükröző aktushoz tartozik.

Krékits József (2007: 12) saját, Austin és Apreszjan kategóriái alapján osztályozza a performatívumokat, tizenöt csoportot alkotva:

1. specializált közlések, állítások, (austini *expositives*),
2. beismerések, beismerő vallomások,
3. ígéretetek, (austini *commissives*),
4. kérések,
5. ajánlások, javaslatok, tanácsok (az austini *exercities* egy része),
6. figyelmeztetések, és prevenciók,
7. követelések, parancsok, utasítások, kötelezések, megbízások,
8. megengedések és tiltások,
9. egyetértések és elutasítások,

10. dicséretetek, elismerések, jóváhagyások,
11. rosszállások, elítélések,
12. megbocsátások,
13. beszédrítusok (austini behabituives),
14. szociologizált aktusok: felmentés, kiközösítés, lemondás, meghatalmazás,
15. elnevezések, kinevezések, avatások, nyilvánítások (vendleri operatives).

A gratuláció, a köszönetnyilvánítás, a bocsánatkérés, a siker kívánása, és az üdvözlés a beszédrítusokhoz tartoznak a fenti rendszerben. Az elnevezés nem feltétlenül szerencsés, mivel például a gratuláció megvalósulásakor a beszélők nyilatkozatainak csak egy része konvencionalizált forma (ld. 5.5.1-es fejezet). Tehát nem rítus, mivel a külső és belső kontextuális tényezők (ld. 5.9.1-es és 5.9.2-es fejezet) alapján eltérő nyilatkozatok adott esetben nehezebben megfejthető szándékot rejtnek (erős célzások), ezek nem nevezhetők beszédrítusoknak (pl. *Hol a pezsgő?*). Ezek a közvetett beszédaktusok (ld. 5.5.5-ös fejezet), melyek értelmezhetősége nagyobb költséggel jár, és csak akkor mondható sikeresnek, ha ezek az erőfeszítések kielégítő hatásokkal járnak (ld. Sperber–Wilson 1986).

A lingvisztikai elemzés során (7. fejezet) támpontul szolgálhatnak a szemantikai alapú beszédaktus-osztályozások, ezért Zeno Vendler (1972) rendszerét érdemes bemutatni, aki az egyes osztályokat alkotó performatívumok nyelvtani jellemzőit vizsgálja az angol nyelvben, tulajdonképpen az austini szótáron alapuló csoportosítást követve, ám tovább is fejlesztve azt. Hét csoportba osztja a beszédaktusokat: 1. bemutatók (*expositives*), 2. ítélezők (*verdictives*), 3. elkötelezők (*commissives*), 4. végrehajtók (*exercitivities*), 5. viselkedők (*behabituives*), 6. befolyásolók (*operatives*), 7. kérdezők (*interrogatives*). Vendler mutatott rá arra is, hogy az austini osztályok grammatikai különbségekkel járnak együtt. A performatív igék nyelvtani tárgya a kommisszívumoknál (az angolban) infinitívussal járnak (*I promise to come*), míg a bemutatók (*állítom, tagadom, felteszem*), *hogy*-os mellékmonddal (Pléh magyarirodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99085.htm). Az egyes osztályok grammatikai elemzése a magyar szakirodalomban is előfordul (ld. Szili 2004), ám inkább a megvalósulási stratégiák szintjén érdemes ezzel foglalkozni, főleg a magyar mint idegen nyelv tanítása miatt (ld. 7. fejezet).

Szintén Vendler vetette fel azt a kérdést, hogy nem kell-e minden mondatot úgy elemezni, mint ami mögött egy rejtett performatívum áll. „Végül nyilvánvaló mondattani kérdés az is, hogy miképpen kapcsolódik a modalitás (például a segédigék

révén – *kell, lehet, tud* stb.) az illokúciós erőhöz, illetve az indirekt beszédaktusok, a nem szó szerinti jelentés konvencionalizálódott, standardizált eseteiben milyen szerepük van ezeknek a mondattani eszközöknek abban, hogy a hallgató *nem* következtetések révén, hanem »direkten« *értelmezi, mondjuk, felszólításnak a kérdő mondatokat*” (Pléh cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/torteneti/9AUSTIN.DOC).

3.4 Az expresszivitás felfogása a pragmatikai nézőpont előtt

Péter Mihály áttekinti az érzelmkifejezés (emocionalitás) megkülönböztetésének alakulását a nyelvleírás történetében (*A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*. 1991: 40–46). Bally (1913) a stilisztika tárgyát a nyelv affektív eszközeinek vizsgálatában határozta meg. Bühler (1934) ugyanakkor a nyelvi jelnek a jeladó viszonylatában megnyilvánuló funkcióját nevezi expressziónak, a jeladóról implicit megnyilvánuló minden információt. Cotenau (1967) felfogása már pragmatikai megközelítésnek is vélhető, szerinte az expresszivitás a küldött és a feldolgozott közlemény közötti különbség. Yule azt írja, hogy a pragmatika tárgya a kimondott és a szándékolt jelentés közötti különbség (2002: 3).

A szovjet nyelvtudomány képviselője, Galkina-Fedoruk tartja először szükségesnek az érzelmkifejezés és az expresszivitás megkülönböztetését. Expresszivitáson a megnyilatkozás kifejezőerejének, szemléletességének erősítését, hatékonyságának növelését érti. Az expresszió nem mindig emocionális, tehát az expresszivitás tágabb fogalom, mint az emocionalitás (Péter 1991: 41).

Péter Mihály az expresszivitást a nyelv egyik alapvető mozgatórugójának tartja, hiszen gazdagodásának forrása, nem csupán a művészi nyelvhasználat során játszik fontos szerepet, hanem a szlengben is. Az expresszivitás a nyelvi kifejezés hatékonyságának, kommunikatív energiájának növelését szolgálja. Megkülönböztet inherens expresszivitást, mely a fonetikai, lexikai, derivációs vagy grammatikai tényezőkön alapulhat (hangutánzó szavak, szóalkotás), és adherens expresszivitást, mely a nyelvi rendszeren belül jelentkezik, és szemantikai természetű (főnév fokozása, személytelen igék személyes használata), valamint kontextuális expresszivitást, mely az egyéni nyelvalkotásban, illetve a stiláris interferenciában jelentkezik (Péter 1991: 43–44).

A stílusértéktől való elhatárolás után Péter Mihály az expresszivitást a nyelvi értékeléstől is megkülönbözteti, amikor azt mondja, „nyelvészeti szempontból az értékelés a modalitás egy fajtája, s mint a nyilatkozat modális kerete a pragmatika

szférájába sorolható; ugyanakkor szemantikai fogalom is, minthogy szerves része a nyelvi elemek jelentésszerkezetének” (1991: 47).

Az expresszivitásról még szólok a grammatikai elemzés során (7. fejezet), ahol a gratuláció megvalósulásának grammatikáját a felállított IFID-stratégiákon belüli megvalósulás szerint vizsgálom.

4. Interkulturális nézőpont

Az összevető diskurzuselemzések és a köztesnyelvi pragmatikai kutatások eredményei is bizonyították, hogy a beszélő kulturális meghatározottsága nagyban befolyásolja a megnyilatkozásait (Blum-Kulka–Ohlstein 1984; Edmondson–House–Kasper–Stemmer 1984). A következő fejezetben ezért a magyar kulturális sajátosságokat interkulturális megközelítésből igyekszem elhelyezni.

4.1 Kulturális diverzitás

Mindannyian részesei vagyunk egy meghatározó kulturális keretnek, mely leginkább a nemzeti keret megszabta társadalom kultúrája, ugyanakkor olyan sajátosságokkal is rendelkezünk, amelyek az értékrendszer, a világkép, a tulajdonforma, a településfajta, a nemzedéki vagy nemi hovatartozás, a vallás/világnézet mentén a nemzetnél is tágabb kulturális csoportok által meghatározottak. Tagjai vagyunk továbbá intézményeknek és hobbicsoportoknak, lakóhelyi közösségeknek és családoknak, társaságoknak: mindez meghatározott és leírható kulturális sajátosságokkal ruház fel bennünket (Kapitány–Kapitány 1996: 67).

50–60 évvel ezelőtt az emberek minden intézményi és szituációs aktusra szocializálódtak, manapság viszont a társadalomban sok olyan helyzet van, melyet nem ismerünk, így nem biztos, hogy megfelelően vagyunk képesek viselkedni minden helyen és szituációban. Ez konfliktusok sorához vezet (vö. Buda 2007: 15).

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (1996) a következő kulturális változókat gyűjti össze, amikor a kultúrák különbözőségéről beszélnek: tér, időháztartás, barátság, család, családon belüli munkamegosztás, gyereknevelési szemlélet, kommunikáció (miről, kinek, milyen stílusban), metakommunikáció, konfliktuskezelés, segítség és szolgáltatás igénybevétele, munkahelyi együttműködés, tárgyakkal, állatokkal való kapcsolat, intimitás, jövedelem, betegség, tabuk, ünnepek, nemi szerepek. A szokások eltérése is fontos lehet: kik vesznek részt egy-egy eseményen, milyen a hierarchia egy társadalomban, milyen a viszonyulás a hatalomhoz, szegénység-gazdagság megítélése. Mi számít sikernek, az egyéneknek milyen ambícióik vannak. A nagy világvallásokból eredő különbségek manapság előtérben állnak, a közösségi, nyilvánossági hagyományok is eltérnek egymástól és a korábbiaktól is. A nemi, életkori, szervezeti hierarchiák pozícióival kapcsolatos, illetve a munkakulturális szerepek normája is más és más. A globalizáció, a modernizáció elfedi a különbségeket, ugyanakkor egyes szituációkban ezek mégis a felszínre kerülnek (Buda 2007: 16).

Ha eltérésekkel szembesül az, aki egy másik kultúrával találkozik, el kell döntenie, számára mi a vonzó, mi taszító, mely részeket építi be a saját életgyakorlatába, és melyeket utasít el. A kultúrák sajátosságai a találkozási-ütközési pontokon és az átlépések folyamataiban a legszembetűnőbbek.

Leginkább a mimikára, a vokális csatornára és a test jelzéseire irányul figyelmünk egy-egy beszélgetés során, ugyanakkor a díszek, a ruhák és a környezet jelzései, az ún. statikus kommunikációs szignálok is fontosak. Az öltözet, a díszítés és maga a testi megjelenés is sok szociokulturális üzenetet hordoz, ezek kultúrafüggők. Ugyancsak információértéke van annak, hogy a beszélő a kommunikatív interakciók során a másik ember testtájékaira, díszekre, hajviseletére vagy ruházatára akaratlanul is visszautal érintéssel, mozdulatokkal. Fontos lehet a beszélőket körülvevő környezet is, a személyes tárgyak világa és felhasználási módja a kommunikáció során (Kapitány–Kapitány 1996: 62). Ha az észak-amerikai és az európai államokat figyeljük meg – illetve egyes ázsiai országokat, amelyek lakói stílusukban követni kívánják ez előbbieket –, manapság a menedzservilág külsőségei dominálnak. Nem csupán az öltözködési, étkezési szokásokra, de a szabadidős tevékenységekre is gondolhatunk, hiszen Magyarországon is nagy divat lett az utóbbi években a póker vagy a fallabda.

Az angol nyelv különleges helyzetben van, mivel a globális kommunikáció eszközévé lett. Amerikai változata, illetve az interkulturális kommunikációban használt lingua franca pragmatikus, mert a szemantikában csak az elvont fogalmak fő jelentését őrizte meg, tulajdonképpen levetkőzte kulturális sajátosságait. „Az angol nyelvhasználat sajátossága, hogy nem igényli a nem verbális kommunikációt, így a brit kommunikáció meglévő geszturális és mimikai sajátosságait is könnyű volt elhagyni, ahogy a stílus és szóválasztás finom jelzései és utalásai is háttérbe szorultak” (Buda 2007: 19).

A tabuk, az eufemizmusok, az udvariassági sémák, az utalási módok igen eltérőek lehetnek. A Balassi Intézetben szerzett sok érdekes tapasztalatból említek egyet: Koreában például az idősebb személyeket (ez 1 nap különbségre is értendő) nem illik nevükön szólítani, a társadalmi hierarchiában magasabb szinten lévőket feltétlen tisztelet övezi. A tanár személye is igen tiszteletreméltó – különösen, ha férfi az illető –, ebből adódóan nem szabad visszautasítani, ezért a diákokkal kidolgoztunk egy sajátos kódrendszert: amikor rákérdeztem, hogy megértették-e a nyelvtani magyarázatot (önmagában már ez is új szituáció volt számukra, hiszen nem szokás, hogy a tanár ilyet kérdez), először mindig helyeslően bólogattak, ugyanakkor nem voltak képesek megcsinálni az automatizációs gyakorlatsorokat. Később megbeszéltük, hogy másképp

teszem fel a kérdést (*Megbeszéljük még egyszer ezt a részt?*). Ha bólogattak, tudtam, hogy valami nem volt világos, így az ő olvasatukban nem sértettek meg, viszont én mégis megkaptam a számomra fontos információt.

Wierzbicka írja (1991: 9), hogy az emberi lény képtelen bármit is tanulmányozni a saját kulturális meghatározottsága figyelmen kívül hagyása nélkül. A jelentés vizsgálatokor automatikusan a saját kultúránkra támaszkodunk (vö. Lutz 1985). Ahhoz, hogy a különböző kultúrákat tanulmányozhassuk a specifikusságuk tekintetében, szükséges egy univerzális nézőpont, mely kultúrafüggetlen elemzési keretben létezik, hiszen minden nyelv egyedi, a szavaknak nem léteznek abszolút megfelelői a különböző nyelveken.

Az egyes kultúrákban igen eltérő lehet a szokásrendszer, nagy különbség mutatkozik az ázsiai, az indiai, az észak-amerikai, a dél-amerikai, az ausztrál, az afrikai és az európai világ között. A következőkben a korábban említett kulturális változók közül a legfontosabbak függvényében mutatom be a magyar kultúra elhelyezése szempontjából meghatározó beszélőközösségeket.

4.1.1 A társadalmi berendezkedés, a vallás, az ünnepek és szokások

Minden egyén része egy társadalomnak, melynek kollektív tudása meghatározza nyelvi és nem nyelvi viselkedését. A patriarchális, a közösségi vagy az individualista társadalmak alapvető befolyással bírnak tagjaikra. Néhol a vallás a mindennapok szervezőelve, máshol pedig csak az egyén magánügye. Az ünnepek és szokások szintén fontos elemei lehetnek mind a kisebb, mind a nagyobb közösségek életciklusainak.

Az **ázsiai** népeknél a tekintélyelvűség az alapja a társadalomnak, ez abban is megnyilvánul, hogy minden mondatban benne rejlik a beszélő és hallgató közti viszony (személyes névmások rendszere, tiszteleti formák, a rangok fontosabbak a személyneveknél). A nyelvben igen jellemző a többes szám első személy használata, mutatva a csoporthoz tartozást.

Az **arab világ** az iszlám népek közösségébe tartozik. „Az arab *umma* szó kettős jelentésű. Egyrészt jelenti a modern értelemben vett »nemzet« fogalmát: al-ummatu-l-'arabija (az arab nemzet), másrészt a Mohamed próféta által alapított vallási közösséget: *ummatu Mohammed* (Mohamed népe, gyülekezete). Az iszlám a társadalom egészét meghatározó tényező, így a szent és profán, vallási és világi, egyházi és politikai érdekek dichotómiája nem létezik. A vallás az egész társadalom közös ügye, nem magánügy, ahogy a nyugati társadalmakban (Németh 2007: 35).

Európában vannak ugyan átmenetek, de elhatárolódik az északi, a nyugati, a közép-európai (volt szocialista országok), a keleti és a mediterrán világ. Franciaországban az ország északi és déli része különbözik az étkezési, építkezési szokásokban, a jogi hagyományokban, a munkamorálban. A vezető pozíciókban az elit iskolákban végzetek vannak, a származás, a hatalom és az iskolai végzettség egyaránt fontos.

Nagy-Britanniában a társadalom hierarchián alapszik, a mai napig különböznek a munkás-, a közép- és a felsőosztály szokásai, hagyományai (Sárközi 2007: 133–143). Wierzbicka (2006: 19) szerint az individualizmus XIX. századi kialakulása során, valamint az amerikai demokrácia fejlődésében az angolszász társadalmakban fontossá vált értékek, így az egyenlőség elve, az individuum fokozott védelme, szabadságának sérthetlensége nem egyeztethető össze a másoknak való alávetettség állapotával, parancsok, követelések teljesítésével.

A német társadalom alulról építkezik, a törvények betartása és betartatása alapkövetelmény, a németek precizitása és pontossága igaznak bizonyuló sztereotípiá. Mindennapjaikban is szeretik a rendet, ez bizonytalanságkerülő habitusuk miatt van. Ausztriában különös jelentősége van a különféle titulusoknak, a szakmai, akadémiai címek a nevek részévé válnak, a címek viselésének sorrendje erősen szabályozott.

A **mediterrán** területeken az olasz, a spanyol és portugál, valamint a görög kultúrák mind nagy múltú történelemre tekintenek vissza. A vagyoni eltérésekből eredően társadalmi különbségek is vannak, tisztelik a született arisztokráciát, a nagy múltú tőkés családokat, a híres embereket, az egyenruhát, a tudást és a tehetséget.

Olaszországban az ünneplés és a társas együttlét nagyon fontos, minden alkalmat igyekeznek megragadni, sokat adnak a külsőségekre is. Még a szezonális gyümölcsök érését is fesztiválokkal ünneplik, a karneválok méltán híresek (Viziné Sárosdy 2007: 160–175). „Spanyolország Franco haláláig megőrizte az évszázados tradícióit, a teljes elszigeteltségnek és a konzervatív diktatúrának köszönhetően változatlanok maradtak az udvariassági formulák” (Faludy 2007: 203). Portugáliában a parlamentáris demokrácia adja a társadalom berendezkedésének alapját, így a kommunikációs szokások nem térnek el jelentős mértékben az Unió egyéb területein megszokottól. Görögországban a társadalom erősen hierarchizált, és bár nagy különbség mutatkozik a hegyi falvakban lakó, a síkvidéki és a szigetlakó görögök mentalitása, szokásai között, a származás, a vagyon és a család a fő szervező elv.

A **szláv** kultúrákban is meghatározók az égtájak szerinti különbségek, ehhez kapcsolódva a kulturális változók mentén is tapasztalhatunk eltérést az északi, déli és keleti szlávok között. Oroszországban a karácsony, a húsvét a rendszerváltás óta ismét ünnep, a pohárköszöntőnek például olyan nagy jelentősége van az étkezések során, hogy a vendégnek is illik bekapcsolódnia a köszöntések sorába (Nanovszky 2007: 176–188). A volt jugoszláv államok lakói közvetlenül, érdeklődnek más népek kultúrája iránt, sokszor direkt kérdéseket is feltesznek, ám ha szívességet kérnek, udvariasabbak, távolságtartóbbak. A keleti államokban az etnikum és a vallás nagyon meghatározó, a privát szférát tiszteletben tartják, és ezt másoktól is elvárják.

Szlovéniában a család meghatározza a társadalom szerveződését. 50 évvel ezelőtt még a többgenerációs családi együttélés volt a jellemző, manapság a fiatalok közül sokan költöznek a nagyobb városokba a munkalehetőség miatt. A Muravidéken ugyanakkor ma is jellemző a generációk együttélése. A szlovénokra jellemző az, hogy magukat kevesebbnek vélik az őket körülvevő horvátoknál, osztrákoknál és olaszoknál (http://www.culturecrossing.net/basics_business_student.php).

4.1.2 A térkezelés és az időháztartás

Az **ázsiai területeken** a szemkontaktust kerülik, még tárgyaláskor is, hiszen ez agresszivitást, kihívást jelent. Fizikailag igen távolságtartók, az európai kultúrában gyakori kézfogás sokszor taszító a számukra (Hidasi 2007: 97–102). Kínában az intim szféra kisebb, mint nálunk. A hallgatás az elgondolkozás jele, kifejezésmódjukban egyszerre van jelen a bizonytalanság és a kétértelműség. Koreában a testi érintés előfordulhat egyenrangúak között, egymás megütögetése például gyakori. A számunkra kellemetlen csámcsogás vagy büfögés csupán annyit jelent, finom az étel. A kopogás helyett például a torokköszörülést használják, ugyanis az előbbit az intim szférába való behatolásnak ítélik, amely nagyobb, mint a nálunk megszokott (Osváth 2007: 120–132).

Az **arab kultúrában** a nonverbális kommunikációnak nagy jelentősége van, a gesztikuláció ugyanolyan fontos, mint a sokrétű köszöntés, áldás. A testi érintés része a mindennapoknak, a simogatás, átkarolás gyakori, a rokonok szájon csókolják egymást. Az időháztartást tekintve az arabok nem pontosak, ráérősek.

Az **Amerikai Egyesült Államokban** a nem verbális kommunikációban a legfontosabb a tér használata, az intim szféra jellemzően nagyobb, mint a mediterrán, afrikai vagy latin-amerikai népeknél. Nem szokás a másik megérintése, még a közlekedési eszközökön is igyekeznek elkerülni a nem kívánt testkontaktust, a kézfogás

is ritkább például, mint Magyarországon. A mosoly és a szemkontaktus ugyanakkor elkerülhetetlen, hiszen a jóindulat, illetve egyenes szándék kifejezője (Falkné Bánó 2007: 27).

Európában a testi kontaktus a déli és keleti területeken gyakoribb az ellenkező neműek között is, mint az ázsiai, arab vagy nyugat-európai kultúrákban. Németországban a testi érintések terén visszafogottak, kezet fogni illik, puszkodni nem szokás, még családon belül sem. A britek sem kedvelik az idegenekkel a közvetlen fizikai kapcsolatot, ugyanakkor a bemutatkozásnál a kézfogás elengedhetetlen. Franciaországban a térközi távolság kicsi, még az éttermi asztalok között is, így lehetőség van az áthallásra, de üzleti tárgyalás során sem mindig csukják be az ajtót. A franciáknak a sok ünnepnap, szabadság, sztrájkok miatt sok szabadidejük van, késni is gyakran szoktak.

Az olaszok kedvelik a külföldieket, érdeklődnek más kultúrák, szokások iránt. Alapvetően udvariasak, viszont széles gesztusaik, hangosságuk a magyarok számára is szokatlan. A gesztikulálás, a mimika hasonló a mi kódrendszerünkhöz, a mosoly a szimpátia jele. Az alkudozás a mindennapok része, ezt a külföldiektől is elvárják.

A görögök számára fontos a testi érintés, szívesen veregetik hátba a szimpatikus idegent is. Az érzelmek kimutatása nem tabu, gesztikulálásuk, mimikájuk is erős, szeretnek viccelni. Visszasírják a dicső múltat, nagyon büszkéek történelmi örökségükre és nyelvükre, úgy gondolják, az európai kultúra alapjait ők rakták le, sőt szívesen bizonygatják a szavak görög eredetét. Nagyvonalúak, ezért nem értik, hogy a magyarok a számla végösszegéből sokszor kiszámolják, ki mennyit fogyasztott (de Villiers 2006: 67–132).

Kelet-Európában, Oroszországban a kézfogás elterjedt, a puszkodás inkább a nőkre jellemző. Az oroszok elég emocionálisak, örömeiket, bánatukat szívesen taglalják bőbeszédűen.

A volt jugoszláv tagállamokban, Macedóniában a férfi és férfi, valamint nő és nő között elfogadott a testi kontaktus (kézfogás, puzsi), a két nem között azonban ez ritka, a muszlim területeken pedig a két nem fizikai érintkezése a minimálisra korlátozott. A szemkontaktus fenntartása fontos, főként amikor kezet ráznak. Az időhöz való viszonyuk a mediterrán térségekre jellemző, a késés még az üzleti életben is elfogadott. Bosznia-Hercegovinában a kézfogás íratlan szabályai hasonlóak a macedón szokásokéhoz. A szerbek mindig három, a horvátok és bosnyákok két puszit adnak. Csak akkor szabad kibújni ez alól, ha beteg valaki. A beszédet erős gesztikuláció kíséri,

a hangerő is igen változó lehet. A szemkontaktus koccintáskor szinte kötelező, az idővel hasonlóan gazdálkodnak, mint a macedónok. A meghívást illik elfogadni, ha vendégül látnak, nem illik visszautasítani a kínált ételt vagy italt.

Szerbiában minden szituációban megkívánt a szemkontaktus, kortól, nemtől függetlenül, ha elmarad, azt az érdeklődés hiányának vélik. A keresztnéven való szólítás nem udvarias, ahogy Horvátországban sem, mindig meg kell várni, hogy ezt felajánlják, addig a titulus és a vezetéknev használatos megszólításként. Elvárják továbbá, hogy nyíltan vállaljuk a véleményünket, ha valami nem tetszik, a halk szavú embert ugyanis nem tartják kompetensnek. Montenegróban a közeli barátok között gyakori a testi kontaktus, ez a férfiakra is jellemző, a két nem közötti érintés nagyon korlátozott az üdvözléskor.

4.1.3 A nemi szerepek, az életkor, a család és a barátság (a családon belüli munkamegosztás, a gyermeknevelési szemlélet)

Az **ázsiai** és az arab kultúrák alapvetően patriarchális berendezkedésűek. Japán szigetország, így bizonyos fokig izolált. Hidasi Judit (2007: 97–102) három idegen kulturális hatást sorakoztat fel Japán történelmében: a kínait (VI-IX. század), az európaiat (1868–1945) és az amerikaiat (II. világháborút követő megszállás). A nők helyzete alárendelt a férfiakéval szemben, az anyós (a férj anyja) szintén fölrendelt együttélés esetén. Az asszony fizet nyilvános helyeken, a férfi megye elöl az utcán, a paternalista szellem áthatja az egész társadalmat. A csoporthoz való tartozás alapvető, a bemutatkozásnál is a közösségi hovatartozáson van a hangsúly, az udvariasság is a csoporton belül jellemző (*uchi* vs. *soto*, azaz a belső és a külső kör). Kínában a nők a férfiakhoz képest alárendeltek, a férj családjához kell költözniük a házasságkötés után. A társadalmi rend kialakulása több ezer éves folyamat, a szokásrendszer így megszilárdult; az alá-fölrendeltség igen jellemző, csak a baráti viszonyoknál egyenlő a két fél. Az idősebbek iránti tisztelet, mint az ázsiai kultúrákban mindenhol, alapvető. A család az egyik legalapvetőbb egység számukra, az egyén nem járhat külön utakon, az egykepolitika bevezetése ezért is volt nehézkes.

Az **arab kultúrára** máig jellemző, hogy az asszonyok és gyermekek külön étkeznek, sajátos ruhát viselnek (csador, burka).¹³

Európában a nagy kultúrák patriarchálisak, a nők helyzete hátrányos, ugyanakkor egyre több nő van jelen a politikában, a felső vezetők között. Németországban a nők igen emancipáltak, főként a keleti területeken, de az érzelmek kimutatása, a gondoskodó attitűd nem olyan erős, mint a magyar társadalomban.

Svájcban a legfontosabb a tapintat, nem kritizálnak semmit és elvárják, hogy a külső szemlélő se tegye. A társadalom hagyományosan strukturált, belső rendjében kialakult hierarchizált, alapja a közért való munkálkodás. A négy hivatalos nyelv mutatja Svájc lakosainak a multikulturalitását, a másság elfogadására való nyitottságot, ugyanakkor ez eszköze is a szabályok betartásának, illetve betarthatóságának.

A nők szerepéhez Nagy-Britanniában hozzátartozik a gyermeknevelés, az étkezésekről való gondoskodás, de emancipációjuk egyre erőteljesebb. Az időseket megbecsülik, gondoskodnak róluk.

A **mediterrán** térségben fontos a származás, a család, az anyagi helyzet, ez jellemző az indiai és más ázsiai kultúrákra is (vö. Buda 2007: 22). Olaszországban a család a legfontosabb társadalmi-gazdasági egység. Nagy különbség van észak és dél között, de a nők feladata a családi tűzhely melegen tartása, a férfiaké a családfenntartás, bár az is igaz, hogy egyre több nő vállal munkát. A gyermek köztudottan a család közepe, nem szorítják korlátok közé, ugyanakkor az édesanya szerepe – főleg a fiúknál – igen erős a mindennapokban is. Az idősek megbecsülése általános, az unokákkal viszont nem foglalkoznak annyit a nagyszülők, mint annak idején a saját gyerekeikkel.

Spanyolországban az idősek helyzete nehéz, mivel a spanyol társadalom igen előregedett. A hagyományos spanyol családban a nők alárendelt szerepet töltek be, manapság egyre több nő dolgozik és végez egyetemet. Portugáliában a hierarchiában különböző szinteken lévők között a tisztelet a meghatározó, a társadalom alapvetően patriarchális, ugyanakkor a városokban már jellemző a nők emancipációja, ami nem jelenti a nők számára hagyományosan kijáró udvariasság megszűntét. A csoporthoz való tartozás rendkívül fontos számukra, az identitást a csoport maga határozza meg. Az

¹³ A burkát Afganisztánban viselik, de a pakisztáni és észak-indiai nőknél is látható. A teljes afgán burka betakarja a viselője egész arcát, a szemek környékét kivéve, amelyet egyfajta háló fed. A pakisztáni és indiai burkák viszont szabadon hagyhatják a szemeket vagy akár az egész arcot is.

idősek tisztelete a családközpontúságból adódik, fontos számukra a gondoskodás, a szolidaritás, a természeti és emberi környezet.

Görögországban a nők emancipációja még nem túl előrehaladott, legfőbb feladatuk a családi tűzhely melegen tartása, szavazati joguk is csak 1952-től van. A férfiak szeretnek kávéházakban politizálni, vitatkozni, nem nézik jó szemmel a fiatal, nyugati kultúrát követő görög nők csevegéseit ezeken a helyeken, a külföldiekkel szemben viszont elnézőbbek. A gyermekeket túláradó szeretettel nevelik, számukra mindennél fontosabb a *parea*, a baráti kör, a szó jelentése egyszerre a baráti társaság és a barátság is. A *parea* természetessége a görög családi életből következik, a parasztházaknak ugyanis hagyományosan egyetlen szobája volt a főzésre, evésre, munkára és alvásra. Ez a szokás manapság is él, szinte minden a nappaliban és a konyhában zajlik (de Villiers 2006: 96).

A **volt jugoszláv államok** közül Szlovéniában a legkedvezőbb a nők helyzete, a felelősségteljes pozíciókban lévő nők száma igen magas, egyenjogúságukat a fizetések is jelzik. Macedóniában a nőktől elvárják, hogy a munkában és a háztartásban is helyt álljanak. Montenegróban meglepő lehet a kívülállónak az a felfogás, hogy még a hím állatoknál sem szabad a más országokban bevált születésszabályozási módszert alkalmazni, mivel isten adja az utódot, és az ő döntését nem lehet megmásítani.

4.1.4 Kommunikáció, metakommunikáció

Az **ázsiai kultúrák** közül Japán, Kína és Korea sajátosságait tekintve igen sok hasonlóság mutatkozik a személyközi viszonyok kezelésében, a nonverbális kommunikációt, a tekintélyelvűséget illetően. A nyelvi formulák rendkívül gyakoriak, a konvencionalizált megnyilvánulásokra törekednek. Humorérzékük egészen más jellegű, a vicc szóra nincs megfelelőjük, legfeljebb anekdotázni szoktak. A kommunikáció kis részét képezi a testbeszéd, a mimika és a gesztusok, nagyon fontos a pozitív arculat (lásd 4.4 fejezet), kerülnek az arcvesztéssel járó kényelmetlen helyzeteket. A fatikus elemek igen gyakoriak, jelentős a nem verbális jelzések szerepe. A japán nyelvben a verbális visszajelzések nagyon gyakoriak, nyilván ellensúlyozva a gesztusok, a mimika minimális voltát. Nem ritka a beszélgetésben a hosszú hallgatás, az írásbeliség nem jellemző, inkább a telefon és a mobiltelefon használata dominál (Hidasi 2007: 97–102).

Az **arab** világban a Korán jelenti a nyelvi tökéletességet, a vallás, a tudomány, az irodalom, a média nyelve a modern irodalmi arab, ettől jócskán eltérnek a mindennapi kommunikáció során használt dialektusok. Az ilyen kettősnyelvűség nem okoz

problémát, a két nyelvváltozat használata minden esetben sikeres, írásban csupán a vicceket közlik népnyelven, különben a csattanó elveszne (vö. Németh 2007: 41).

Az **Amerikai Egyesült Államokban** a közvetlen, rámenős verbális kommunikációs stílus a jellemző, a finomságokra, nem verbális jelekre nem ügyelnek. Az őszinteség, a nyíltság alapérték. Falkné Bánó Klára írja (2007: 28), hogy ez a kommunikációs stílus az alacsony kontextusú vagy kontextusszegény kultúrákra jellemző, mivel tagjai csak a saját szakterületükön belül jól informáltak, ezért sok információt kell gyűjteniük döntéseik előtt. Ez a társadalom erősen individualista jellegéhez kapcsolható, az amerikai álom megtestesítője a *self-made man* (aki önerőből képes érvényesülni), a kor, a társadalmi kapcsolatok nem fontosak. Szembetűnő, ha a gratuláció megvalósulását vizsgáljuk, hogy sokkal gyakrabban használnak elismerő szavakat az iskolai, munkahelyi sikerek kapcsán, mint az európai kultúrákban, a dicsérő szóra a mi szemszögünkből szerénytelenül válaszolnak.¹⁴ Különbség mutatkozik ugyanakkor az amerikai fekete kultúra és az amerikai fehér kultúra megnyilatkozásai között is, mutat rá Wierzbicka, éppen a szerénység tekintetében is (1991: 78). Az írásos kommunikáció, illetve a telefonálás, a skype használata létfontosságú az USA-ban, hiszen a nagy távolságok így könnyen áthidalhatók.

Európában égtájak szerinti különbség mutatkozik a kommunikáció terén is. Németországban a verbalitás fontosabb, de a nonverbális jelek is árulkodóak lehetnek. A német dialektusok megértése a külföldi számára nem mindig könnyű, egymást sem mindig értik, de a tartományi származástudat miatt érdemes törekedni megtanulásukra, legalábbis megértésükre. Az egyes tartományok lakosai igen eltérő mentalitásúak lehetnek, így a szászok lassabban engednek fel, de mélyebb érzelműek, a Rajna-vidékiek inkább közelítenek a francia sajátosságokhoz. A titulusok fontosak, a bárói, grófi, hercegi rangot is használják, a nemtegezés alapvető a munkahelyeken és a mindennapokban is (Bodolay 2007: 146–159).

Ausztriában a dialektusok használata szintén fontos szerepet kap a kommunikáció során, ugyanakkor nagyon kényes kérdés a németországi német és az ausztriai német kapcsolata, különbsége. A tartományi származástudat igen erős, a vicc, a humor fontos eleme a patriarchális stílus jellemezte tárgyalásnak (vö. Csörgő 2007: 45–54).

Svájcban a dialektusok az élőnyelvi kommunikációban használatosak, a *Hochdeutsch* náluk a *Schriftdeutsch*, azaz az írott német nevet viseli. A beszédet nem

¹⁴ vö. Szili 2004: 156–174.

kíséri mutogatás, a kimondott szónak ugyanolyan súlya van, mint az írottak. A kommunikációjuk minden tekintetben visszafogott, ugyanakkor természetes, viccelni nem szoktak. Tabutéma minden, ami közönséges (Ódor 2007: 209–218).

Nagy-Britanniában a skót, ír, walesi (kelta), angol nemzet tagjai élnek együtt, gyökereik, hagyományaik eltérőek. A beszédmodor kategorizál, ha jó benyomást akarunk kelteni, szabatosan kell fogalmaznunk. Az angol nyelvben nincs tegezés vagy nemtegezés, de például a lexikában megnyilvánul a tiszteletiség az idősek felé. Az angol etikett szerint illik például írásban kifejezni a köszönetet, részvétet, gratulációt három napon belül, ugyanakkor a hagyományok – főleg az amerikai kultúra hatására – fellazulóban vannak, de például az esküvői szertartásra a hölgyeknek csak kalapban, a férfiaknak cylinderben, zsakettban illik érkezniük.

A franciák köztudottan nagyon büszkék a nyelvükre, a jó beszédkésztség érték, a helyesírás tudása az érvényesülés kulcsa. A kommunikáció indirekt és kifinomult, már a 17. századi női szalonokban kialakult a beszélgetés- és vitakultúra. Sok az udvariassági klisé, a gesztusok, mimika fontos elemei a beszélgetésnek. Érdekes különbség a magyarral szemben például, hogy a köszönési formák esetében a vezetéknev hozzáátétele a monsieur/madame/mademoiselle megszólításokhoz nem udvarias. A magázódás jellemző az üzleti kommunikációban, csakúgy, mint Németországban vagy Ausztriában (vö. Balogh 2007: 64–73).

A **mediterrán területeken**, Spanyolországban a magázás néha még családon belül is jellemző volt egészen a rendszerváltásig, ám manapság a nők puszival, a férfiak kézfogással köszöntik egymást. Nagyon szeretnek viccelni, főként a nyelvi humort kedvelik. A nem verbális kommunikációra jellemző az erős gesztikuláció és az élénk arcimimika. Az érzelmeket tükröző gesztusok sokszor ellentmondhatnak a tartalomnak (Faludy 2007: 199–208). Portugáliában a verbális kommunikációban fontos, hogy nem vágunk egymás szavába, párbeszédek során szinte folyamatos a szemkontaktus és a mimika. A külső megjelenés státuszszimbólum lehet. Humoruk jó, de a heves érzelmekinyilvánítástól tartózkodnak (Győry 2007: 189–198). Görögországban a démotiki és a katharévusza nyelvváltozatok is azt mutatják, hogy nagy a hagyományőrzés, utóbbi a mai napig használja a katonaság, a hivatalok és az egyház, ám a mai fiatalok nagy része nem képes megérteni, ezért a katonaságnál már előfordul, hogy a tiszték a beszélt nyelvi standardot használják.

A **szláv kultúrában**, Oroszországban a társadalmi rend az elmúlt 20 évben igencsak átalakult, a kommunikációban ugyanakkor megőrizte a hierarchikus

viszonyokat: az idősebbek letegezhetnek bárkit, a hatósági személy is, de így hangsúlyozható például a nők társadalmi másodrendűsége is. A külföldiekkel szemben az oroszok általában tartózkodóak, viccelni nem szoktak túl gyakran. Nem verbális kommunikációjuk erősebb a magyarokénál, ám a mediterrán kultúráknál kevesebb, a fatikus elemek jelenléte viszont állandó. Az írásos kommunikáció a bürokrácia erős jelenléte miatt áll előtérben.

4.1.5 Az érzelmekhez, az intimitáshoz való viszony és a tabuk

A tabuk mindig kultúrához és ezen belül is egyes beszélőközösségekhez kötöttek. Az intimitás megélése függ az adott társadalom, a kultúra és a család megítélésétől is, azaz mind a makro-, mind a mikrokörnyezettől.

Az **ázsiai kultúrákban** az érzelmek kimutatása nem illendő. Japánban tabutéma a pénz, a kereset, a testi bajok és a család is, mivel a szerénység miatt csak lekezelően volna szabad nyilatkozni a személyes dolgokról. A nem nyelvi viselkedés is számos tabut rejt, az orrfújás például számukra visszataszító, ahogy nálunk a szipogás az. A külsőségekre rendkívül nagy hangsúlyt fektetnek, az ajándéknál fontosabb a csomagolás. Kínában a konfliktuskerülés miatt a visszautasítás udvariatlan, az érzelmek kordában tartása elvárás, mindent az állandó mosolygással lepleznek. Sírni, szeretetet vagy haragot kifejezni nem illik nyilvánosan (vö. Mohr 2007: 103–120). Koreában az érzelmek kimutatása szintén illetlenségnek számít nyilvános helyen. A mosoly itt is lehet a zavar jele, de a fogak mutatása nevetéskor udvariatlan. Egyértelműen tabutéma Észak- és Dél-Korea kapcsolata, a Japánnal vívott háborúk, a szexualitás, a vallás.

Európában, Németországban kerülendők az anyagi helyzetre és a magánéletre vonatkozó kérdések is, valamint a nemzettudat, az idegengyűlölet, a keleti és nyugati németek közti különbség. Ausztriában pedig a betegség, a szexualitás, a prostitúció, az öngyilkosság, a terhesség, a fizetés a tabutémák. Nagy-Britanniában a társalgás során személyes dolgokat érinteni nem illendő, ugyanakkor viccet mesélni rokonszenvet szül.

A **mediterrán vidékeken**, Olaszországban tabu a vallás, a család, a szemérem, a babonák. Spanyolországban kerülendő a betegségekről és a pénzről, valamint a családon belüli erőszakról beszélni.

A **szláv kultúrák** esetén, Oroszországban régen a párttal kapcsolatos vagy a Lenin-viccek feszélyezettséget okoztak, ma már ez nincs így, de a szexualitás témája vagy a durva kijelentések kerülendők. A volt Jugoszláviában egyértelműen tabutéma a

szerbek és a horvátok, valamint a bosnyákok és a horvátok közötti viszony, ahogy a háború, a gazdasági helyzet és a politika is.

4.2 Kultúrák és univerzálék

A kultúrák jellemzését Wierzbicka ugyanazon címkék, más értékek (*same labels, different values*) mentén teszi meg (1991: 100–121). Úgy gondolja, nem léteznek univerzálék, ezt a nyelveket összehasonlító pragmatikai kutatások is jól bizonyítják. Kritikával él Searle és Grice kapcsán, akik a fehér amerikai kultúrából kiindulva normál emberi beszédnek a fehér angolt (*white English*) titulálták (vö. Wierzbicka 1999: 67), ezt etnocentrikus illúziónak tartja. Úgy véli, nem az a probléma, hogy az univerzáléokra koncentrálnak, és nem a kultúra specifikusságra, hanem hogy hiányzik a kultúrától független nézőpont, az angol nyelv középpontba állítása miatt.

A pragmatikai kutatások eredményeire támaszkodva a következő praktikus, társadalmi nézőpontból lehet vizsgálni az egyes kultúrákat:

1. A különböző társadalmak és közösségek tagjai különbözőképpen beszélnek.
2. Ez a beszédben megmutatkozó különbség nagyon meghatározó és szisztematikus.
3. Ezek a különbségek tükröződnek vissza az eltérő kulturális értékekben, de legalábbis ezek hierarchiájának eltérésében.
4. A függetlenül kialakult eltérő kulturális értékek és prioritások magyarázzák az eltérő beszédmódot és kommunikációs stílust (Wierzbicka 1991: 69).

4.3 A magyar kulturális sajátosságok

Ha a magyar kulturális sajátosságokat szeretnénk sorra venni, a következőket állapíthatjuk meg. A tér szempontjából az intim szféra nagysága a mediterrán és a Nyugat-európai kultúrák között van, a testi kontaktus gyakori (kézfogás, puszi), ám nem eltúlzott. Köztudott, hogy a magyarok sokszor késnek, ám az üzleti életben törekednek a pontosságra. A barátság fontos ugyan, de a család elsőbbséget élvez, az idősek tisztelete az anyagiasság előtérbe kerülésével csökken. A gyerekek manapság igen liberális nevelésben részesülnek, mivel jóval kevesebb idő jut rájuk, mint korábban, amíg a családban a nő feladata a háztartás és a gyerekek körüli munkák elvégzése volt. A nők helyzete még nem olyan emancipált, mint Észak-Európában, a családon belüli

munkamegosztás viszont annak ellenére hagyományos maradt, hogy a nők többsége dolgozik. A háztartási munkák nagyobb részét a nők végzik, továbbra is vannak férfias és nőies munkák, szerepek, viselkedési formák, ugyanakkor a nőknek kijár a tisztelet, mely a köszönési formákban, az udvariassági szokásokban is megmutatkozik. A nonverbális kommunikáció jelentős, a gesztusok, a mimika sokszor árulkodik a közlés igazságértékéről. A kommunikációban jól fellelhető a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, mely a kor, a nem, a foglalkozás és a kereset, a vagyon alapján szerveződik, a nagyvárosokban egyre kevésbé van jelen a megszerzett tudás értéke.

Tabutéma elviekben a jövedelem, gyakorlatilag mégis sok szó esik a keresetekről. Családon belül gyakran tabu az intimitás, ugyanakkor sok külföldi szerint az érzelmeket a nyilvános helyeken is kimutatják, hiszen sok pár kézen fogva jár, csókolózik az utcán is. A betegségekhez való viszony elég sajátságos, a kommunikációban résztvevő felek szeretik túllícitálni a másik baját. Az a sztereotípiája, hogy sírva vigad a magyar, szintén igaznak bizonyul, szeretünk panaszkodni rossz sorsunkról, a történelem igazságtalanságairól. Jelenleg évtizedek óta nyomom követhető az az individualizációs és modernizációs folyamat, amely a Nyugathoz való csatlakozás célját minden korábbinál inkább egyértelműsítette, mivel Magyarországon kultúraváltás zajlik (Kapitány–Kapitány 1996: 80).

A nyelvtanulót a tanárának kell felkészítenie a célnyelvi kultúra sajátosságaira. Ha a Magyarországon tanuló külföldieknek szeretnénk felhívni a figyelmét a magyar sajátosságokra, a fent említettekre mindenképpen ki kell térnünk, segítve ezzel az empatikus és a pragmatikai kompetencia fejlesztését.

Magyar–magyar relációban is igen nagy eltéréseket találhatunk, hiszen a határon túli területeken élők kisebb közösségeket alkottak, összetartozásuk és összetartásuk sorskérdéssé vált. Ezen közösségek tagjai sokáig nem lehettek napi kapcsolatban az anyaországgal, így nem csupán a nyelvi, de a kulturális szétfejlődés is elkezdődött. A kontaktushatások nemcsak a nyelvi jelenségekben mutatkoznak meg, hanem a viselkedésben is. Az igazsághoz nyilvánvalóan hozzátartozik az is, hogy a falvak mikroközösségeinek a szokásai alapvetően eltérnek a nagyvárosi közösségek szokásaitól. Kapitány Ágnes és Gábor (1996: 81–94) írja le, hogy az erdélyi magyarok szerint az anyaországiak a világ dolgaira gyakran nagyobb rálátással, sokkal több információval rendelkeznek, de Erdélyben nagyobb a kultúra, a humán műveltség szerepe, a színház hatása; s mindezekkel összefüggésben a humán értelmiség, a tanár, az orvos tekintélye is a közösségben. Ebbe nyilvánvalóan belejátszik az erdélyi magyarság

sajátos kisebbségi helyzete: a kultúraőrzés, az anyanyelvi kultúra védelme ez esetben a nemzeti identitás őrzésével egyenértékű. Az emberi kapcsolatok Erdélyben egyértelműen intenzívebbek, ez a szlovéniai Muravidékre is elmondható: a kisebbségi értelmiségieket tisztelik, a barátságok, családi kapcsolatok mélyek, a külső körből érkezőket viszont lassan, nehezen fogadják be. Magyarországon ugyanakkor a kapcsolatfelvétel gyorsan történik, de az ismerkedést követően nem feltétlenül foglalkoznak tovább egymással. Az időháztartást tekintve a kiszámított idő, a találkozó határidőnaplóba rögzítése sértő lehet a közösségi kultúrából jött ember számára, jóllehet a másik számára ez csupán a vendégnek az élet rendjébe való beillesztését jelenti (Kapitány–Kapitány 1996: 82). Az időkihasználás a racionalizáció fontos eleme, az viszont, mint tudjuk, a modernizáció egyik kulcsmozzanata.

Az ünnepek jellegének eltéréseiben is tetten érhetőek a különbségek. A nagyvárosokban a karácsony, a húsvét is szimbolikussá válik, elüzletiesedik, formalizálódik, kiüresedik, eltűnik az ünnep közösségi jellege.

A kapcsolatteremtés eltérő szerkezete, tartalma, hőfoka egyben a jelrendszer és a jelek dekódolásának eltéréseivel is együtt jár. Az individualizáltabb kultúra jelrendszere sokszor üres, rosszul vagy félreérthető, mivel az erdélyi kommunikációs mintában több a gesztus, a metakommunikációs jel. Az alávetett közösségi kultúrában a lázadó a közösség hőse, az individualizált kultúra vállalkozója önmagáé, Magyarországon a dinamika az itt jóval kifejtettebb vállalkozó szellemben nyilvánul meg. Az erdélyi társadalom a statikusabb – bizonyos pontokon feudálisan mozdulatlan, így az elmozdulási szándék pozitívabb, a másik oldalon pedig a stabilitás vonzóbb, hiszen sokszor az állandóság a biztonságot is jelenti.

A nyilvánosság eltérő határai képezik a következő különbséget a kétféle kultúra között. Van, aki megállapítja, hogy Magyarországon szembetűnően erősebbek a szervezetek, különösen az érdekvédő szervezetek. A sajtó színvonala jóval magasabb, és sokkal szélesebb körű nyilvánosságot biztosít.

A szabályozottabb modern társadalomban, s így Erdélyhez képest Magyarországon is „kasztrendszer” rögződik, finom átmenetekkel és határokkal, a mobilitás viszont kevésbé tapasztalható. Sokkal erősebb érték a stabilitás. Ez a munkahelyeken is érzékelhető. Magyarországon nagyobb a fluktuáció, de ez nemcsak a munkahely elvesztésének veszélyét, hanem a jobb körülmények közé kerülés, az ilyen értelmű előrelépés lehetőségét is magában hordja.

Az individualizáció, a modernizáció, a racionalizáció úgy működik, hogy az egymást erősítő mechanizmusainak bizonyos pontokon ki kell térniük egymás elől. Jellegzetes példája ennek, hogy míg a munka megszervezésében, a közélet felépítésében a modernizáció az elemekre bontó, szabályokat állító racionalizáció által tör előre, más vonatkozásokban az individualizmus támogatásával nyerhet pozíciókat.

A szlovéniai Muravidéken élők kissé másképp ítélik meg a Magyarországtól való különbségeket, az anyagi jólét és a szlovén állam biztosította különjogok távolságtartást eredményeznek az anyaországgal szemben. Tipikus attitűd a részükről, hogy nyelvváltozatukat szégyellik, sajnos sokszor a magyarországi beszélők is megszólják az archaikus nyelvjárási változatot.

A szlovéniai magyaroknak eltérő a térkezelésük is, nem szokás puszkilkodni, a testi kontaktus barátok között gyakoribb, idegenek között ritka. A köszönésekben elmarad a *kívánok* performatív ige, a levelekre, e-mailekre, SMS-ekre nem szokás válaszolni, ha nem érdekelt abban a fogadó fél. A levelezési kultúra egyébként is eltérő, a szlovén szokásrendszerhez igazodnak a megszólításban, az elköszönésben, ha írnak egyáltalán pár sort a csatolmányok mellé. A telefonálási kultúrában is mások a szokások, nincs szabály a visszahívásra, az üzenethagyásra.

A kultúrák adaptálása, elfogadása (vagy elutasítása) a szlovéniai Muravidéken is szemmel követhető. A szlovén államberendezkedés, a stabil gazdaság, a jólét vonzóvá teszi a szlovén identitást, ugyanakkor a gyökerek, a magyar kultúra gazdagsága, a történelem, az irodalom, a hagyományok szintén vonzóak. Sok fiatal domináns nyelve már a szlovén, mégis magyarnak vallja magát, és sokan kettős identitással rendelkeznek. Ezt elősegítik a befogadó kultúra tagjaival kötött vegyes házasságok. Ilyenkor a gyerekek eleve kettős kultúrában nőnek fel, s bár ez korántsem könnyű helyzet, eredménye lehet a gyerek teljes adaptálódása a befogadó kultúrába, egy keverékkultúra kialakulása vagy ritkább esetben a teljes „kétkultúráság” is (Kapitány–Kapitány 1996: 87).

4.4 Az arculat és a nyelvi udvariasság

A kulturális sokszínűségből adódik az egyes nyelvi interakciók eltérése is. A nyelvtanulót nehéz feladat elé állítja az a tény, hogy a célnyelvi kultúra elemeit is be kell építenie tudásába, így az adott szokásokhoz tanult nyelvével, illetve annak használatával is alkalmazkodnia szükséges. A beszélőnek minden kultúrában alapvető célja az, hogy kifejezze szándékait, elérje céljait megnyilatkozásai által. Ehhez

elengedhetetlen, hogy udvarias legyen, azaz öltözetével, gesztusaival, mimikájával ne sértse meg a hallgatót, másrészt megnyilatkozásai megfelelőek legyenek az adott szituációban.

Az összehasonlító nyelvészetet, a szociolingvisztikát, a pragmatikát, az antropológiai nyelvészetet és kommunikációelméletet egyaránt foglalkoztatják az udvarias nyelvhasználat egyes aspektusai, sőt még a stilisztika és a szövegtan is figyelembe veszi a nyelvi udvariasság egyes vonatkozásait (Domonkosi 1999: 157–161). Az udvariasság vizsgálható mint (i) a tisztelet megnyilvánulása, (ii) kommunikációs stílus, (iii) megnyilatkozás szintű nyelvi jelenség vagy (iv) a pragmatika nézőpontjából. A nyelvi udvariasság meghatározó vizsgálati területe a szociolingvisztikának is, ahol főleg a tisztelet megnyilvánulása, a tegezés-nemtegezés, a megszólítási formák kutatása a cél.

A nemzetközi szakirodalomban a Brown és Gilman szerzőpáros, Susan Ervin-Tripp és Friderika Braun neve emelhető ki, akik interkulturális összevetésre is vállalkoztak. Magyarul is igen gazdag szakirodalom foglalkozik a fent említett kérdésekkel, Ponori Thewrewk Emil, Zolnai Gyula, Lukács Lőrinc, Simonyi Zsigmond, Kertész Manó, Végh József, Ladó János, Pusztai Ferenc, Sinor Dénes képviselik a történeti szemléletet. Az empirikus kutatásokon alapuló cikkek száma is igen gazdag, főleg a Domonkosi Ágnes, Guszкова Antonyina, Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Reményi Andrea Ágnes, Kiss Róbert Richárd, Dömötör Adrienne nevével fémjelzett írásokat vesszük sorra. A nyelvjáráskutatás szempontjából foglalkozik a témával Kiss Jenő és Sándor Anna, a határon túli területeken Csernicskó István és Raffai Éva végzett kutatásokat, Balázs Géza az antropológiai nyelvészet nézőpontját követi, Sárosi Zsófia a történeti szociolingvisztika szempontjából közelíti meg a megszólításokat.

Tolcsvai Nagy Gábor nézőpontja képviseli a magyar szakirodalomban az udvariasság kommunikációs stílusként való értelmezését, mivel ő a nyelvi alakzatokhoz köthető stílustulajdonságokat vizsgálja (vö. Tolcsvai Nagy 1996).

A magyar szakirodalomban a pragmatikai aspektust Kiefer Ferenc, Bańcerowski Janusz, Nyomárkay István, Németh T. Enikő, Nemesi Attila László, Tátrai Szilárd, Hámori Ágnes képviseli. Szili Katalin, Bándli Judit, Maróti Orsolya, Pap Andrea, Erdősi Vanda, Małgorzata Suszczyńska pedig empirikus kutatásokat végzett az udvariasság és a szerénység megjelenéséről a magyar nyelvben. Szili Katalin (2004) mutat rá, hogy az udvariasság pragmatikai kutatása az 1980-as években kezdődött, és három fő iránya van. Leeché (1983), aki a társalgást irányító elvekkkel azonosítja azt,

Brown és Levinson (1987) kutatásai az arcukat fogalma, illetve az azt védő tevékenység köré csoportosulnak, illetve Fraseré (1990), aki a felek közötti társalgási szerződésként értelmezi azt. Balogh Katalin (2002) alapvetően négy csoportra osztja az udvariassági elméleteket:

(i) a társadalmi norma-modellre, melyek igen merevek,
(ii) a társadalmi elv-modellre, ide Grice, Lakoff és Leech tartoznak,
(iii) az arc-centrikus modellekre, ahol Goffman, Brown és Levinson neve kiemelendő,

(iv) valamint a társadalmi szerződés-modellre, amelynél Thomas, Fraser, Kasher, Sperber és Wilson írásai lényegesek, ugyanakkor ez utóbbi már az udvariasság megnyilatkozás szintű nyelvi jelenségként való felfogásához tartozik.

Kasper, Ferguson és Culperer pedig az udvariasság elméletével foglalkoznak.

A második fejezetben szó volt már Grice együttműködési alapelvéről¹⁵ és maximáiról (mennyiség, minőség, mód és relevancia). Lakoff (1973) ehhez a négy alapmaximához teszi még hozzá a *Légy világos!* és *Légy udvarias!* kitételeket, hogy a személyes interakciók súrlódását a minimálisra lehessen csökkenteni. Nála az udvariasság a konfliktusok enyhítését szolgáló eszköz, a partnerre gyakorolt hatás fontosabb, mint az információ. Lakoff egy olyan zárt, strukturalista normarendszerben gondolkodik, ahol egy norma van, és feltételezi, hogy az udvariassági konvenciók és a kifejezésformák ugyanazok, a kifejezések, mondatok, formulák szemantikai jelentése a langue szintjén a konvencióknak felelnek meg.

Leech (1983) már 6 interperszonális alapelvről beszél: a tapintat, nagylelkűség, jóváhagyás/megerősítés, szerénység, egyetértés, rokonszenv elveiről a befektetett energia és az eredmény alapján (költség-haszon), a hetedik elv a fatikus volna, hogy a csendet elkerüljük az interakció során. Ehhez teszi még hozzá az irónia, az ugratás, az érdekesség és Pollyanna-elveket (a kellemetlenség elkerülése). Az 4.1.4-es részben az ázsiai kultúrákról szólva világossá vált, hogy például a csend egyes interakciók során fontos jelentéssel bír, ezért kell hangsúlyozni, hogy ezeket az elveket az angolszász kultúrára .

Grice társalgási elveivel kapcsolatban ugyanakkor többféle bírálat fogalmazódott meg a szakirodalomban (vö. Leech 1983: 79–103; Mey 1993: 67–82; Bańcerowski 1997: 49–62). Ezek egyik csoportja az ellentmondások, átfedések föloldására törekszik.

¹⁵ A pragmatika elveiről részletesen ld. Németh T. Enikő tanulmányát (2003: 230–250).

Harnish például összevonhatónak tartja a mennyiség és a minőség kategóriáját, Smith és Wilson, majd Leech a Grice által pontosan ki nem fejtett relevanciafogalmat igyekszik explicitté tenni. Szerintük egy megnyilatkozás akkor releváns egy beszédhelyzetben, ha a beszélő vagy a hallgató valamilyen társalgási céljához való hozzájárulásként értelmezhető. Maga Grice is elismeri, hogy egyes maximák megsértése nem ugyanolyan következményekkel jár az interakcióra nézve, mint másoké, illetőleg számos egyéb (esztétikai, szociális vagy erkölcsi) maxima létezik, amelyeket a társalgók rendszeren követnek, ezért modelljét módosítani kellene annak érdekében, hogy például a nyelvi befolyásolás folyamata szintén értelmezhető legyen azok keretein belül (Grice 1975: 46–47). Nemesi Attila László szerint az implikátúra-modell csak arra adhat választ, hogy hogyan sértik meg a megszólalók az együttműködés egyik-másik maximáját, következtetésre készítve a hallgató(ságo)t, de arra nem, hogy tulajdonképpen miért teszik ezt (Nemesi 2000: 422).

Az arcot középpontba állító elméletekről szólva Goffman (1967) úgy gondolta, hogy saját énképünk védelmében igyekszünk pozitív társadalmi értéket közvetíteni, melyet arcunkkal tudunk megtenni.¹⁶ Előfeltevése szerint a társas viselkedés természetének jobb megismeréséhez annak a felszíni képnek a vizsgálatán keresztül vezet az út, amelyet mások számára alkotunk meg nyilvános helyzetekben. Az egyén ugyanis nagy gondot fordít az arculat (magáról kialakított kép) kimunkálására, hogy ezzel hozzájáruljon a sikeres kommunikációhoz, és meghatározza a helyzetet a megfigyelők számára. Ennek segítségével vezérfonalat adhatunk és kaphatunk a szituáció értelmezéséhez. Az énmegjelenítés azért fontos, mert benyomásokat közvetítünk arra vonatkozólag, hogy mások hogyan kezeljenek bennünket, mi pedig mit várhatunk el partnereinktől. Az egyén tehát arra törekszik, hogy a másikban kialakítson magáról valamit, és szerepjátékával megfeleljen a közösségben elfogadott normáknak (Nemesi 2000: 421).

Az arc minden egyén önképének szimbóluma. Brown és Levinson (1978) Goffmann elméletére alapozva az udvariasságról már mint univerzáléről beszélnek, és szerintük minden interakció fenyegetheti az önképet. Megkülönböztetnek negatív arcot, mely a beszélő azon szándéka, hogy ne gátolja meg a nyelvi cselekvésében, illetve pozitív arcot, amely az arra való törekvés, hogy a beszélő szándékait más is elfogadja. Szili Katalin közelítő és tartózkodó udvariasságnak nevezi e kettőt. A közelítő

¹⁶ A szakirodalomban arc, arculat, face, homlokzat néven is használt a fogalom.

stratégiáit a két fél akkor használja, ha egyetértésre törekednek, a tartózkodó pedig a beszélő visszahúzódását jelenti a hallgató javára. (2004: 33). Az ún. arcfenyegető-aktusok közé tartozik minden olyan cselekedet, mely a másik fél énképét sértheti. Brown és Levinson három független, de kultúraérzékeny változót különít el: a társas-társadalmi távolságot, a hatalmi viszonyt és az aktus tolakodó mivoltát. A kutatások során az derült ki, hogy a keleti és mediterrán népek a közelítő udvariasság stratégiáját választják inkább, míg a nyugati kultúrák a tartózkodóét. Ha közösségi és individualista kultúrákban gondolkodunk, akkor ez tökéletesen érthető is, hiszen a közösségben az összetartás fontosabb, míg az individualista kultúrákban az egyén, és annak önmegvalósítása. Anna Wierzbicka Brown és Levinson elméletében is kritizálja, hogy a szerzők képtelenek saját kulturális meghatározottságuktól eltávolodva szemlélni az udvariasság jelenségét (vö. Wierzbicka 1991: 67).

Szili Katalin úgy véli, hogy a Leech által felállított hét maxima inkább alkalmas a kultúrák közötti különbségek összehasonlítására, mint a Brown- és Levinson-féle rendszer. Nemesi Attila László a benyomáskeltési stratégiákat vizsgálva bírálja Leech-et is, mivel ő sem tekinti céljának, hogy felkutassa a konverzációs maximák szociálpszichológiai hátterét. Nem ad magyarázatot arra, miért használnak a beszélők bizonyos nyelvi fordulatokat. Olyan elveket vezet le, amelyek szerepet játszhatnak a kommunikátorok nyelvi választásaiban, kérdéses marad viszont a kulcsfogalom, az udvariasság mibenléte. Leech csak annyit mond, hogy bizonyos beszédteksterek inherensen udvariasak, mások inherensen udvariatlanok, illetve az udvariasság alapelve, hogy növeljük minél nagyobbra az előzékeny aktusok udvariasságát (pozitív udvariasság), és csökkentjük a lehető legkisebbre az udvariatlan megnyilvánulások következményeit (negatív udvariasság) (vö. Nemesi 2000: 423; Leech 1983: 83–84).

A társadalmiszerződés-modell előfutára Thomas (1983), aki szerint a nem nyelvi udvariasság mindennapi életünk célja. Fraser (1978; 1990) szerint jogaink és kötelezettségeink vannak, melyeket egy íratlan társadalmi egyezmény irányít. Megnyilatkozásainkat befolyásolja az az állapot, amelynek fennállását feltételezzük, így az interakcióban részt vevő felek egymásról alkotott képe, hatalma, szerepe. Az udvariasság – amely a társadalmi viselkedésformákat magában foglaló, változó normarendszer – azért alapvető célunk, mert boldogulni akarunk a ránk váró feladattal. Az udvarias nyelvi viselkedés attól függ olvasatában, hogy a felek mennyire képesek alkalmazkodni a kontextuális tényezőkhöz. Kasher (1976) ezzel szemben úgy véli, a racionalitás fontosabb. Mivel költséghatékonyak kívánunk lenni a kommunikációban is,

célunk, hogy a befektetett energia ne legyen nagyobb a haszonnál. Ez az elv például a kérés beszédaktusánál is érvényesülni látszik, hiszen mérlegelve a kérés súlyát, valamint a külső és belső kontextuális tényezőket, változik a megnyilatkozás is (vö. Szili 2004: 109–120). Sperber és Wilson (1995) finomítja Kasher elméletét, amikor azt mondják, a megnyilatkozáshoz való feltevés kontextuális hatása és a feldolgozáshoz szükséges energia a döntő az interakcióban. Fontos kiemelni, hogy a fent említett nyelvészek által kidolgozott és később bővített maximák nem mindegyike tekinthető univerzálisnak, hiszen ők az angol nyelvet vizsgálták. Az egyes nyelvek és kultúrák közötti nyilvánvaló különbségek tehát ezekben a kutatásokban nem merültek fel.

Ha az önkép befolyásolását a gratuláció szempontjából nézzük, a beszélő a másik fél arcát pozitívan befolyásolja, főleg azokban a szituációkban, amikor a teljesítményét ismeri el (bővebben ld. az 5.7-es fejezetben).

4.5 Az arculat szerepe a gratuláció megvalósulásában

A gratuláció során a jókívánságot kimondó fél a másik arca felé nyilvánvalóan nem fenyegető, hanem pozitív szándékkal fordul. A másik pozitív arculatának növelése ugyanakkor a saját arcunk elleni cselekedetnek is felfogható, mivel az így létrejövő távolság a két arculat között nő, hiszen a gratulációt fogadó fél arcát emeljük fel, míg a magunké marad az eredeti szinten.

A születésnap, névnap, esküvői, gyermek születésére szóló, azaz a személyes vagy családi gratulációk során is növekedhet a fogadó fél önképe, de a saját erejéből elért siker az individualista társadalmakban nagyobb érték. Az amerikai kultúrában például minden apró lépést megünnepelnek a karrierépítés során, az elismerések fogadásakor is egészen másképp reagálnak, mint a közösségi kultúrákban élők.¹⁷

Az 5. fejezetben bemutatott kérdőíves vizsgálat során az adatközlők 69,75%-a gratulált a barátjának/munkatársának a sikeres érettségi/továbbképzési vizsga letételéhez, míg 29%-uk inkább az erős célzás stratégiával élt. Ezzel szemben a családi ünnepeken a gratuláció 82,80%-ban valósult meg, annak elmaradása csak 3,78%-ra tehető, az erős célzás pedig 7,33% (bővebben ld. az 5.5.1-es és az 5.7-es fejezeteket). Ez nyilvánvalóan abból ered, hogy a családi ünnepek nem az illető saját sikerén alapulnak, a vizsga ugyanakkor főleg az adott személytől függ – nem véve figyelembe az esetleges

¹⁷ Szili Katalin a bókra adott válaszokat vizsgálva mutat rá, hogy az amerikai társadalomban nagyon fontos a saját arc védelme és a pozitív arc mutatása, mivel egy erősen individualista kultúráról van szó (Szili 2004: 160).

betegséget, a vizsgáztató rossz hangulatát stb. Ennél a szituációnál tehát az adatközlők a direkt *Gratulálok!* megnyilatkozás helyett inkább saját örömeiket vagy éppen saját sorsuk felőli aggodásukat fejezték ki. Ez is mutatja, hogy a másik önképének emelése összefüggésben áll a saját arcunk fenyegetésével, melyet igyekszünk elkerülni.

4.6 A nyelvi etikett és a beszédaktusok

A beszédaktusok tehát nagyon szoros kapcsolatot alkotnak az adott nyelvközösség kultúrájával. A nyelvi etikett a nyelvi viselkedést szabályozó normák összessége alkalmazhatósági szempontból. Itt nemcsak a konvencionizált udvariassági formulákról van szó, (mint például a köszöntés, jókívánság-nyilvánítás, köszönés, gratulációk, részvétnyilvánítás stb., amelyek a különböző nyelvekben és kultúrákban különbözőek), hanem az általánossági udvariassági szabályokról is (Bańcerowski 1997: 60). Ahogy egy hangsor kimondása nem biztos, hogy értelmes megnyilatkozást eredményez, egy beszédaktus használata sem feltétlenül sikeres. Ha nem ismerjük az adott nyelvközösség kultúráját, könnyen félreértés áldozatai lehetünk.

„A viselkedés és a nyelvhasználat kapcsolatának, összefonódásának kérdésköre az antik *vir bonus dicendi peritus*¹⁸ eszménye óta folyamatosan jelen van az európai gondolkodásban. Mindennapi, gyakorlati tudásunknak is része annak felismerése, hogy a nyelvi kifejezésformák megválasztásának meghatározó szerepe van az udvarias és az udvariatlan magatartásmódban. A nyelvi viselkedés és ezen belül a nyelvhasználatban kifejeződő udvariasság problémája ezért a nyelvtudomány alakulása során – így a magyar nyelvészet történetében is – újra meg újra előbukkanó s különböző megközelítési lehetőségekre módot adó, termékeny területet jelent” (Domonkosi 1999: 154).

Szintén Domonkosi Ágnes írja, hogy már Ponori Thewrewk osztályokra bontja az udvariasság verbális kifejezési formáit: a megszólításokat, az üdvözlő formákat, jókívánságokat az udvariasság frazeológiájának tekinti; másrészt megkülönbözteti a *syntaxis ornatát*, amelyen az udvariasság kifejezésére a nyelv grammatikájában adott lehetőségeket érti (például a tegező és magázó személyragozás elválása) (i.m. 162).

A viselkedésbe beletartozik a társasági megnyilatkozás mindenféle formája és jelensége: passzíváknak nevezzük azokat a mozzanatokat, amelyek cselekvő közreműködésünk nélkül is jellemzik protokollismereteinket, illetani kulturáltságunk

¹⁸ A jó szónok elsősorban igaz ember.

színvonalát. Aktívák pedig azok az elemek, amelyek megnyilvánulásához cselekvő közreműködésünkre, megszólalásunkra, valamilyen interakcióra van szükség. A passzívákhoz tartozik például a jellem, a lelkiismeret, a magatartás, a viselkedés, a megjelenés, a fellépés, az öltözködés, az illedelmesség, a jó modor, az udvariasság, az előzékenység, a figyelmesség, a tapintat, a pontosság, a szerénység, a türelem, az önuralom. Aktívák pedig például a köszönés, a kézfogás, a kézcsók, a meghajlás, a megszólítás, a bemutatás, a bemutatkozás, a társalgás, a beszédmodor, a tegezés, a nemtegezés ... (Ottlik 1995: 57).

A nyelvi illem kérdése természetesen mindig a nyelvművelőket foglalkoztatta leginkább. A Deme László, Grétsy László, Wacha Imre szerkesztette *Nyelvi illemtan* lehetne az egyik útmutató a helyénvaló nyelvhasználathoz, de előíró jellegű, azaz a szerzők a helyes-helytelen dichotómiával élnek. A könyv nem tartalmaz semmilyen útbaigazítást a gratulációkor ajánlatos nyelvi viselkedésről. Az ehhez hasonló összefoglaló munkákról írja Domonkosi Ágnes, hogy az udvariasság szabályainak gyengülése ellenében lépnek fel, jóllehet a háttérükben szociolingvisztikai elvek állnak, a bennük feldolgozott nyelvi anyag nem tekinthető reprezentatívnak. Deme Lászlót (1988: 258) idézi, aki egyenesen „*lepusztulásról*” beszél, és cselekvést sürget az udvarias beszédmod megőrzésére. „A nyelvhasználati oldal pregnánsan jelzi, hogy az általános mentális és magatartásbeli lazulásnak a kommunikációs kultúra hiánya nemcsak vetülete és következménye, hanem tényezője és terjesztője is. És bármennyire nehéz is egy ilyen folyamatot megállítani – s még inkább: visszafordítani –, addig kellene megkísérelni mégis, míg oda nem jutunk, hogy az ifjúság egy része mindenkivel csak egyféleképpen tud beszélni: úgy, mintha egyazon galeriba tartoznának” (Domonkosi 1999: 164). Manapság a társadalmi különbségek csökkenésével, a globalizáció előretörésével még inkább elmosódnak a nyelvi különbségek, különösen igaz ez a határon túli kis régiók nyelvközösségeire.

A nyelvhasználatban kifejeződő udvariasság olyan kulturális jelenség, amely a külső nyelvészethez tartozó tudományág elméleti keretén belül és módszereivel nem közelíthető meg. A jelenség egésze olyan összetett, a kommunikációt olyan módon hatja át, hogy csak számtalan nézőpont együttes érvényesítésével ragadható meg. Ezért a kommunikációs zavarok elkerülését célzó, nyelvművelő tanács is csak ezek szintetizálásával adható (Domonkosi 1999: 167). Ugyanakkor nagy szükség volna ilyen tanácsadó kötetre, hiszen a mindennapokban az anyanyelvi beszélőknek is, de a magyart idegen nyelvként tanulók számára is megkönnyítené a legmegfelelőbb

megnyilatkozások elsajátítását, kiválasztását. A különböző levelezési tanácsadó könyvekben (Kuziak–Rzepczyński 2004: 148) találhatunk példát az esküvői gratulációra vagy akár a születésnap felköszöntésre is. Ezek ugyanakkor nem feltétlenül tükrözik a magyar sajátosságokat, illetve nem adnak eligazítást a változatokra, azok gyakoriságára, kontextustól való függésére.

4.7 A kultúrák és az érzelmek kapcsolata

Az érzelmekhez való viszonyulás éppolyan jellemzője egy kultúrának, mint a térkezelés, az időháztartás, a családon belüli munkamegosztás vagy éppen a nemi szerepek. A különböző kultúrák különböző attitűdökkel viseltetnek az érzelmek iránt, ezek nagymértékben meghatározzák a beszédet (Wierzbicka 1991: 121).

Az érzelmek a legkevésbé megfogható aspektusai az emberi tapasztalásnak, ugyanakkor erőteljes befolyással bírnak a gondolataink és a cselekedeteink felett, sőt még a fizikai megjelenésünkre és testünk pszichológiai folyamataira is hatással vannak. „*Emotions are among the least tangible aspects of human experience, yet they exert powerful influences upon our thoughts and actions, and even upon our physical appearance and psychological processes occurring within our bodies*” (Harkins–Wierzbicka 2001: 6).

Az érzelem szónak magának is eltérő értelmezései lehetnek az egyes kultúrákban, az angol *emotion* szónak a németben tulajdonképpen nincs megfelelője, hiszen a *Gefühl* jelenthet fizikai érzetet és lelki érzelmet egyaránt (Wierzbicka 1999: 3). Ha szégyenérzetről beszélünk a német a *Schamgefühl*, ha éhségérzetről beszélünk, akkor pedig a *Hungergefühl* szót használja. A magyar összetett szavakban is az *érzet* szót használjuk, ehhez ugyanakkor inkább a fizikai érzések kapcsolódnak, mint az érzelmek, melyek pszichés érzéseket takarnak.

Egy emocionális érzet (*emotional feeling*) ugyanakkor annyira köthető a személyhez, aki megtapasztalta azt, hogy felmerül a kérdés, az egyes emberek ugyanazt érzik-e például a düh esetében, illetve a különböző szituációkban ugyanazon személy ugyanazt a dühöt érzi-e. Sőt ugyanaz a szituáció az egyes emberekben különböző érzéseket kelt, illetve az is elképzelhető, hogy amin ma idegeskedik valaki, azon holnap nevet. Az érzelmeket viszont csak a szavakon keresztül ismerhetjük meg, hiszen honnan tudhatnánk, hogy valaki mit érez pontosan, ha nem fejezi ki azt. A szavak pedig nyelv specifikusak, amint lefordítjuk ezeket, sérülhet, módosulhat a jelentésük, hiszen a különböző kultúrákban különböző jelentés kapcsolódhat hozzájuk. Még ha az európai

kultúrkörben gondolkodunk is, az érzelmek kulturális attitűdökhöz és identitáshoz köthetők, az angol *anger* szó nem adható vissza a francia *furieux* szóval, mint ahogy az angol *furious* sem fedti az előbbi jelentését (vö. Harkins–Wierzbicka 2001: 4–5).

Ekman és Fiesen (1980) arckifejezéseket vizsgáló kutatásai óta megkülönböztetnek egyetemes vagy alapérzelmeket, amelyek minden kultúrában megtalálhatók és felismerhetők, legyen az nyugati vagy keleti, fejlett vagy fejlődő. Ezek az arcon megjelenő érzelmek a következők: a harag, a félelem, az undor, a meglepődés, a szomorúság és az öröm. *„Regardless of the language, of whether the culture is Western or Eastern, industrialized or preliterate, these facial expressions are labelled with the same emotion terms: happiness, sadness, anger, fear, disgust and surprise”* (Ekman 1980: 137–138).

Az emberi kommunikációnak is vannak bizonyos univerzális elemei, amelyek biológiai alapú kódban rögzítettek, és lehetővé teszik az általános, érzelmi megértést. Ilyen biológiai kódja van például a mimikának, a tekintetnek, a testtartásnak, a gesztusjeleknek, a hanghordozásnak. A kommunikáció zavarjelei is univerzálisak: az elakadások, a megértés nehézségei, vagy az ún. inkongruencia-jelek, amelyek arra utalnak, hogy a közlő személyiségben nincs összhangban a szándékolt közlés a valódi tartalmakkal.

Már volt róla szó, hogy az egyes kultúrákban mások a távolságtartás szabályai is. A távolság általában tükrözi a kapcsolat hivatalos vagy magán természetét, és ezen felül is a kommunikáló felek érzelmi viszonyát. Van meghatározott távolság, amin belül csak az intim kapcsolatok keretében megszokott a kommunikáció. A videofelvételek feldolgozása során látható volt, hogy milyen viszony van a két fél között. Az esküvői felvételeken például a násznép sorban gratulál az ifjú házasoknak, a sorrend maga már tájékoztatást ad a rokoni, baráti viszonyokról, a puszi, ölelés megléte vagy elmaradása ugyanakkor egyértelműen jelzi a kommunikációs térközt is.

Az individualizáltabb társadalmakban az egyének jobb kommunikációképességgel bírnak, mivel érvényesülniük kell. Ha az individualizáció együtt jár az egyénközpontúsággal, azaz mindenki más versenytárs, akkor az érzelmek szükségképpen háttérbe szorulnak. Az individualizáció jelentheti csupán azt is, hogy a tekintélykövetés kényszere megszűnik, és az egyén maga választ, ekkor érzelmi kötődéseiben gazdagabb is lehet a közösségi társadalmak emberénél. A racionalizáció csökkenti a jó kapcsolatteremtő, a kedves ember értékét a sikerrel szemben. A

közösségi társadalmak velejárója pedig, hogy a humán kultúra mindig az adott közösség összekötője és szimbóluma (Kapitány–Kapitány 1996: 80).

A közösségi társadalom tovább törődik az egyén sorsával, mint az individualista, ám az előbbiben megfigyelhető nagyobb közvetlenség maga is ambivalens, a kapcsolat természetesebb, akárcsak az egyén alávetése, a hierarchiák kényszere. Nyíltabbak az érzelmkifejezések, elevenebb az érdeklődés az egyén iránt, de az egyén életébe való beavatkozás is nyíltabb. A hierarchiák sokkal nyomasztóbbak a kevésbé individualizált kultúrában.

Az egyes kultúrákban igen jelentős eltérést mutatnak az érzelem kifejezésével kapcsolatos normák is. Dél felé haladva erőteljesebb érzelmeket váltanak ki az emberekből a külvilág történései, északabbra viszont visszafogottabbak, hűvösebbek. Nyugatra egyre racionálisabbak, kelet felé haladva ugyanakkor hagyománytisztelőbbek.

Anna Wierzbicka mutat rá, hogy ugyanakkor a nyelveken átívelő empirikus kutatások azt mutatják, hogy egyszerűen nem léteznek érzelmi kifejezések (értsd: címkék), amelyeket ugyanúgy interpretálnának az egyes kultúrák. Ekman és kollégái angol szavakra támaszkodtak, és következetesen – minden kétségük ellenére – abszolutizálták az érzelmeknek az angol nemzethez köthető taxonómiáját. *„But the point is that, as empirical cross-linguistic studies show, there are simply no emotional expressions (i.e. labels) interpreted the same way across cultures. Ekman and his colleagues end up relying on English words; as a consequence, despite all their disclaimers, they absolutize the English folk-taxonomy of emotions* (Wierzbicka 1999: 171). Éppen ezért javasolja, hogy ne azt a személyt vizsgálják, aki értelmezi a másik arckifejezését, hanem az érzelem kifejezőjét magát, mégpedig az univerzális szemantika által.

Az egyén szabadságának hangsúlyai különfélék a német, orosz stb. közösségekben, így eltérő a másokra való ráhatást megjelenítő eszközszer is. Wierzbicka idézi Russellt (1991), aki rámutat arra, hogy az érzelem maga egy kulturális kategória, és nagyon sok olyan embercsoport van, akik vagy sohasem észlelték ezt a kategóriát vagy nincs is rá szavuk (Harkins–Wierzbicka 2001: 6). Az érzelemről alkotott felfogások ismételen a posztstrukturalista kritikában váltak a kutatások tárgyává, az alapvetően személyiség és kulturális megközelítési módban.

Wierzbicka a *Cross-cultural Pragmatics* (1991: 68–121) című könyvében a magabiztosság (*self-assertion*) és a közvetlenség (*directness*) mellett másik öt különböző fogalmat elemez, amelyeket univerzálisnak tartanak – ám megvalósulásaik

nyelvspecifikusak, mivel más-más értékek kapcsolódnak hozzájuk –, és amelyekre rendszerint hivatkoznak, ha az eltérő attitűdökről és beszédéről van szó. Ez az öt fogalom, ahogy ő nevezi címke (*label*) (i) az intimitás (*intimacy*), (ii) a közelség (*closeness*) szembeállítva a távolsággal, (iii) az informális/kötetlenség (*informality*), szembeállítva a formalitással, (iv) a harmónia (*harmony*), és (v) a meggyőződés (*sincerity*).

Az (i) intimitás egy készségre vonatkozik, amely bizonyos személyek felé mutatkozik meg, az egyik fél személyiségének és belső világának szemszögéből, melyet mások elől titkol. Egy készség, mely személyes bizalmon és személyes jó érzésen alapul. „*Intimacy refers to a readiness to reveal to some particular persons some aspects of one's personality and of one's inner world that one conceals from other people; a readiness based on personal trust and on personal 'good feelings'*” (Wierzbicka 1991: 105). Az intimitás sematikus leírása a következő: X ezt gondolja: 1. érzek valamit, 2. el akarom valakinek mondani, 3. elmondhatom Y-nak, 4. Y felé valami jót érzek, 5. Y valami jót érez felém, 6. ezért elmondhatom Y-nak, 7. másoknak nem mondhatom el. X mindezek miatt elmondja Y-nak. A fent leírtak miatt az intimitás nem tartható az angol kultúrára jellemzőnek – annak ellenére, hogy sokan így vélik –, mivel diszkrimináció nélkül csupán egyetlen személyes névmást használ egyes szám második személyben (*you*). A szláv nyelvekben viszont a személynevek nagy számú eltérő expresszív formája egyértelmű bizonyítéka az intimitásnak, tartja Wierzbicka. Ebben az esetben a magyar kultúrára is jellemző az intimitás.

A (ii) közelség az interperszonális tudástól és érzelmektől függ: két ember akkor tudhatja magát közel egymáshoz, ha nagyon jól ismerik egymást és jó érzéseik vannak egymás iránt. Ez hasonló az intimitáshoz, de nem ugyanaz. „... *closeness has to do with interpersonal 'knowledge' as well as interpersonal feelings: two people are said to be 'close' if they know one another very well, and have 'good feelings' for one another. This is similar to intimacy, but it is not the same thing*” (Wierzbicka 1991: 109). A közelség sematikus leírása: X és Y közel állnak egymáshoz, X és Y tudja, hogy valami jót éreznek egymás iránt, ezért a következőket gondolják egymásról: tudni akarom, mit gondol, érzek, akar a másik, azt akarom, hogy ő is tudja mit gondolok, érzek, akarok. Ezért mindkettő tudhatja, hogy mit érzek, gondol, akar a másik, míg mások nem tudhatják. Ha az ember közel enged valakit magához, akkor annyira megbízik benne, hogy a másik jól megismerheti (kiismerheti), ez viszont veszélyes lehet, hiszen így meg is bánthatja. Ha valami rosszat gondolunk a másikról, akkor felmerülhet a kérdés, hogy

megoszthatjuk-e vele ezt. Ha igazán közelinek érezzük, akkor elmondhatjuk, hiszen a közelség alapvető eleme, hogy tudatni akarjuk a másikkal, mit gondolunk, érzünk, akarunk. Ha nem mondhatjuk/mondjuk el, akkor nem feltétlenül bántjuk meg, de nem is vagyunk egymáshoz közel állók. A magyar kultúrára nem tartom jellemzőnek a közelséget, mivel csak nagyon kevés személynek lehet valóban elmondani, ha valami rosszat gondolunk róla, anélkül hogy megsértődne.

Az (iii) informalitás vagy kötetlenség egy kulturális attitűd, melyet gyakran összekevernek a közelséggel. Az informalitás esszenciája Wierzbicka szerint a nyilvánvaló tisztelet kimutatásának a szándékos visszautasításában gyökeredzik, beleértve a familiaritást, a barátságot és az egyenlőséget. „*I think the essence of 'informality' lies in the purposeful rejection of any overt show respect, with implications of familiarity, friendliness, and equality*” (Wierzbicka 1999: 111). A sematikus leírása a következő: nem kell nyilvánvaló tiszteletet mutatnod felém, azt akarom, hogy úgy beszélj, mint amikor az emberek a következőt gondolják: jól ismerjük egymást, valami jót érzünk egymás iránt, ugyanolyan módon beszélhetünk egymással. A beszélőnek nem kell feltétlenül jól ismernie a hallgatót ahhoz, hogy jó érzései legyenek felé, vagy teljes egyenlőséget és szimmetriát követeljen a kettejük viszonyában. Az informalitás az egyenlőséggel áll kapcsolatban, míg a hierarchia a formalitással, de egyik között sincs közvetlen kapcsolat, és egyik sem volna érthető az adott társadalom teljes kulturális normája és értékrendszere nélkül. A magyar kultúrára inkább a formalitás jellemző, a neves bútoráruháztól sem vesszük jó néven, hogy letegez mindenkit. Igaz, manapság egyre több boltban is élnek a tegezéssel, ha fiatal az eladó és a vásárló is.

A (iv) harmónia nagyon kultúrához kötött. A japán értelmezése a következő volna: ha valaki mond valamit, nem mondhatom, hogy én nem ugyanazt gondolom, emiatt valaki rosszat érezhetne. Az a jó, ha minden ember azt mondja: mind ugyanazt gondoljuk. A szláv kultúrákban ugyanez a közelség erősítése lehetne, legalábbis hosszú távon. Az angol-amerikai kultúrkör ugyanakkor inkább a harmóniát részesíti előnyben, mint a közelséget, ám annak nem a japán értelmezését, hanem a következő módon: elmondhatom, amit gondolok. Te is elmondhatod, amit gondolsz, és nem kell ugyanazt gondolnunk. Ez jó, és senkinek sem kell rosszat éreznie emiatt. A lengyel kultúrában ismét másképp lehet értelmezni a harmóniát, ezért Wierzbicka szerint a harmónia vagy a távolság olyan globális címke, mely inkább zavarossá teszi a kultúrák egymás közti különbségét, mint megvilágítja azt.

A (v) meggyőződés (*sincerity*) azt jelenti, hogy ha nem érzem X-et, nem mondom, hogy érzem X-et. Ugyanakkor a kérdés inkább az, hogy tényleg tudom-e, mit érez valaki, azokat az érzéseket is beleértve, amikor valami rosszat érez magáról, illetve kérdés az is, hogy képes-e az igazi érzéseit kifejezni. Meg kell próbálni feltárni az egyediségünket a külvilág számára, még ha ez rosszat is tartalmaz, hiszen a rossz oldalunk (*badness*) érdekesebb, mint a jó. A meggyőződés sémáját következőképp lehetne összegezni: nem tudom, mit érzek, de tudni akarom. Amikor tudom, el akarom mondani, azt akarom, hogy az emberek tudják ezt. Úgy gondolom, hogy emiatt valami rosszat gondolhatnak az emberek rólam, de nem akarom, hogy ez okból ne mondjam el. A nyugati kultúra a nyugati individualizmus születéséhez köthető, így az angol-amerikai kultúrában nem előny, ha valaki nem mondja el, amit érez. Persze egyes kultúrákon belül is van eltérés, ezért nem lehet például lefordítani az angol *Yours sincerely*¹⁹ levélzáró formulát, mivel egyes kultúrákban valóban nem lehet olyan érzelmet kifejezni, melyet nem éreznek.

A magyarok a jó viszony vagy a pozitív arc fenntartása miatt sokszor dicsérnek valakit saját meggyőződésük ellenére vagy hiányában, így inkább a harmóniára való törekvést tartom jellemzőnek a kultúránkra.

4.8 Az érzelmek szemantikai megközelítése

Mivel minden nyelvben létezik fogalom az *érzés-re*, biztosak lehetünk benne, hogy egyetemes terminusról van szó. Ez az egyes egyének egyetemes világlátásában is jelen van, csakúgy mint az érzések saját magunk és mások iránt.

Evidencia az is, hogy az eltérő kultúrákban az emberek különbséget tesznek nyelvileg, azaz lexikailag a különböző érzelmek között, ugyanakkor minden nyelvben vannak a testrészekhez köthető érzelmek, mint például a *kilyukad a hasam, összetört a szívem...*, ezért is közelíti meg a pszichológia az érzelmeket biológiai nézőpontból.

Az empátia készségére van szüksége az embernek ahhoz, hogy egy idegen kultúra feltételezett, tudatalatti világába helyezkedjen. „*People must become capable of empathy, of being able to project themselves into the assumptive world, the cultural unconscious, of an alien culture*” (Barnlund 1985: 24).

Míg egyes fogalmak nagyon összetettek és kultúra-specifikusak (szégyen, érzelem), mások egyszerűek és univerzálisak, mint az *érez, akar, ismer, gondol, mond*

¹⁹ A régies *elkötelezett híve* formulával ez visszaadható a magyarban, de szó szerinti fordítása nem létezik.

... Ezeknek az univerzáléknak a segítségével azokat a fogalmakat is el lehet magyarázni, amelyekre nincs szó a célnyelvben, a legegyszerűbben összehasonlítással. Így a kívülálló is megértheti az egyes érzelmek alapjait, ezáltal meghatározhatja, elmagyarázhatja és összehasonlíthatja a már ismerttel, valamint pontosan így lehet rámutatni a lexikában megjelenő hasonlóságokra és különbségekre is (Harkins–Wierzbicka 2001: 9).

A Jean Harkins és Anna Wierzbicka²⁰ által kiadott *Emotions in Crosslinguistic Perspective* (2001) című könyvben a szemantikai alapú kutatáshoz a természetes szemantikai metanyelvet (*Natural Semantic Metalanguage* = NSM) alkalmazzák a kultúraközi vizsgálat során. Minden természetes nyelv beszélőinek megvan a naiv világlátása – az érzelmek összetevőinek egy része kultúrához kötött, ugyanakkor ezek nagy része közös tudás. „Mint ismert, minden nyelv kijelöli az emberek gondolkodásának az irányát. Ez nem csupán az adott nyelv grammatikai rendszerére vonatkozik, amely az adott nyelvhasználókat olyan fogalmi kategóriákkal látja el, mint például az idő, az aspektus, az eset stb. A beszédaktusok az adott kultúrában elfogadott nyelvi kommunikációs modellnek is integráns részei. Minden kultúrát le lehet írni a rá jellemző beszédaktusok segítségével is, amelyek az adott nyelvi közösség történeti tapasztalatait tükrözik” (Bańcerowski 1997: 60).

Több nyelven készültek olyan tanulmányok, amelyek az érzelmeket, illetve az érzelmek nyelvi megvalósulásait vizsgálták.²¹ Hosszú évek kutatómunkájának eredménye, hogy Wierzbicka rávilágít, csupán háromféleképp fejezhetjük ki érzelmeinket:

(1) Mondhatom, hogy jól vagy rosszul érzem magam, (2) mondhatom, hogy úgy érzem magam, mint valaki más egy bizonyos szituációban, majd megnevezem, hogyan (így vagy úgy) a prototipikus szituációban, (3) mondhatom, hogy mi történhet(ne) a testemben. „(1) *one can tell other people that one feels good or that one feels bad and (2) one can tell other people that one feels like a person feels in a certain situation and then identify, in one way or another, that prototypical situation, (3) one can tell people what seems to be happening inside one’s body*” (Harkins–Wierzbicka 2001: 14). A *rosszul érzem magam* az első lehetőséget követi, a *kutyául érzem magam*, a másodikat, az *összetört a szívem* esetében a harmadik kifejezésmóddal él a beszélő. Ha valaki

²⁰ Anna Wierzbicka korábbi tanulmányai során is hivatkozik az NSM-re (ld. a bibliográfiát).

²¹ Chappel a kínai, Hasada, Onishi és Travis a japán, Goddard a maláj, Peeters a francia, Harkins és Wilkins az ausztrál aboriginális nyelvet vizsgálták.

például reménykedik, akkor ez az érzés lebontható úgy, hogy nem tudom, mi történhet, de valami jó történhet, és azt akarom, hogy ez a jó történjen meg.

Először egy pszichológus, William James volt az, aki az érzelmeket csoportosítva meglátta, hogy az érzések a kutató belső szótárától, ez pedig a nyelvtől és a kultúrájától függ (James 1890: 485). James szerint az érzések (feelings) a biológiai, azaz pszichikai események szubjektív felfogása, ugyanakkor ő mutatott rá arra, hogy az érzéseket különbözőképpen lehet kategorizálni, illetve ez a csoportosítás a különböző kultúráktól függ. Wierzbicka írja, hogy természetesen nem csupán a lexika ad betekintést egy-egy kultúra érzelmi világához, hanem a grammatika is. Az állandósult szókapcsolatok, a diskurzus struktúrája, a gesztusok, az intonáció, az interjekció, a káromkodások, a megszólítás formái, a kultúra-specifikus arckifejezések és testtartás, és a többi (vö. Harkins–Wierzbicka 2001a: 17).²² A legfontosabb konklúzió, hogy ennek ellenére minden nyelv osztozik egy közös kódon, mind a lexikai repertoárt, mind a grammatikát illetően. Ez használható fel egy nem önkényes és nem etnikumfüggő metanyelvhez, a nyelv leírásához és az emberi megismerés és érzelem kutatásához. „*The main conclusion is that all languages do indeed appear to share a common core, both in their lexical repertoire and in their grammar, and that this common core can be used as a basis for a non-arbitrary and nonethnocentric metalanguage for the description of languages and for the study of human cognition and emotion*” (Harkins–Wierzbicka 2001a: 19).

A következő táblázat mutatja, hogy több évtizednyi nyelveket összevető kutatás után melyek ezek az egyetemes emberi fogalmak:²³

²² A grammatikai szempontú elemzést ld. a 7. fejezetben.

²³ Az eredeti angol nyelvű táblázat mellett adom meg az általam fordított magyar megfelelőit.

Substantives	<i>I, you, someone(person), something(thing), people, body</i>	Főnevek	<i>én, te, valaki, valami, emberek, test</i>
Determiners	<i>this, the same, other</i>	Határozók	<i>ez, ugyanaz, más</i>
Quantifiers	<i>one, two, some, many/much, all</i>	Mennyiségek	<i>egy, kettő, néhány, sok, mind</i>
Attributes	<i>good, bad, big, small</i>	Jelzők	<i>jó, rossz, nagy, kicsi</i>
Mental predicates	<i>think, know, want, feel, see, hear</i>	Mentális predikátumok	<i>gondol, tud, akar, érez, lát, hall</i>
Speech	<i>say, word, true</i>	Beszéd	<i>mond, szó, igaz</i>
Actions, events, movements	<i>do, happen, move</i>	Cselekmények, események, mozgások	<i>csinál, történik, mozdul</i>
Existence and possession	<i>there is, have</i>	Létezés és birtoklás	<i>létezik, vkinek van vmije</i>
Life and death	<i>live, die</i>	Élet és halál	<i>él, meghal</i>
Logical concepts	<i>not, maybe, can, because, if</i>	Logikai fogalmak	<i>nem, talán, lehet, miatt, ha</i>
Time	<i>when(time), now, after, before, a long time, a short time, for some time</i>	Idő	<i>amikor, most, később, előbb, hosszú időt, rövid időt, egy ideig</i>
Space	<i>where(place), here, above, below, far, near; side, inside</i>	Hely	<i>valahol, itt, fölött, alatt, messze, közel, oldalt, bent</i>
Intensifier, augmentor	<i>very, more</i>	Fokozók, augmentorok	<i>nagyon, több</i>
Taxonomy, partonomy	<i>kind of, part of</i>	Rész-egész viszony	<i>hasonló vmihez, része vminek</i>
Similarity	<i>like</i>	hasonlóság	<i>olyan, mint</i>

2. táblázat: Alapfogalmak és lexikai univerzálék (Conceptual primitives and lexical universals) (Wierzbicka 2002b: 1169)

Ha valami az univerzális emberi gondolkodás szótárát használja, szintén használja az egyetemes emberi gondolkodás grammatikáját, nyilvánvalóan a nem egyetemes szintaktikai sablonok által. Az empirikus bizonyítékok azt sugallják, hogy a kolosszális nyelvi struktúra adta variációk ellenére létezik egy közös magja a megosztott vagy megfeleltetett grammatikai mintáknak, amelyeken belül a megosztott lexikai elemek használhatók. „*Empirical evidence suggests that despite the colossal variation in language structures there is also a common core of shared or matching grammatical patterns in which the shared lexical items can be used*” (Harkins–Wierzbicka 2001b: 38). Ez a közös mag meghatároz egy sor alapmondatot, melyeket bármely nyelven kimondva, igazodva a nyelv határainak átlépéséhez, egy természetes szemantikai metanyelv használatához jutunk, ezzel pedig a jelentés leírásához és összehasonlításához.

Az alaphipotézisek, melyekre a kognitív kutatásoknál támaszkodtak, a következők voltak:

1. Minden nyelvnek van egy szava az *érzésre*.
2. Minden nyelvben vannak érzelmek, melyek a *jó* és a *rossz* vagy *nem jó* és *nem rossz* szavakkal jellemezhetők.
3. Minden nyelvben vannak olyan összehasonlításra alkalmas szavak, melyek jelentései nem szükségszerűen egyeznek meg a sírással és mosolygással, de kapcsolatban állnak a testi jó és rossz érzések kifejezéseivel.
4. Úgy tűnik, minden kultúrában vannak arckifejezések, melyek jó vagy rossz érzésekhez kapcsolódnak.
5. Minden nyelvben vannak emocionális indulatszavak, ezek ugyanis alapvetően érzelmek kifejezésére szolgálnak.
6. Minden nyelvben vannak érzelmeket jelölő fogalmak.
7. Minden nyelvben vannak a következő érzelmekhez kötődő szavak: (i) valami rossz történhet velem, (ii) valamit csinálni szeretnék, (iii) a többi ember valami rosszat gondolhat rólam.
8. Minden nyelven képesek az emberek leírni a megismerésen alapuló érzelmeket, a testi jelek alapján (mivel a testi jelenségek karakterizálják ezeket az érzelmeket).
9. Minden nyelvben leírhatók a megismerésen alapuló érzések a testi érzékelés révén.
10. Minden nyelvben leírhatók a megismerésen alapuló érzések figuratív testi jegyekkel.
11. Minden nyelvben alternatív grammatikai szerkezetek léteznek a megismerésen alapuló érzelmek leírására és értelmezésére (Wierzbicka 1999: 240, G.A. fordítása).

Ezek alapján az érzelmeket hat különböző kategóriába lehet sorolni: (1) valami jó történt (öröm), (2) valami rossz történt (bánat), (3) valami rossz történhet vagy fog történni (félelem), (4) nem akarom, hogy ez megtörténjen (düh), (5) másokra gondolás (irigység), (6) magunkra gondolás (szégyen) (Wierzbicka 1999: 49). Az aggodalom érzésének elemzése látható a természetes szemantikai metanyelv segítségével a következő lépésekben:

Worried (X was worried)	Aggodalom (X aggódott)
(a) X felt something because X thought something	(a) X érzett valamit, mert X gondolt valamit
(b) sometimes a person thinks for some time:	(b) néha az ember gondolkodik egy ideig
(c) something is happening now	(c) most történik valami
(d) something bad can happen because of this	(d) valami rossz történhet emiatt
(e) I don't want it to happen	(e) nem akarom, hogy megtörténjen
(f) because of this I want to do something	(f) emiatt valamit csinálni akarok
(g) I don't know what I will do	(g) nem tudom, mit fogok csinálni
(h) when this person thinks this this person feels something bad	(h) amikor ez az ember ezt gondolja, valami rosszat érez
(i) X felt something like this	(i) X valami hasonlót érez
(j) because X thought something like this	(j) mert X valami hasonlót gondolt

3. táblázat: Az érzések leírása az NSM segítségével (Wierzbicka 1999: 87; G. A. fordítása)

Úgy tűnik azonban, hogy a gratuláció beszédaktusa ezen elemzés felett áll, mivel Wierzbicka a következőket írja: biztosak lehetünk abban, hogy valami jót érzünk, mert valami jó történt valakivel, amikor gratulálunk neki, de a gratuláció egy beszédaktust megvalósító ige, és ezzel megegyező érzelmi kifejezés nem létezik. *„We assure other people that we feel something good because something good happened to them when we congratulate them; but congratulate is a speech act verb, and there is no corresponding emotion term”* (Wierzbicka 1999: 50).

Az egyes kultúrák nem csupán nyelvben testet öltött hálót adnak az érzelmek felfogására, de valamilyen foratókönyvet is arra, hogy tagjai hogyan érezzenek, hogyan fejezzék ki az emóciójukat, és milyen módon gondolkodjanak saját és mások érzelmeiről. Tehát a kulturális foratókönyv szoros összefüggésben áll az érzelmi foratókönyvvel (vö. Wierzbicka 1999: 240). A megnyilatkozások sémáival így érzelmi sémákat is tanul az egyén, kora, családi és társadalmi szerepeinek változásával. Az elsajátítani kívánt nyelvről tehát ilyen jellegű tudással is rendelkeznie kell a nyelvtanárnak.

5. A gratuláció mint expresszív beszédaktus magyarországi megvalósulásának a vizsgálata

5.1 Az adatgyűjtés módja

A magyar mint idegen nyelv szakon 2002-ben írt szakdolgozatom munkálatai során kezdtem el az expresszívumokkal foglalkozni, a rendelkezésre álló nyelvi korpuszt azóta bővíttem. Célom az volt, hogy feltérképezzem azokat a foratókönyveket, nyelvi stratégiákat, amelyek az adatok alapján egy-egy szituációhoz köthetőek. A foratókönyvek vagy dinamikus sémák – melyek szociokulturálisan meghatározottak (bővebben ld. Tátrai 2004: 482) – segíthetnek ugyanis a magyar kulturális háttértudás jobb, alaposabb megismeréséhez.

Kutatásaim empirikusak, a korpuszt diskurzuskiegészítő tesztek, videofelvételek, képeslapok, rövid telefonos üzenetek (SMS), internetes közösségi oldalakon megjelenő üzenetek és esküvői albumok jelentik. Célom az volt, hogy az adatgyűjtés során az adatközlők a lehető legtermészetesebb szituációba kerüljenek.

A pragmatikai kutatások során eleinte intralingvális alapvizsgálatokat folytattak, hogy feltérképezzék, egyes beszédaktusok hogyan jelennek meg a nyelvben, ezek megvalósulását mi befolyásolja (Blum-Kulka–Ohlstein 1984). Az adott beszélőközösség nyelvállapotát mérték így fel, és képet kaptak egyes nyelvi formák gyakoriságáról is. Később már a nyelvtanulók célnyelvi tudását térképezték fel (Dechert–Raupach 1980; Ventola 1983; Bodman–Eisenstein 1988), ugyanis pragmatikai háttértudás nélkül egyes megnyilatkozások feszültségeket szülhetnek, amelyeket a megfelelő nyelvi viselkedéssel lehet feloldani. Később pedig a kontrasztív diskurzuselemzések és a köztesnyelvi pragmatikai kutatások kerültek előtérbe (Beebe–Cummings 1996), amelyek a kultúra nyelvi viselkedést befolyásoló szerepét hivatottak meghatározni (vö. Maróti 2004: 2–3).

A diskurzuskiegészítő kérdőívek²⁴ Levenston (1975) és Blum-Kulka (1982) nevéhez köthetők, és a már említett CCSARP vizsgálatokban is alkalmazták ezeket az 1980-as években. Ezen kutatások célja az volt, hogy az idegen nyelvet tanulók pragmatikai és szociopragmatikai hibáinak kiküszöbölésére megoldást találjanak. A tesztek leírják a szituációk sajátosságait, azaz különféle helyzeteket jelenítenek meg, melyek társadalmi jellemzőiket tekintve különbözőek, tehát jelölik a résztvevők közötti távolságot, státusukat (vö. Szili 2004: 98). A nemzetközi és a magyarországi kutatások

²⁴ DCT (discourse completion test)

is bizonyították, hogy az ilyen jellegű kérdőívekkel megfelelő mennyiségű és minőségű adatokhoz lehet jutni, még akkor is, ha az írásbeliség némileg kontrolláltabb és – a módszereket összevető vizsgálatok szerint – rövidebb megnyilatkozásokat eredményez (bővebben ld. Maróti 2004). Az etnográfiai terepmunka módszerét a Muravidéken igyekeztem alkalmazni, jegyzeteket készítettem, amikor például egy kávézóban a szomszéd asztalnál találkoztak az ünnepelettel a barátai.

Jelen vizsgálat szociopragmatikai jellegű, mivel a gratuláció tevékenységét a specifikus társadalmi feltételekhez való hozzárendelésében elemzi. A szituációs kontextust vagy beszédhelyzetet a kérdőívben igyekeztem a lehető legtömörebben leírni, a személyközi, térbeli és időbeli viszonyok egyértelműen szerepelnek az egyes kérdéseknél, hogy a diskurzust elképzelő adatközlő tudatában legyen a hallgató és az ő egymáshoz képest elfoglalt társadalmi és kulturális helyzetének. A megnyilatkozások ugyanis mindig valamilyen emberi (társadalmi) cselekvés kontextusában jelennek meg (vö. Tátrai 2004: 480). Elfogadott tény, hogy a nyelvi viselkedést meghatározzák a szociális tényezők, azaz másképp gratulálok a névnapjára a felettesemnek, mint a gyermekemnek.

A gratuláció kifejezésekor nem dialógusokat kell kiegészíteni – amint az a mellékelt kérdőíveken is látható, melyet középiskolásoknak, illetve felnőtteknek írtam (ld. I. számú melléklet) –, hanem meg kell valósítani magát az aktust, hiszen az expresszívumok általában nem feltételeznek előzetes megnyilatkozást a kommunikáló felektől, csupán az szükséges, hogy a helyzet (születésnap, névnap, esküvő, sikeres vizsga...) valóban fennálljon. A szakdolgozatom megírása óta csekély mértékben módosítottam a szituációkiegészítő tesztet, hiszen az akkori eredmények és a szakirodalomban való elmélyülés némi változtatást indokoltak, a legutolsó kutatási ciklusban (2010) pedig egy-két szituációt naprakészé alakítottam.

A kérdőívekre adott válaszok talán nem tükrözhetik egészen pontosan a beszélt nyelvi adatokat, ugyanakkor a szituációkat igyekeztem úgy leírni, hogy az adatközlők könnyen elképzelhessék a helyzetet, így megnyilatkozásaik a szabadabban szerkesztett beszélt nyelvi formához igen közel állnak. A személyes adatgyűjtés során hangsúlyoztam, hogy nem létezik rossz válasz, és a helyesírás értékelése nem tartozik vizsgálódásaim körébe, ezért joggal gondolhatom, hogy a nyert adatok a valós megnyilatkozási típusokat hűen tükrözik.

A kérdőív elején megkérdeztem az adatközlők nemét, korát, legmagasabb iskolai végzettségét és testvéreik számát, illetve lakóhelyüket. Hipotézisem az volt, hogy a

szociolingvisztikai változók közül a kor és a nem adja majd a legnagyobb eltérést a válaszokban. A megnyilatkozások változatossága magyarázható (i) intralingvális okokkal: a különböző szituációkban különböző a társadalmi távolság, így a kényszer is, mely befolyásolja a megnyilatkozásokat. (ii) interkulturális okokkal: bizonyos kultúrák ugyanabban a helyzetben közvetlenebbül vagy kevésbé közvetlenül fejezik ki magukat, mint más kultúra képviselői, és (iii) individuális okokkal: az egyének nyilatkozatai nemüktől, koruktól és iskolázottságuktól függően is változnak (vö. Szili 2004: 105). A kérdőív összeállításakor ezért is volt fontos szempont az intralingvális és az individuális eltérések, valamint a külső és belső kontextuális tényezők figyelembevétele, hiszen a korábbi beszédaktus-vizsgálatok is erre alapozva hozták meg eredményeiket (ld: Szili, 2004). A társalgásban résztvevők közötti hatalmi, társadalmi távolság (külső kontextuális tényezők), azaz a nyelvi viselkedéssel járó jogok és kötelezettségek²⁵ változtatásával úgy vélem, eltérő megnyilatkozásokat hoznak létre a beszélők.

A belső kontextuális tényezők közvetlenül határozzák meg a beszédaktus jellegét, a gratuláció közvetlensége, apropója más-más megnyilatkozást eredményez, ezek alapján változik a család, szülők, testvér, jó barát(nő), unokatestvér, osztályfőnök számára szóló gratuláció, illetve a születésnap, névnap, házassági évforduló, esküvő, sikeres érettségi/továbbképzés, gyermekszületés alkalmából megalkotott expresszívum. Nem véletlenül kapott teret az üdvözlőkártyára és a dísztvírra írandó szöveg, mivel mindkét műfaj kiveszőben van, hiszen az SMS és az internetes kommunikáció formái váltják fel. Példaként álljon itt a középiskolásoknak szóló kérdőívbeli az első három szituáció:

1. a) *Legjobb barátodnak/barátnődnek születésnapja van, és házibulit rendez. Mit mondasz, amikor átadod az ajándékot?*

.....

1. b) *Osztályfőnököknek névnapja van, felköszöntitek. Te adod át az ajándékot, milyen szavakkal?*

.....

1. c) *Testvérednek születésnapja van. Te készítesz neki reggelit, a tányérja mellé teszed az ajándékát. Mivel sokáig lustálkodik, nem tudod megvárni, ezért a csomag mellé írsz egy üdvözlőkártyát a következő szöveggel:*

.....

A beszélt nyelvet a videofelvételeken lehet jól vizsgálni, talán nem is zavaró a kamera az adatközlők számára, hiszen szinte minden esküvőn jelen van manapság, és az

²⁵ Ld. az 5.5.3-as, az 5.5.4-es és a 5.5.6.4-es fejezet

sem ritka, hogy a családi események is rögzítésre kerülnek. Több születés- és névnap gratulációt rögzítettem az elmúlt években. A Transcriber és ELAN programok segítségével a szóbeli közlések átírhatók, a digitalizálás pedig lehetővé teszi, hogy a szegmentálás során jelöljem a megnyilatkozások sajátosságait²⁶.

Az írásbeli megnyilatkozások egyrészt a kérdőív alapján vizsgálhatók – a dísztvírat, az üdvözlőkártya formájában megvalósuló gratulációk által –, valamint az üzletekben kapható képeslapok, a postán feladható dísztvíratok, üdvözlőlapok és az esküvői emlékkönyvek lapjain olvasható írások alapján. Fontos eleme továbbá a nyelvi korpusznak az internetes oldalakon fellelt, letölthető és elküldhető üdvözlések sora. Interjút nem készítettem, mivel a gratuláció megvalósulásakor jelen kell lennie a másik személynek is, nem állt szándékomban továbbá a szerepjátékkal való gyűjtés sem, mivel nem szerettem volna eljárni senkinek, hogy aznap születésnapom van, az élőnyelvi példákat a résztvevő megfigyelés során szerzett adatok és a videofelvételek nyújtják.

A 14–19 éves korosztálynak és a felnőtteknek hasonló kérdőívet készítettem, így a státus és a szituáció súlya alapján könnyen összehasonlíthatóvá válik a nyelvi repertoár változása, illetve a nemtegezéshez kapcsolódó szociopragmatikai és pragmlingvisztikai jellemzők is felszínre kerülnek. A következő táblázatban jól látszik, hogyan változnak a megnyilatkozásokat meghatározó külső és belső kontextuális tényezők a kérdőív egyes szituációiban.

		státus	alkalom	megnyilatkozás jellege
1.	a)	legjobb barát(nő): egyenlő	születésnap	élőszóban
	b)	osztályfőnök: magasabb	névnap	élőszóban
	c)	testvér: egyenlő	születésnap	írásbeli, papíron, üzenetben
2.	a)	barát(nő): egyenlő	névnap	élőszóban, telefonon
	b)	barát(nő): egyenlő	születésnap	írásbeli, SMS-ben
3.		szülők: magasabb	házassági évforduló	élőszóban
4.		unokatestvér: egyenlő	esküvő	élőszóban
5.		barát(nő): egyenlő	érettségi	élőszóban, telefonon
6.		család	gyermek születése	írásbeli, dísztvíratban

4. táblázat: A külső és belső kontextuális tényezők változása a kérdőív szituációiban a középiskolások esetében

²⁶ A disszertáció digitálisan leadott változatához csatoltam egy mintafájlt, a nyomtatott verzióban az átírás egy részlete található (ld. V. számú melléklet). Mindkét programot az ELDIA 7. számú Keretprogram során ismertem meg (ld. 6. fejezet).

		státus	alkalom	megnyilatkozás jellege
1.	a)	legjobb barát(nő): egyenlő	születésnap	élőszóban
	b)	főnök: magasabb	névnap	élőszóban
	c)	házastárs: egyenlő	házassági évforduló	írásbeli, papíron, üzenetben
	d)	gyermek: alacsonyabb	születésnap	élőszóban
2.	a)	ismerős: egyenlő	születésnap	élőszóban, telefonon
	b)	barát(nő): egyenlő	születésnap	mobiltelefonon, SMS-ben
3.		unokatestvér: egyenlő	esküvő	élőszóban
4.		család	gyermek születése	dísztvár
5.		munkatárs: egyenlő	továbbképzés	élőszóban

5. táblázat: A külső és belső kontextuális tényezők változása a kérdőív situációiban a felnőttek esetében

Középiskolás adatközlőim 2002-ben és 2007-ben a budapesti Karinthy Frigyes Két Tanítási Nyelvű Gimnázium és 2007-ben a II. Rákóczi Ferenc Közgazdasági Gimnázium és Szakközépiskola tanulói voltak²⁷. Az első vizsgálat alkalmával 31 fiú és 39 lány, tehát összesen hetven adatközlőm volt. A második kutatás során a Karinthy Gimnáziumból 25 fiú és 36 lány, a Rákóczi Gimnáziumból pedig 18 fiú és 51 lány, összesen 130-an vettek részt a vizsgálatban. Ismerősökön keresztül az ország egyéb területeire is elküldtem a kérdőívet kitöltésre, Szombathelyre, Szegedre, Pécsre és Debrecenbe, így a magyarországi eredményeimet összesen 250 kérdőív kielemezése szolgáltatta. A felnőttektől országszerte 150 kérdőívet sikerült összegyűjtenem, az adatközlők kora, neme, iskolai végzettsége eltérő.

A vizsgálatához használt korpusz másik jelentős részét a Muravidékről gyűjtött kérdőívek jelentik. 2008 októbere óta a Maribori Egyetemen dolgozom magyar lektorként. 2009-ben merült fel bennem, hogy nem csupán a szótárak készítésekor kell élni a határtalanítással,²⁸ hanem a beszédaktus-kutatások során is érdemes volna kiterjeszteni a határon túli területekre a vizsgálatokat. 2009 decemberében így a Lendvai Kétnyelvű Középiskola²⁹ 120 diákja is kitöltötte a diskurzuskiegészítő kérdőívet (54 fiú, 66 lány). Ezek az adatok világosan mutatják, hogy milyen nyelvjárási és

²⁷ Ezúton is köszönet illeti Hulai László igazgató urat és Forgács Vilmosné igazgatóhelyettes asszonyt, hogy engedélyt adtak a kérdőívek kitöltésére.

²⁸ A szót Lanstyák István alkotta. „A határtalanításnak az a célja, hogy a magyar nyelv szótárai, nyelvtanai és kézikönyvei, amelyek Trianon óta, de elsősorban 1945 után inkább csak a magyarországi magyar nyelvről szóltak, egyetemes léptékűvé, összmagyarrá váljanak” (Kolláth 2005: 100).

²⁹ Ezúton is köszönöm Slavko Režonja (volt) igazgató úrnak, hogy engedélyt adott a kérdőívek kitöltésére, valamint az iskola magyartanárainak, hogy óráikra beengedtek.

kontaktusjelenségek figyelhetők meg a szlovéniai magyarság nyelvhasználatában (ld. 6.2.2-es és 7.2-es fejezetek). A felnőttek köréből további 90 adatközlőt sikerült megnyernem.³⁰ Hadd jegyezzem itt meg, hogy az interneten szétküldött kérdőívekből átlagosan az egynegyedük érkezett vissza, a személyesen megkeresett adatközlőknek pedig körülbelül a fele volt hajlandó részt venni a kutatásban.

A felnőttekből nem képeztem további korcsoportokat, így a 20–85 éves korosztály megnyilatkozásait együtt elemzem, mivel a feldolgozás során világossá vált, hogy nem mutatkozik nagyobb eltérés a megnyilatkozásokban, valamint az eddigi, a magyar nyelvre vonatkozó kutatások sem különítettek el több generációt (vö. Szili 2004: 106). A munkájukból adódóan a 60–65 évesek még aktív internethasználók, így ők szíves(ebb)en küldték vissza a kérdőíveket, ám az idősebbeket csak személyesen lehetett elérni, közülük már sokan egészségügyi gondokra (kézremegés, rossz látás) hivatkozva utasították el az adatközlést.

A középiskolások 15–19 évesek, a kor és az iskolai végzettség azonos az esetükben, ám a nemek szerinti eltérés érdekes lehet, mert a kamaszok ebben a korban vágnak megfelelni a közösségnek, ezért úgy gondoltam, a fiúk nem lesznek túl érzelgősek, inkább humorosak, a lányok viszont hajlamosak túlozni. A testvérek száma egyértelmű információt ad arról, hogy a diák csak beleképzei magát az 1.c) szituációba, vagy esetleg valószerű számára a helyzet.

A Facebook (www.facebook.com) nevű internetes közösségi oldalról 300 születésnap-i köszöntést, valamint 75 gyermek születéséhez kapcsolódó jókívánást gyűjtöttem össze. A portál jellegzetessége, hogy figyelmezteti az ismerősöket a közelgő születésnapra, így a közeli barátok gyorsan és ingyenesen tudnak egymásnak gratulálni. A családi állapot megváltoztatása is megjelenik az úgynevezett kezdőlapon, ahol a legutolsó bejegyzések láthatók. Ha az egyes személyek adatlapjaira megyünk rá, visszakereshető az illető születésnapja, és megtekinthető az összes üzenőfalra elküldött jókívánás. A legtöbb Facebook-felhasználó 20–40 év közötti, de a kiválasztott személyek közül igyekeztem fiatal és idősebb felnőttek üzenőfalát is megnézni, persze a gratulálók korosztálya nem feltétlenül egyezik az ünnepelt életkorával.

A képeslapok, az üdvözlőlapok az én és a családtagjaim, valamint barátaim születés- és névnapjára, esküvőjére érkeztek, az ezekre írt megnyilatkozásokat

³⁰ Köszönöm a Muravidéki Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, a Szlovén RTV Magyar Műsorok Stúdiójának, a Lendvai Tévéstúdió, a Muravidéki Magyar Rádió és a Népújság munkatársainak, hogy segítettek kitölteni a kérdőíveket.

gyűjtöttem össze, illetve valamelyiket be is szkenneltem (ld. IV. melléklet). A videofelvételeket szintén a baráti köröm bocsátotta rendelkezésemre.³¹ Az interneten megtalálható képeslapküldő szolgáltatások, illetve SMS-ötletek elérhetőségét a megfelelő résznél és a bibliográfiában jelzem.

5.3 A hipotézis

Egyéb beszédaktus-kutatásokat áttekintve³² úgy gondoltam, hogy a gratuláció megvalósulása során nagyon valószínű, hogy a szociolingvisztikai változók közül a nem és a kor fontos szerepet játszik az eltérő nyilatkozatok létrehozásában. Eredeti elképzelésem az volt, hogy négy generációt állítok fel, a szociolingvisztikai munkákhoz is idomulva, de a feldolgozás során nem találtam számottevő különbséget a 20 évnél idősebb adatközlők válaszai között, ezért csupán a diákok és a felnőttek korosztályát különítem el, ahogy Szili Katalin is (ld. 2004).

A szociolingvisztikai változókból eredő különbségeken túl viszont nagy eltérésre számítottam a külső és belső kontextuális tényezők függvényében megvalósuló nyilatkozatokban. A társadalmi távolság növekedésével a gratuláció megvalósulása direktebbé válik, hiszen a gratulálási szándéknak egyértelműnek kell lennie a hallgató számára, míg a közelebbi ismerőseinkkel tréfálkozhatunk, célzásokkal is élhetünk.

A szakirodalom szerint a belső kontextuális tényezők nagy hatással vannak az egyes beszédaktusok megvalósulási stratégiáira. Ezek jelen esetben a gratulálás kötelező jellegét befolyásolják, azaz a beszélő jogain és kötelezettségein alapulnak az adott szituációban. A családi ünnepekhez kapcsolódó gratulációnak egész sor rituáléja van (születésnap tortája, gyertya elfújása, énekek, versikék, üdvözlőlap, fülhúzogtatás, koccintás...), ugyanakkor a magyar kultúrában a karrierben elért eredmény elismerésére nincsenek ilyen támpontok. Ezért számítottam arra, hogy a sikeres vizsgálóhoz való gratulálásnál sokan választják a legegyszerűbb stratégiát, illetve a sémák hiánya miatt több megnyilatkozástípus valósul meg.

A muravidéki és a magyarországi megvalósulások tekintetében arra számítottam, hogy a szlovén nyelv interferenciája számottevő eltérést okoz, még akár a stratégiákban is. Biztos voltam benne, hogy a szlovéniai magyar nyelvváltozat archaikussága is

³¹ Őket is köszönet illeti.

³² Auer (2005), Dingemanse (2009), Bataineh–Bataineh (2008), Gafaranga (2005), Hobbs (2003), Kampf (2007), Lorenzo-Dus (2001), Nakane (2006)

eltérésekhez vezet, ezért is elemzem külön a grammatikai különbségeket (ld. 7.2 fejezet).

5.4 A gratuláció pragmatikai jellemzői és sikerességi feltételei

Mivel a nemzetközi szakirodalom tüzetes tanulmányozása után sem találtam olyan írást, mely a gratulációval mint beszédaktussal foglalkozna, vizsgálódásaimmal új utakon járok. Egyes expresszívumokat már feldolgoztak a magyar szakirodalomban is (jóvátétel: Suszczyńska 2003; bocsanatkérés: Szili 2004; köszönések: Erdősi 2004)³³, de a gratulációt nem térképezték fel.

Az eddigi kutatások alapján – főleg Searle munkásságára támaszkodva – a gratuláció beszédaktusának pragmatikai jellemzői a következőképp alakulnak.

(i) A propozicionális tartalom szerint valamely H -val (hallgatóval) kapcsolatba hozható E esemény, cselekvés. A propozíciós tartalom szabálya szerint a szavaknak a beszélő egy jövőbeli cselekvését kell állítaniuk.

(ii) Az előkészület során E H érdekében áll, és B (beszélő) úgy gondolja, hogy E H érdekében áll. Az előkészítő szabályok alapján mind a B , mind a H akarja, hogy a cselekvés bekövetkezzen.

(iii) Az őszinteséget nézve B -nek öröme szolgál E . Az őszinteségi szabály szerint, ha a beszélőnek valóban szándékában áll elvégezni a cselekvést, akkor nyilatkoztathatja ki a propozíciós tartalmat.

(vi) A lényegi tartalom szerint az aktus az öröm kifejezésének számít, azaz a beszélő elkötelezettséget vállal annak a bizonyos cselekedetnek az elvégzésére (vö. Searle 1997: 51–52; 2009: 82).

Az aktus igazságát magától értetődőnek tekintjük, előfeltételezzük az egyezést a propozíciós tartalom és a valóság között (ld 2. fejezet). A propozíciós tartalom itt zéró, mivel az elme hozza létre a jelentést úgy, hogy az érvényesülési feltételekhez érvényesülési feltételeket ad, ez pedig itt nulla, hiszen a gratuláció azonnal érvényesül, ahogy kimondjuk. Hadd jegyezzem meg, hogy az őszinteségi feltétel azonban csak a konkrét megnyilatkozásokon keresztül értelmezhető, élőszóban a hangsúly és hanglejtés, a mimika és gesztus révén is, írásban az esetleges emotikonok segítségével (smiley-k: ☺, ☻). Az *őszintén* vagy *szívből gratulálok* módhatározós szerkezetek a

³³ Erdősi Vanda vizsgálta a névnapi jókívánságra kapott köszöneteket is, ahol a leggyakoribb stratégiának a köszönet direkt kifejezése bizonyult, majd a bók, az érzelem kifejezése, a gesztus minősítése, a viszonzás és a színlelt elutasítás következett (bővebben ld. Erdősi 2004: 77–78).

gratuláció során a fokozókhöz tartoznak, de nem feltétlenül a valós érzelmet jelölik, talán csak szófordulatok. Az adatok közt előfordultak ugyan, de számarányuk nem volt szignifikáns.

Az expresszív beszédaktusok sikerességi feltételei³⁴ nem túl összetettek, mivel a kontextus az udvariassági és kulturális szokásokból adódóan tulajdonképpen nem hagy választást a beszélőnek: gratulálnia illik. A hallgatónak dekódolnia kell a gratulálási szándékot, a beszélőnek pedig ki kell fejeznie azt. Hogy hányféleképpen teheti ezt meg, azt a vizsgálat eredményei mutatják, az IFID-stratégiák (illocutionary force indicating device) felállítása a gazdag korpusz alapján a már meglévő beszédaktus-kutatásokra alapozva történt – bár konkrétan a gratulációról külföldi szakirodalom nem támasztja alá.

5.5 A kérdőívek elemzése

A kérdéseket a feldolgozás során készített és összesített táblázatok alapján elemzem, kitérek a középiskolás és a felnőtt korosztály megnyilatkozásainak eltéréseire. Az iskolai végzettség különbözősége leginkább a megnyilatkozások hosszában mutatkozik meg. Átlagosan kissé rövidebb válaszokat adtak az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, de voltak diplomások is, akik szintén tömören gratulálnak, így ez a szociolingvisztikai változó nem eredményezett szignifikáns eltéréseket a megnyilatkozásokban. A nemek szerinti megoszlás viszont sok helyen érdekes különbségekhez vezetett. A szlovéniai magyar beszélőközösség gratulálási szokásaiban nagyobb eltérés mutatkozik, ezért ez utóbbit egy külön fejezetben tárgyalom (ld. 6.2-es fejezet). A két korosztály (diákok, felnőttek) megnyilatkozásaiban viszont szembeűnő, hogy a felnőttek nyelvileg változatosabban gratulálnak, azonban azt meg kell említeni, hogy a középiskolások iskolai tanórán kapták a feladatot,³⁵ míg a felnőttek közül nyilván csak az vette a fáradságot és küldte/adta vissza, akinek tetszett a feladat, de legalábbis nem volt ellenére az adatközlés.

³⁴ Austin szerencsefeltételeknek hívja ezeket (*felicity conditions*) (ld. 3.fejezet), míg Searle *condition of success*-nek nevezi. A szakirodalomban mindkettő használata megfigyelhető.

³⁵ Természetesen elmondtam a diákoknak is, hogy a válaszadás önkéntes, és ha valaki nem tud vagy nem akar válaszolni egyes kérdésekre, nem kell. Mégis úgy gondolom, hogy a bevett iskolai gyakorlat, miszerint a tanár által kiosztott feladatot meg kell oldani, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy csak nagyon kevesen utasították vissza az adatközlést.

5.5.1 A születés- és névnap gratuláció során megvalósuló IFID stratégiák

Az IFID stratégiák az illokúciós erőt megtestesítő megnyilatkozási módok típusait reprezentálják. A már említett interkulturális kutatások (CCSARP) során az volt a cél, hogy a kérés, bocsánatkérés, visszautasítás, bókolás ... beszédaktusait le lehessen írni az összes megvalósuló stratégia által, hogy a nyelvtanulók számára vázolni lehessen, melyik milyen szituációban helyénvaló (Blum-Kulka–House–Kasper 1989).

A kérdőívek első két kérdésére – 1.a) b) c) d) és 2.a) b) – kapott válaszok a következő IFID-stratégiák felállítását teszik lehetővé a névnap és születésnap gratulációkat illetően:

I.a explicit performatívum (explicit performative)

A beszélő szándéka explicit módon, az illokúciót megtestesítő igével jelenik meg (*gratulálok, kívánok, köszöntelek*). Ez a legdirektebb forma, nagyon magas százalékban valósul meg.

I.b A performatív ige elmarad ugyan, de a kívánság teljes, a szándék egyértelmű:

Boldog születésnapot! A kérdőívek feldolgozása során ez bizonyult a leggyakrabban alkalmazott stratégiának.

II. konvencionalizálódott formák

Bizonyos gratulálási módok nem tartalmazzák a fent említett két igét, ugyanakkor tipikusnak mondhatók, mivel csak gratulációra használjuk a nyilatkozatot: *Isten éltessen sokáig!* A felnőtteknél megvalósulása eléri a 10%-ot is, a diákoknál viszont igen ritkán fordul elő.

III. beágyazott performatívum

Az ige módosult formában jelenik meg: *Szeretnék gratulálni. Engedd meg, hogy boldog születésnapot kívánjak.* Tipikusan a társadalmi hierarchiában magasabban állóknak használjuk.

IV. származtatott lokúció

Az illokúciós szándék a lokúció jelentéséből bontható ki: *Fogadd jókívánságaimat!* Nagyon ritkán fordul elő.

V. erős célzás

A gratuláció csak azáltal valósul meg, hogy a szituációhoz köthető konvencionális cselekvést hajt végre a beszélő, de nyilatkozata dekódolásához nagyobb erőfeszítést kell tennie a hallgatónak. A megnyilatkozást az adott kontextus egyértelműsíti: *Hol a pezsgő?; Nesze!* Gyakori stratégia, főleg a diákoknál, és a sikeres vizsga szituációjánál.

VI. A gratuláció a nyelvi humor segítségével valósul meg.

VI.a humor: A humor sokszor szolgál a valós érzelmek elfedésére, jó nyelvi eszköz ahhoz, hogy a magyar kulturális meghatározottsággal rendelkezők követhessék a normát bizonyos szituációkban. A férfiak között ugyanis az erősebb érzelmek kimutatása nem illendő a társadalmi konvenciók miatt („erős” férfi idolja, a fiúk nem sírnak). Ezért ez a stratégia a férfiaknál és a fiúknál is igen gyakori. *Hol vannak a csajok? Már megint rettenetesen megvénültél, vagy micsoda!*

VI.b versike: *Kicsi szívem, kicsi szám boldog születésnapot kíván!* Az adatközlők nem túl nagy százaléka él ezzel a stratégiával, amikor gratulál, ezzel szemben az interneten küldhető képeslapok közül igen sok tartalmaz versikét.

VII. a gratuláció elmaradása

Az illető nem válaszol, esetleg a szituáció megvalósulását megghiúsító okot leírja. Ezt a stratégiát azért tartom indokoltnak felvenni, mert fontos információtartalommal bír az is, hogy mely szituációkban marad el a gratuláció. A muravidéki adatközlők közül a névnap köszöntésnél például igen sokan írták, hogy nem szokás náluk a névnapot ünnepelni (kulturális különbség). A válasz elmaradása jelentheti az érdektelenséget vagy a bizonytalanságot is, ti. az adatközlő nem tudja, hogy helyénvaló volna-e, ahogy gratulálna, így inkább nem mond/ír semmit. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kérdőív összeállításakor ügyeltem arra, hogy legyen mód elkerülni a gratulációt mindegyik szituációban, hiszen ennek információértéke is igen nagy. Az elemzés során ez igazolódni is látszott, mivel egyes helyzetekben igen magas százalékban maradt el a gratuláció.

(VIII. vallásos megnyilatkozások

Adatközlőim közül csupán két férfi és két nő válasza között találtam vallásos gratulációt. Ezeket az adatokat külön kezelem, bár formailag besorolhatók lennének valamelyik korábbi stratégiába, mégis úgy gondolom, hogy majd a jövőben érdemes lesz egy olyan kutatást végezni, ahol kifejezetten a hívő embereket kérem fel adatközlésre³⁶.)

Ha közelebbről megvizsgáljuk a kérdőívet, az arab egyessel jelölt szituációk olyan helyzetet hivatottak megeleveníteni, ahol élőnyelvi megnyilatkozás szükséges, ám a felek státusa különböző (ld. 5.1-es fejezet) – egy kivételével, a c) szituációban ugyanis

³⁶ A kutatásom során egyébként az egyik adatközlőm felvetette, hogy az általa látogatott református gyülekezetbe elviszi a kérdőíveket, de sajnos nem vállalkoztak azok kitöltésére.

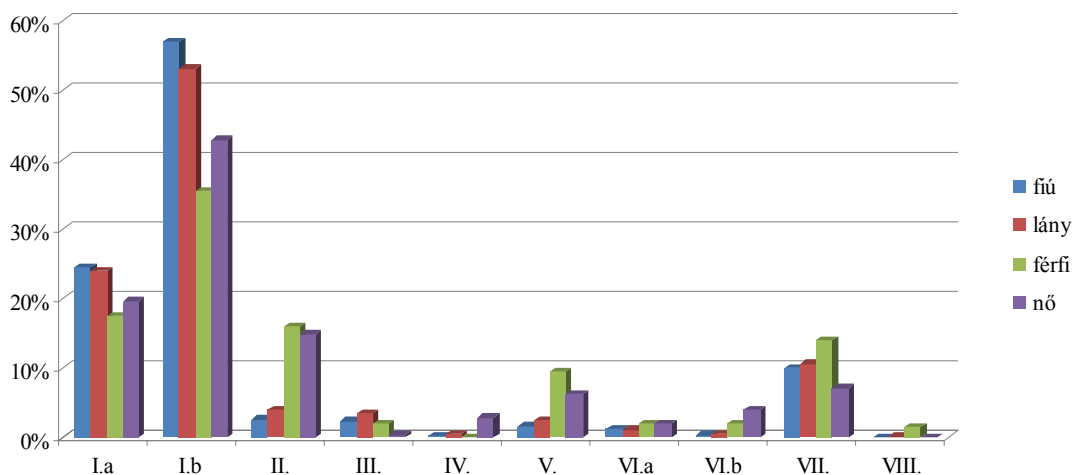
üdvözlőkártyán jelenik meg a gratuláció. Az a) és c) esetekben közvetlen viszonyt feltételezhetünk, hiszen közeli barátról és testvérről/házastársról van szó. A b) pontnál a diák vagy a felnőtt egy nála egyértelműen magasabb státusban levő személynek gratulál, a tanárának/főnökének, viszont nem születés-, hanem névnapról van szó. Azt gondolom, nem lett volna életszerű, ha a tanárt/főnököt születésnapján köszöntik fel az adatközlők, hiszen általában nem tudhatják, mikor van a napja. Számomra az volt az érdekes, hogyan jelentkezik a státusbeli eltérés. A kapott adatok is a feltételezésemet bizonyították (ld. 5.5.3-as fejezet).

Mivel a 3–6. szituációk már nem a névnap és a születésnap gratulációk megvalósulását vizsgálják, a következő pár oldalon az első két kérdéscsoport eredményeit összegzem, hogy kirajzolódjék a különbség a többi gratulációs aktus és ezek között.

A fent felállított IFID-stratégiák megoszlási arányát mutatja az alábbi táblázat, illetve a következő oldalakon található grafikon.

	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
I.a	132	24,44%	206	23,95%	35	17,50%	108	19,64%	481	22,37%
I.b	308	57,04%	457	53,14%	71	35,50%	236	42,91%	1072	49,86%
II.	14	2,59%	35	4,07%	32	16,00%	82	14,91%	163	7,58%
III.	13	2,41%	30	3,49%	4	2,00%	2	0,36%	49	2,28%
IV.	1	0,19%	4	0,47%	0	0,00%	16	2,91%	21	0,98%
V.	9	1,67%	22	2,56%	19	9,50%	34	6,18%	84	3,91%
VI.a	7	1,30%	10	1,16%	4	2,00%	11	2,00%	32	1,49%
VI.b	2	0,37%	4	0,47%	4	2,00%	22	4,00%	32	1,49%
VII.	54	10,00%	91	10,58%	28	14,00%	39	7,09%	212	9,86%
VIII.	0	0,00%	1	0,12%	3	1,50%	0	0,00%	4	0,19%
	540	100%	860	100%	200	100%	550	100%	2150	100%

6. számú táblázat: Az 1.a) b) c) d) és 2. a) b) (születés- és névnap) szituációk összegzése stratégiatípusok szerint

1. grafikon: Az 1. a) b) c) d) és 2. a) b) szituációk összegzése stratégiatípusok szerint

Jól látható, hogy nemektől és korosztályoktól függetlenül az I.a és I.b stratégiák valósulnak meg a legtöbbször. A felnőtteknél ugyanakkor a II., konvencionális megnyilatkozások száma megközelíti a 15%-ot, ez viszont a diákoknál igen alacsony, még az 5%-ot sem éri el. *Az Isten éltessen sokáig!* a fiatalabb generáció számára már nem konvencionális gratulálási mód. A performatívum elmaradása párhuzamba állítható a köszönésnél elhagyott igékkal (*Jó napot!*; *Jó reggelt!*). Ezek kevésbé udvarias mivoltát azért érezzük, mert egy mindennapi beszédritusról van szó. A gratulációban ugyanakkor nem olyan éles a különbség a *Boldog születésnapot!* és a *Boldog születésnapot kívánok!* között, mégis az osztályfőnököknek szóló gratulációknál gyakoribb a performatívum megjelenése, tehát a fiatalok is tisztában vannak ezzel a különbséggel. A rövidítés magyarázható az analógiával és a nyelvi ökonómiával is.

A felköszöntés elmaradása a férfiaknál a leggyakoribb, a nőknél a legalacsonyabb. a diákoknál ugyanakkor a nemek között csekély különbség van. A férfiak kiugró eredményét okozhatják az individuális eltérések, de az is, hogy az érzelmek nyilvános kimutatása, a mások örömeinek, sikerének elismerése kellemetlen lehet, nem igazodik a társadalmi elvárásokhoz. Ezzel párhuzamosan az V. (erős célzás) stratégiatípus előfordulása a férfiaknál a legmagasabb, nyilván ugyanezen okból kifolyólag. A gratuláció burkoltan valósul meg ezekben az esetekben, pl.: *Ötven/Hatvan év múlva megismételjük!*; *Sok szeretettel mindannyiunk nevében!*

A nők használják leggyakrabban a származtatott lokúciót (IV. stratégia), pl.: *Fogadja őszinte, szívből jövő jókívánságaimat!*, és versikékkel is ők köszöntik a

legtöbbet az ünnepeletet. A származtatott lokúció a beágyazott performatívum mellett nyelvileg a legudvariasabb megnyilatkozási formának tűnik, felszólító módot tartalmaz ugyan, de a *fogad* igével mintegy megkérjük a másik felet, hogy az általunk végrehajtott beszédaktust ne utasítsa el (ld. ÉKsz).

A fenti grafikonból is jól látszik, hogy a születés- és névnap gratulációk tulajdonképpen négy stratégiában valósulnak meg a legtöbbször. Megfigyelhető, hogy a diákok csak az I.a és I.b megnyilatkozástípusokkal élnek 5% felett, ha optimistán közelítünk az adatokhoz, ez arra enged következtetni, hogy még nem tanulták meg az összes lehetséges gratulálási módot. Ha kevésbé vagyunk derűlátóak, akkor azt is gondolhatjuk, hogy a nyelvi repertoár egyszerűsödik, szűkül.

Szólni kell még arról is, hogy az adatközlők nem mindig csak egy stratégiát használnak, kombinálják a megnyilatkozások típusait: *Boldog születnapot! Isten élteszen sokáig!; Kedves XXX! Elérkezett végre a nap, mikor azzal vidíthatlak, megint egy évvel öregebb vagy! Boldog születnapot!* Az ilyen átszövődések azzal magyarázhatók, hogy a beszélő mindenképpen bizonyítani szeretné a hallgató számára azt, hogy annak örömeiben szívből osztozik. Összességében közel 15%-ban fordulnak elő stratégia-kombinációk az összes szituáció minden adatát nézve.

5.5.2 A kérdőív egyes szituációinak elemzése

A következőkben a kérdőív egyes helyzeteit külön-külön elemzem, hangsúlyozva az adott szituációkban előforduló egyedi jelenségeket.

Az **1.a)** szituáció (diákoknak: *Legjobb barátodnak/barátnődnek születésnapja van, és házibulit rendez. Mit mondasz, amikor átadod az ajándékot?* Felnőtteknek: *Legjobb barátjának/barátnőjének születésnapja van, és meghívja önt otthonába ünnepelni több barátjával együtt. Amikor átadja az ajándékot, így köszönti fel:)* feldolgozásakor készített összegző táblázat a következőkben látható:

		KÖZÉPISKOLA				FELNŐTTEK			
		FIÚ	%	LÁNY	%	FÉRFI	%	NŐ	%
Boldog születésnapot!		15	15,00%	24	16,00%	4	10,00%	8	7,27%
öröm kifejezése	Sok ~!	5	5,00%						
	Nagyon ~ Örülök, hogy együtt vagyunk!	6	6,00%	6	4,00%				
lexikai fokozó	Nagyon-nagyon ~ ! megszólítással							4	3,64%
	Nagyon sok ~	4	4,00%	12	8,00%	2	5,00%	3	2,73%
dicséret	megszólítással	7	7,00%	4	2,67%				
	Jó, hogy együtt vagyunk.			2	1,33%				
	Jó a buli!			2	1,33%				
konvencionális	Isten éltesen sokáig!	5	5,00%	8	5,33%			3	2,73%
kívánság	Sok sikert, erőt, egészséget!					3	7,50%	3	2,73%
	, füled érjen bokáig!			4	2,67%				
ajándék	Itt az ajándékok! / Fogadd szeretettel ezt az ajándékot.	5	5,00%	12	8,00%				
humorral	Egyre öregebb leszel, de még így is szeretünk!			3	2,00%				
versikével	Kedves XXX! Elérkezett végre a nap, mikor azzal vidíthatlak, megint egy évvel öregebb vagy! ~					1	2,50%		
	kívánok!	5	5,00%					1	0,91%
	Nagyon-nagyon ~ kívánok!							5	4,55%
	, sok minden jót kívánok!			2	1,33%				

Boldog születésnapot!		7	7,00%	5	3,33%	5	12,50%	11	10,00%
lexikai fokozó	Sok ~	4	4,00%	6	4,00%	2	5,00%	6	5,45%
	megszólítással	4	4,00%	6	4,00%				
lexikai fokozó	Még X évet!	4	4,00%	12	8,00%				
	Nagyon ~	4	4,00%			3	7,50%	4	3,64%
lexikai fokozó	Nagyon ~ , még X évet!	5	5,00%	4	2,67%				

lexikai fokozó	Nagyon ~ Még sokat ünnepeljünk együtt!			2	1,33%				
lexikai fokozó + ajándék	Nagyon ~ Fogadd ezt az ajándékot szeretettel!	5	5,00%	9	6,00%				
szerepet	Nagyon ~ kívánok! Nagyon sok szeretettel.							4	3,64%
	Nagyon ~ kívánok!			2	1,33%				

Szeretnék neked nagyon boldog születésnapot kívánni!			4	2,67%					

Szeretnék neked nagyon boldog születésnapot kívánni! Fogadd szeretettel!	7	7,00%							

Isten éltesen sokáig!	6	6,00%	6	4,00%	4	10,00%	8	7,27%
kívánság	, fűled érjen bokáig!						10	9,09%
	születésnapod alkalmából.						5	4,55%
	Sok boldog születésnapot kívánok!				2	5,00%	4	3,64%
	és jó egészséget kívánok!						6	5,45%
	X. születésnapodon, remélem, még x-szer ennyit ünneplünk együtt.						6	5,45%
	Erőben, egészségben! Érezd magad húszévesnek ennyi év tapasztalatával még nagyon sokáig!						2	1,82%
ajándék	Remélem, tetszik az ajándék, a férjemmel együtt választottuk ki.						1	0,91%
	Fogadd szeretettel ezt az ajándékot!					2	5,00%	

Fűled érjen bokáig!							3	2,73%

Kívánság								
lexikai fokozó	Nagyon(-nagyon) sok boldogságot kívánok neked!			4	2,67%	1	2,50%	
	Kívánom Neked, hogy mindig legyen részed abban az örömben, hogy megosztod valakivel a dolgaid. Ajándékkal együtt fogadd el örök barátságom.						1	0,91%
	Sok boldogságot kívánok!					1	2,50%	

Szívből kívánom neked a legszebb születésnapot és a legboldogabb hosszú életet!								1	0,91%
Drága Barátnóm! Kívánom, hogy hosszú ideig, erőben, egészségben folytathasd munkádat, örülhess az unokádnak és találjunk időt kedvenc szórakozásunknak, a színházba járásnak. Ezt a csekély kis ajándékot ezekre az alkalmakra szántam.								1	2,50%

Hát, gratulálok , te, 17 éves!	1	1,00%							

erős célzás									
ajándék:	Fogadd ezt szeretettel születésnapod alkalmából!			6	4,00%				
	A legjobbnak attól, aki igazán szeret.			1	0,67%				
	Édesem! Van egy kis meglepetésem a számodra!					1	2,50%		
humor:	Drága Barátom! Születésnapod alkalmával szeretnélek meglepni egy kis aprósággal.							1	0,91%
	Na, már Te is itt hagysz engem, egyedül leszek 16 éves!			1	0,67%				
	Hát akkor, ezt is megéltük!			1	0,67%				
	Hát, megint eltelt egy!							1	0,91%
	Megint rettentően megvénültél, vagy micsoda!					1	2,50%		
	Nesze!			1	0,67%				
	Hol találom a lányokat?	1	0,67%						
	Ötven / Hatvan év múlva megismételjük!					2	5,00%		
	Még ötven ilyen évet, bár a Teremtőt nem illendő korlátozni.					1	2,50%		

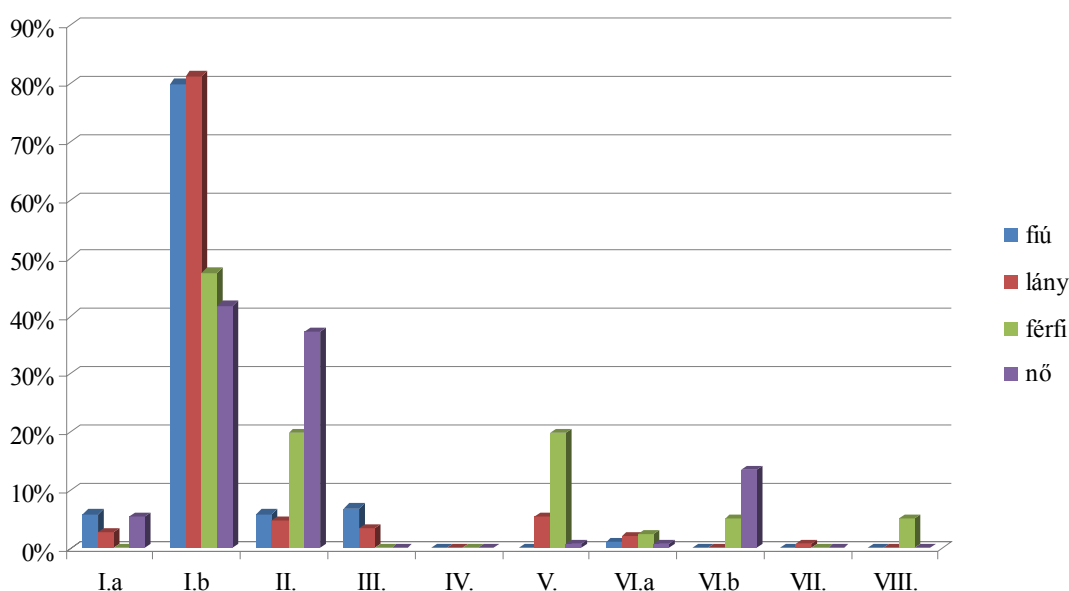
versike	Gazdag Erzsébet verse szabadon: Születésnapodra mit vegyek? Tán húzós egeret? Vonatot és síneket, kék építőköveket? Nem, már tudom, mit veszek! Néked tavaszt rendelek, bodzafát és kék eget, hozzá csokros felleget! Isten éltesse!							1	0,91%
	Drága Barátnóm! Isten éltesse sokáig születésnapod alkalmából! A pezsgő minden cseppje véredet frissítse, arcodat pirítsa, szívedet vidítsa, szellemed túlzottan el ne borítsa, barátaid közt a jó kedved megtartsa!							1	0,91%
	Kicsi vagyok, székre állok, onnan egy jó nagyot kiáltok: boldog születésnapot						1	2,50%	3

kívánok!								
Kicsi szívem, kicsi szám boldog születésnapot kíván!			1	0,67%	1	2,50%	4	3,64%

vallásos megnyilatkozások	Megáldjon téged az Isten, a Sionról kegyelmesen, Ki teremtette az eget, a földet és mindeneket. (énekelve)					1	2,50%		
	Nagyon nagy szeretettel kívánok boldog születésnapot! Kívánom, hogy a következő életévedben valósuljanak meg azok az álmaid, terveid, amelyek hasznodra válhatnak. Áldjon meg téged az Úr, és őrizzen meg téged! Fordítsa az Úr az ő orcáját tereád, és adjon n					1	2,50%		
		100	100%	150	100%	40	100%	110	100%

7. táblázat: az 1.a) szituáció válaszai

A leggyakoribb stratégia az I., mégpedig az explicit performatívum elmaradása (I.b), a fiúk 80, a lányok 81,33, a férfiak 47,5, míg a nők 41,82%-a ezt a típusú megnyilatkozást használja, ha közeli barátját köszönti fel születésnapján: *Boldog születésnapot!* Ennek magyarázata igen kézenfekvő, a legdirektebb megnyilatkozás tükrözi a legközvetlenebb viszonyt. A közeli barátjának szóló gratuláció során nem kell a beszélőnek azon töprengenie, hogy miképp lesz a legudvariasabb, nyugodtan kifejezheti nyíltan és tömören is érzelmeit. A következő grafikon jól mutatja, hogy mennyire dominál ez a stratégia. Csak a konvencionális típus közelíti meg, az is csak a nők esetében. Ezt azért találtam meglepőnek, mert a diákok körében arra számítottam, hogy az *Isten éltesen sokáig!* népszerűbb lesz, ám ez a konvencionális megnyilatkozás-típus összességében igen ritkán fordul elő náluk.

2. grafikon: Az 1.a) szituációban előforduló stratégiák megvalósulási aránya

Az I. fő stratégia sok esetben nem tisztán, hanem egy másikkal együtt eredményezi a teljes gratulálási aktust, ahogy ez a következő táblázatban látható – ezalól csak a férfiak kivételek:

Boldog születésnapot!		fiú	lány	férfi	nő
+	Isten éltesen!	5%	5,33%	0	2,73%
+	Füled érjen bokáig!	0	3,67%	0	9,09%
+	humor	0	2%	0	0

8. táblázat: A I. fő stratégia összefonódása más stratégiákkal

A gratuláció tipikus performatív igéje a *gratulálok* és a *kívánok* – és úgy tűnik, a társadalmi távolság növekedésével a *köszöntöm/köszöntelek* is (1.d) és 1.c) szituáció), néha pedig az *üdvözlöm/üdvözöllek* (ld. gyermek születése). A *gratulál* latin jövevényszó, vö. latin *gratulari* 'örömét mutatja; szerencsét kíván'. Visszavezethető a *gratus* 'jóságos; kellemes; köszönetet érdemlő; hálás' melléknévre. Első adatolása 1599-ből való (TESz). A *kíván* származékszó, egy önállóan nem adatolható, ismeretlen eredetű szótő mozzanatos igeképzővel ellátott alakja. A szó belseji *á* a *botránkozik, siránkozik* szavak mintájára jöhetett létre. A *kívánatos, kívánság, kívánkozik* szavakat 1372 után adatolják (TESz).

A *Gratulálok!* önmagában is teljes minimális tagolt egyszerű mondatnak számít a grammatikában, míg a **Kívánok!*, bár az állítmányt tartalmazza – tehát tagolt mondat –, a megkívánt tárgyi bővítménye hiányzik, hiszen a két ige valenciája nem azonos, a *kívánnak* kötelező vonzata a tárgy. A pragmatikában ugyanakkor köszönésként megfelelő nyilatkozatnak tartható, jóllehet használati köre ebben az esetben is igen korlátozott (Keszler 2000: 371–373). A *kívánok* ige mellett a következő tárgyi bővítmények fordultak elő az adatok között:

- *(nagyon-nagyon sok boldog) születésnapot/születésnapot*³⁷ *(a halmozott fok- és mértékhatározó, a mennyiség és minőség jelzők – lexikai fokozók – opcionálisak),*
- *boldogságot,*
- *(még X) évet,*
- *(még) sokat (ünnepeljünk együtt),*
- *(jó) egészséget.*

Az egyedi megvalósulások pedig a következők voltak:

Kívánom Neked, hogy mindig legyen részed abban az örömben, hogy megosztod valakivel a dolgaid. Ajándékommal együtt fogadd el örök barátságom.

Szívből kívánom neked a legszebb születésnapot és a legboldogabb hosszú életet!

Drága Barátnőm! Kívánom, hogy hosszú ideig, erőben, egészségben folytathasd munkádat, örülhess az unokádnak és találjunk időt kedvenc szórakozásunknak, a színházba járásnak. Ezt a csekély kis ajándékot ezekre az alkalmakra szántam.

Kívánom, hogy a következő életévedben valósuljanak meg azok az álmaid, terveid, amelyek hasznodra válhatnak.

³⁷ A szórövidülésekről a 7.1-es fejezetben lesz szó, a grammatikai elemzés során.

Az III., IV. stratégiák nem vagy igen kis arányban vannak jelen, a gratuláció elmaradása is csak egyetlen adatközlőnél fordul elő. A közeli barátok szívesen fejezzük ki érzéseinket, a közelség (*closeness*) erre ugyanis lehetőséget ad (ld. Wierzbicka 1991: 68–121; 4.7-es fejezet). A beágyazott performatívum azért nem jellemző, mert a felek a társadalmi hierarchia egyazon fokán állnak, barátok, így nem kell udvariaskodniuk, használhatják a legközvetlenebb megnyilatkozási módokat.

Láttuk, hogy az 1.a) helyzetben a gratuláció két domináns stratégiában realizálódik, az **1.b)** szituáció a társadalmi hierarchiában magasabb pozíciót elfoglaló személynek történő gratulációt hivatott vizsgálni. A középiskolások esetében ez az osztályfőnök, a felnőtteknél a főnök személye. A feldolgozás során készített táblázat az összes előforduló nyilatkozattal a II. számú mellékletben található, nem kívántam ugyanis minden táblázatot a szövegtestbe helyezni.

Fontos megemlíteni, hogy nem javítottam a központosítási hibákat a nyilatkozatokban, súlyos helyesírási hibák csak elvétve fordultak elő. A muravidéki adatokat az eredetihez hűen jegyeztem le. Mivel biztosítottam adatközlőimet, hogy a helyesírás nem a vizsgálatom tárgya, az adatok jelenlegi elemzésekor erre nem térek ki.

A stratégiák közti megvalósulási arány itt már kiegyenlítettebb, ez pedig egyértelműen mutatja, hogy a performatív ige használata a társadalmi távolság növekedésével gyakoribbá válik; a *Boldog névnapot kívánok!* megnyilatkozást udvariasabbnak vélik a beszélők, mint a *Boldog névnapot!-ot*. Érdekességképp hadd jegyezzem meg, hogy az ELTE egyik tanszéke titkárságának az ajtaján volt olvasható: kéretik illendően köszönni, azaz a *Jó napot!-hoz* tegyék hozzá a *kívánok* igét, valamint a bent tartózkodót meg is illetik szólítani. A Muravidéken például egyáltalán nem szokás a performatív ige használata, amely a szlovéniai magyar beszélőközösségen belül maradvá helyénvaló, viszont Magyarország területén a társadalmi interakció bizonyos színterein emiatt megszólhatják a beszélőt.

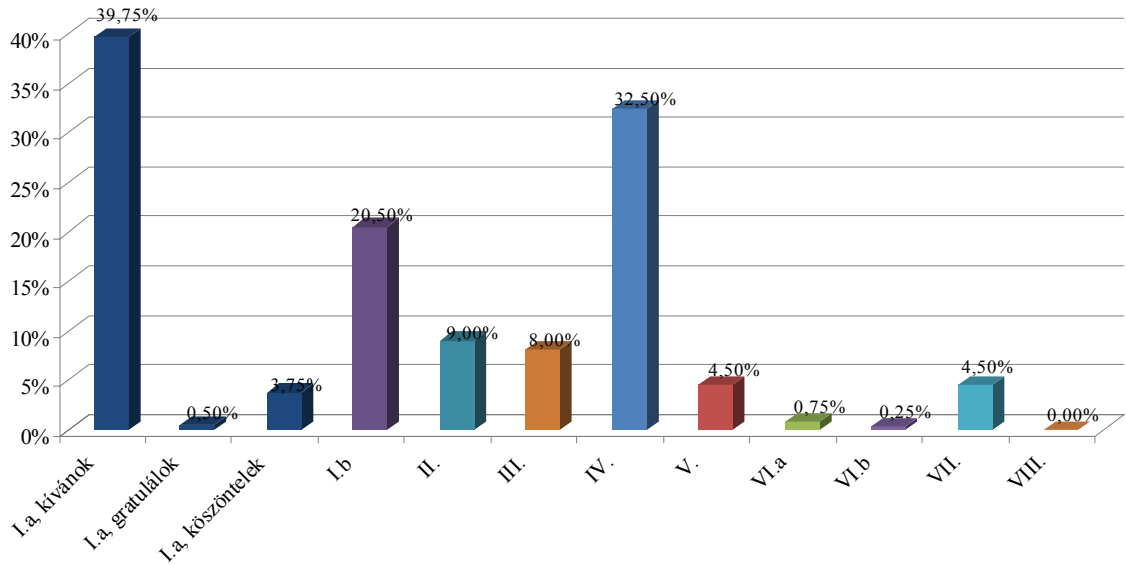
	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
I.a	59	59,00%	93	62,00%	8	20,00%	29	26,36%	189	47,25%
I.b	21	21,00%	30	20,00%	11	27,50%	22	20,00%	84	21,00%
II.	0	0,00%	0	0,00%	16	40,00%	23	20,91%	39	9,75%
III.	6	6,00%	25	16,67%	0	0,00%	1	0,91%	32	8,00%
IV.	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	11,82%	14	3,50%
V.	6	6,00%	0	0,00%	2	5,00%	10	9,09%	18	4,50%
VI.a	0	0,00%	0	0,00%	1	2,50%	1	0,91%	2	0,50%
VI.b	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,91%	2	0,50%
VII.	6	6,00%	2	1,33%	2	5,00%	10	9,09%	20	5,00%
VIII.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
	100	100%	150	100%	40	100%	110	100%	400	100%

9. táblázat: A stratégiák megvalósulásának százalékos mutatói az 1.b) szituáción belül

A fenti adatokból (félkövérrel szedve) kiolvasható, hogy a korkülönbség is nagy befolyással van a választásra, hiszen a felnőttek esetében jobban megoszlanak az adatok, a többi stratégia nagyobb arányban fordul elő, mint a fiataloknál. Érdekes azonban a fiúknál viszonylag magas előfordulással bíró erős célzás (*Az egész osztály nevében szeretném átadni ezt a csekélységet.*). Ez azt mutatja, hogy inkább az ajándék átadását tartják ceremóniálisnak, mint a jókívánságot. A lányok egyáltalán nem használják ezt a megnyilatkozástípust.

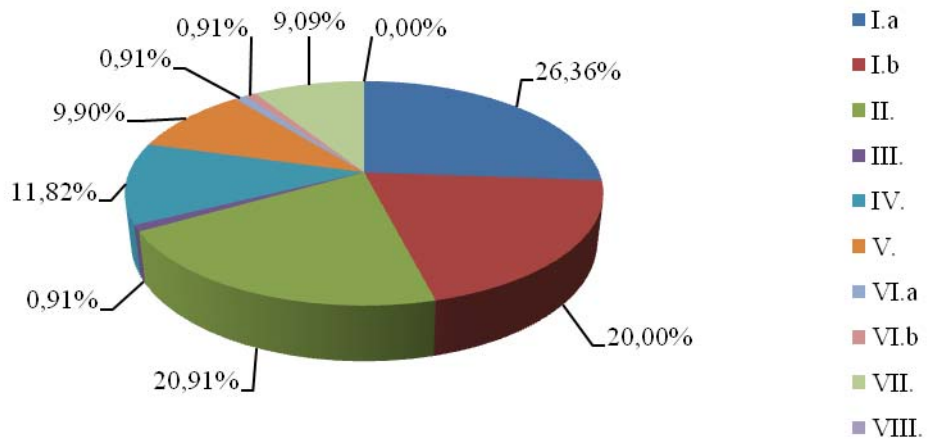
Az I.a stratégia megvalósulásakor nagyon érdekes, hogy a férfiaknál csak a *köszöntelek*³⁸ performatív igét használják, a *kívánok* és a *gratulálok* igékre nem akadt példa. Ez utóbbi majd a családi ünnepek alkalmával, illetve a sikeres vizsgánál lesz tipikus. A *kívánok* elmaradása valószínűleg azzal magyarázható, hogy Magyarországon több férfi főnök van, aki közelebb áll a férfi beosztottjaihoz, így ők megengedhetik maguknak a direkter megnyilvánulást, azaz a performatívum elmaradását. Ha pedig női főnökről van szó, udvariasabbnak vélik a *köszönt* ige használatát.

³⁸ A magyarban a *köszönt* szó a *köszön* származéka, *-t* mozzanatos igeképzővel alakult, 1493 után adathozható. A *köszön* valószínűleg a honfoglaláskor előtti időkből való török (ujgur, karacsáj vagy kun) jövevényszó (TESz).

3. grafikon: A felállított IFID-stratégiák százalékos megvalósulása az 1.b) szituációban, külön jelölve a különböző performatívumokat az I.a stratégiánál

Az I.b, tehát a performatívum elmaradása mellett a férfiak domináns stratégiája a II. (konvencionális megnyilatkozások) *Isten élteszen sokáig!* volt (35%), míg a nőknél jóval harmonikusabban oszlanak el a százalékos előfordulások. Ezt mutatja az alábbi kördiagram:

1. kördiagram: A nők gratulálási stratégiáinak eloszlása az 1.b) szituációban

A származtatott lokúció stratégiája a nőknél számottevő, egyébként nem fordul elő (kivételem egy fiúnál), ez szintén a beosztott-főnök viszonytal magyarázható, nagyon udvariasnak véljük ugyanis a *Fogadja őszinte, szívből jövő jókívánságainkat!* megnyilatkozást. A beagyazott performatívum viszont inkább a diákokra jellemző, valószínűleg a származtatott lokúciót mint gratulálási sémát a beszélők egy későbbi

életszakasz során sajátítják el. Másik oka lehet ennek, hogy *A szeretnék boldog névnapot kívánni!* feltételes móddal együtt járó főnévi igeneves szerkezet jobban kifejezi az alárendeltséget, mint a felszólító *Fogadja jókívánságainkat!*, ezért is használják gyakrabban a diákok (12,4%).

A vallásos megnyilatkozások is elmaradnak, hiszen a hit manapság csak az emberre saját magára tartozik, a főnökére és a kollégáira semmiképp. Két oka is lehet ennek: vagy a saját magunk védelme, vagy mások megkímélése attól, hogy zavarba jöjjenek, mivel könnyen előfordul, hogy nem tudják a hallgatók, hogyan illik reagálni, válaszolni az ilyen típusú megnyilatkozásokra.

Talán természetes, hogy a humor nem jelenik meg a diákok stratégiái között, míg az előző szituációban volt rá példa. A felnőttek sem mernek tréfálkozni a főnökükkel, összesen 2%-ban kockáztatják meg ezt a gratulálási módot. Érdekes viszont, hogy sokan csak az ajándék átadásával kapcsolatban mondanak valamit, maga a kívánság pedig elmarad, erre példák a következő nyilatkozatok: *Sok szeretettel mindannyiunk nevében!; Az egész osztály nevében szeretném átadni ezt (a csekélységet).; Fogadd tőlünk szeretettel ezt az apró figyelmességet!*

A beágyazott performatívumot is kiegészítheti az ajándék átadását kísérő nyilatkozat: *Remélem, örömmel fogadja ezt az apróságot, ezzel is **szeretnének** boldog névnapot kívánni!*

A névnapja alkalmából okhatározó leggyakrabban itt fordul elő, amely szintén az alá-fölérendeltségnek tudható be, hiszen meg kell indokolni a köszöntést, mivel ez nem mindennapi iskolai vagy munkahelyi szituáció. *Szeretném átadni ezt az ajándékot kedves és egyetlen osztályfőnökünknek, névnapja alkalmából.; Kedves XY! Névnapod alkalmából engeddd meg, hogy a munkatársak nevében átadjam neked eme kis ajándékunkat!; Az egész osztály nevében szeretném átadni ezt az ajándékot névnapja alkalmából!; Fogadja sok szeretettel névnapja alkalmából a csoport nevében!*

Az ajándék lekicsinylése – *kis ajándék, apróság, apró figyelmesség, (kis) csekélység* – a szerénység megnyilvánulása, a magyar kulturális háttér arra ösztönzi ugyanis a nyelv beszélőit, hogy a másik arcát védjük azáltal, hogy nem hozzuk zavarba az ajándékunkkal. Az ilyen kicsinyítő jelző bármilyen értékű ajándék esetén használható. Tulajdonképpen ez a negatív arc (tartózkodó udvariasság) megnyilvánulása, a beszélő saját magát helyezi háttérbe, hogy a partner szabadságérzete ne kerüljön veszélybe (vö. Brown–Levinson 1987: 70). A kedveskedő jelzők – *kedves*

tanárnő, szeretett főnökünk – szintén ezt a funkciót töltik be, a másik fél dicsérete feloldja az esetleges kellemetlenséget, amely egy ilyen kollektív köszöntésnél adódhat.

A *csoportunk/capatunk/az egész osztály/a munkatársaink nevében* konvencionális formula, illetve a többes szám első személyű igealak egyrészt a csoporthoz való tartozás kifejezésére, másrészt a felelősség megosztására szolgál, gyakorisága a fiúknál 70%, a lányoknál 71,33%, a férfiaknál 52,5%, a nőknél 60%. A saját arcunk védelmében is használhatjuk, hiszen a köszöntés során a beszélő csupán egy nagyobb közösség gondolatait tolmácsolja a hallgató felé.

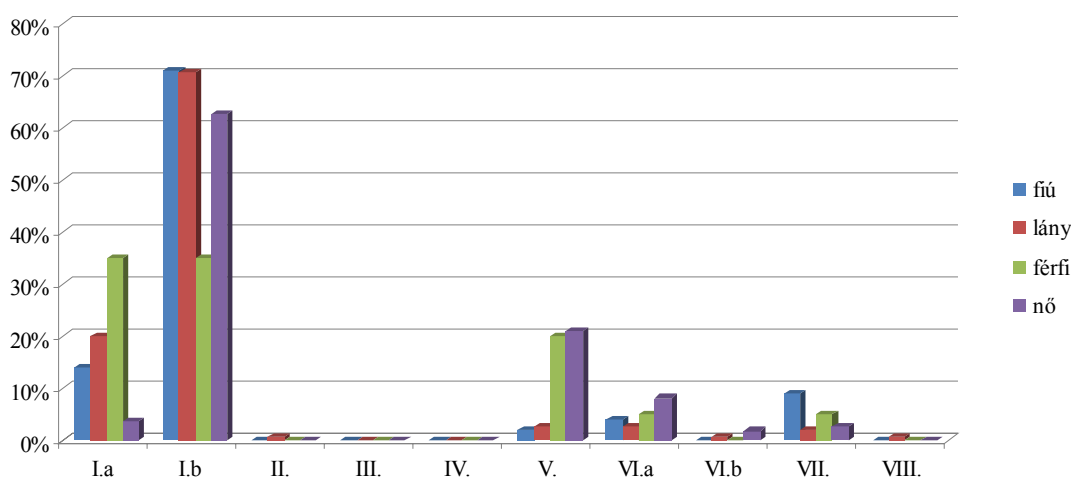
Az **1.c)** szituáció elképzelése során a gratulációt üdvözlőkártyára kellett írni, a diákok esetében a testvérüket köszönhetik fel a születésnapján, a felnőttek pedig a házastársukat a közös házassági évfordulójukon. A felnőtteknél ezt a kérdést egyrészt itt tárgyalom, mivel egyenlő státuszú személynek kell gratulálniuk, akárcsak a diákoknak, valamint szintén üdvözlőkártyára kell írni a jókívánságot, másrészt pedig visszautalok majd az eredményekre a házassági évforduló szituációjánál. Az adatok feldolgozása során egyértelművé vált, hogy az üdvözlőkártyára írt szövegek nem sokban térnek el az élőszóban elmondottaktól, nyilván azért, mert az üzenetet csak a címzett olvashatja el, illetve a szituáció olyan bensőséges, hogy az írott szövegalkotás során fellépő kontroll nem válik dominánssá. Emotikon is csak egy esetben fordult elő. Ezzel egyidejűleg azonban a stratégiák arányait némiképp befolyásolja az írásbeliség.

A leggyakoribb stratégiatípus az I.a – a diákok 17,6%-a, a felnőttek 12%-a válaszolt így – és az I.b volt, melynek megvalósulási arányai a diákoknál 70,8%, a felnőtteknél 55,33%. Az explicit performatívum gyakori előfordulása utalhat arra, hogy írásbeliségről van szó, ahogy a *szülinapod alkalmából* emelkedettebb nyelvhasználati forma is ennek köszönhető, mivel ezek ritkábban fordulnak elő élőszóban – a kérdőívre kapott válaszok esetében is.

Ennél a szituációnál a beágyazott performatívum és a származtatott lokúció egyáltalán nem fordul elő, sem a diákoknál, sem a felnőtteknél. Ennek magyarázata lehet a belső kontextuális tényezők tükrében a nagyon közeli viszony, ti. testvéri, házastársi. A *Fogadd jókívánságaimat/gratulációm!* megvalósulást ugyanis távolságtartónak érezzük, ezért fordulhatott elő a főnöknek szóló gratulációnál. A közeli viszony az okozója annak is, hogy két durva megnyilatkozás is olvasható az adatok között: egy káromkodás, és egy igen arcfenyegető megnyilvánulás (*A mocsok, lusta képed, hogy még a szülinapodon sem tudsz felkelni.*). Ha élőszóbeli gratulációról volna

szó, ebben az esetben érezhető lenne a diskurzuskiegészítő teszt hátránya, hiszen az intonáció révén értelmezni lehetne, hogy viccből gondolja-e azt az adatközlő vagy valóban komoly a szidalmazás. Ebben az esetben azonban üdvözlőkártyára kellett írni, ezért még inkább furcsa, hogy ilyen megnyilatkozással él a diák.

Az alábbi ábra mutatja a stratégiák előfordulását százalékos arányban. A gratuláció abban az esetben marad el, ha nincs testvére vagy házastársa az adatközlőnek, illetve egy férfi azt írta: *Ilyet sosem tennék, inkább egy romantikus vacsora és az ajándék személyes átadása*. Sok esetben humorosan fejezik ki érzelmeiket az adatközlők, nyilván ez a közeli viszony miatt megengedett: *Az élet nem egy habostorta, de veled édes!; A mögöttünk és az előttünk álló szenvedésekért. :-)*

4. grafikon: Az egyes stratégiák előfordulási aránya a korosztályok és nemek tükrében az üdvözlőkártyára írt gratuláció során

A házassági évfordulóra szóló gratulálás esetében, tehát a felnőtteknél, az V. stratégiához soroltam azt a gyakorinak mondható esetet, hogy a házastársak kifejezik egymás felé a szeretetüket, a nők közel két harmada tesz így. *Kicsi Babám! Jó étvágyat a házasságfordulós reggelihez!; Nagyon szeretlek, a Te kicsi Feleséged!* Konvencionálisnak is tartható a szeretet kifejezése, hiszen a házastársak azt a napot ünneplik, amikor összekötötték életüket, emlékeznek a társadalom által nagy napnak tartott esküvőre, lakodalomra, ugyanakkor nyelvileg ennek nincs konvencionálisan kialakult formája.

Néhány esetben a stratégiák nem tisztán fordulnak elő, hanem kombinálódnak, például a beágyazott performatív ige elmaradása (I.b) előfordul a konvencionális megnyilatkozással: *Boldog születésnapot! Isten éltesse!* Az I.b stratégiával ugyanakkor sokszor a bocsánatkérés beszédaktusa is megjelenik. A diákok sok esetben úgy érzik,

hogy elnézést kell kérniük (a fiúk 18%-a, a lányok 14%-a), mivel nem tudták megvárni a testvérüket, hogy személyesen köszönthessék meg: *Nem tudtalak megvárni, (bocsánat/bocs/bocsi).*³⁹ A felnőtteknél nem fordul elő bocsánatkérés, csupán tényközlés: *Jó reggelt, Drága! Nem tudlak megvárni, ezért a kávé mellé az ajándékot és a jókívánságaimat is itt hagyom.*

A bocsánatkérés mellett, igaz csak elvétve, ennél a szituációnál előfordul még a leszidás aktusa is, melyet enyhítőnek vagy lefokozónak nevez a szakirodalom (vö. Szili 2004: 143). Ilyen formában valósulnak meg: *Igazán felkelhettél volna, akartam szólni pár kedves szót. Na, nem baj, majd este. vagy Ellentétben veled, én gondoltam rád!* Ez szintén a bocsánatkérés megvalósulásának egyik stratégiája, ám mivel nem saját hibájukból kifolyólag nem jöhetett létre a gratuláció, az adatközlők nem élnek vele sokszor.

A csak felnőtteknek szóló **1.d**) szituáció a gyermeknek szóló gratulációt kívánja vizsgálni: a gyereknek születésnapjára jókívánságot lehet átadni a közös családi összejövetelen. A státusz eltérő ugyan, de a családi esemény miatt nyilván erősebb az érzelmkifejezés, hiszen a legszorosabb kötelékről van szó: a szülő–gyermek kapcsolatáról. A diákok kérdőívében nem szerepel olyan szituáció, ahol alacsonyabb státuszú személynek kell gratulálniuk, egyedül a fiatalabb testvér lehet ilyen ugyanis. Az 1.c) szituáció során kapott adatokból inkább az olvasható ki, hogy milyen a viszonyuk a testvérükhöz, ahol így nem a korkülönbségre helyeződik a hangsúly. A magyar kulturális háttér nem indokolta, hogy külön rákérdezzek arra, hogy fiatalabb vagy idősebb testvére van-e az illetőnek, ha a vizsgálatot valamelyik ázsiai nyelvközösségben végzik, nyilván erre külön hangsúlyt kellett volna fektetni (ld. 4.1-es fejezet).

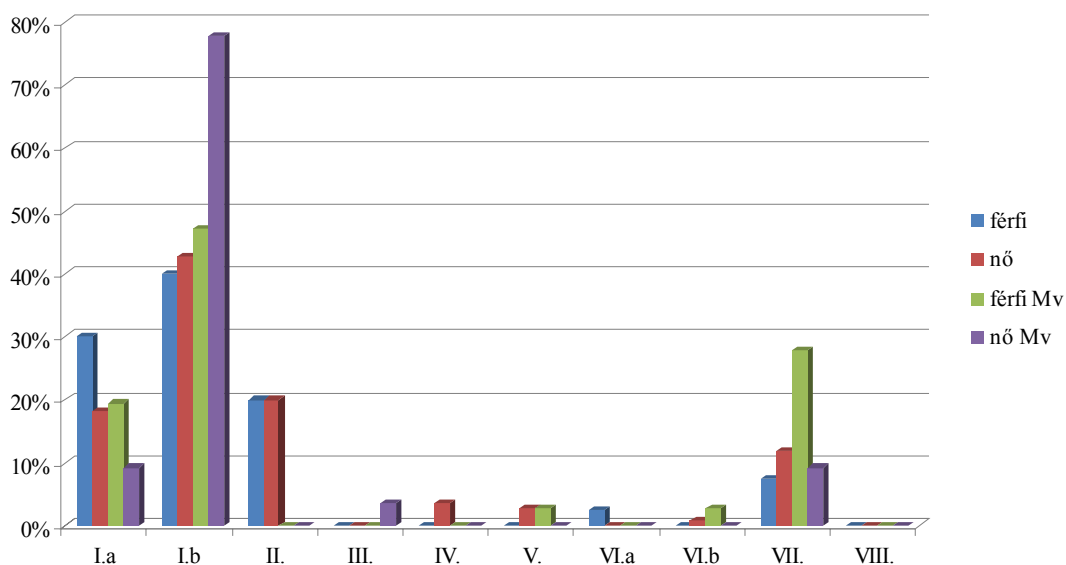
A következő táblázat összefoglalja, mely stratégiatípusok milyen gyakorisággal fordulnak elő a szituációban:

³⁹ A bocsánatkéréssel az 5.5.3-as fejezetben foglalkozom.

	férfi	%	nő	%	férfi Mv	%	nő Mv	%	Összesen	%
I.a	12	30,00%	20	18,18%	7	19,44%	5	9,26%	44	18,33%
I.b	16	40,00%	47	42,73%	17	47,22%	42	77,78%	122	50,83%
II.	8	20,00%	22	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	30	12,50%
III.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,70%	2	0,83%
IV.	0	0,00%	4	3,64%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,67%
V.	0	0,00%	3	2,73%	1	2,78%	0	0,00%	4	1,67%
VI.a	1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,42%
VI.b	0	0,00%	1	0,91%	1	2,78%	0	0,00%	2	0,83%
VII.	3	7,50%	13	11,82%	10	27,78%	5	9,26%	31	12,92%
VIII.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
	40	100%	110	100%	36	100%	54	100%	240	100%

10. táblázat: Az 1.d) szituáció során megvalósuló stratégiák százalékos megoszlási aránya (Mv=Muravidék)

A táblázatban szerepelnek a muravidéki adatközlők megnyilatkozási stratégiái is az összehasonlíthatóság végett, a nyelvi sajátosságokra azonban csak a 6.2-es fejezetben fogok kitérni. A felnőttek már gratuláltak egy velük egyenrangú személynek (jó barát), egy felettük állónak (főnök), és most a gyereküknek teszik ezt meg, így kirajzolódik egy kép arról, hogyan befolyásolják a megnyilatkozásokat a külső kontextuális tényezők. A stratégiatípusok közötti eltérést mutatja a következő grafikon:

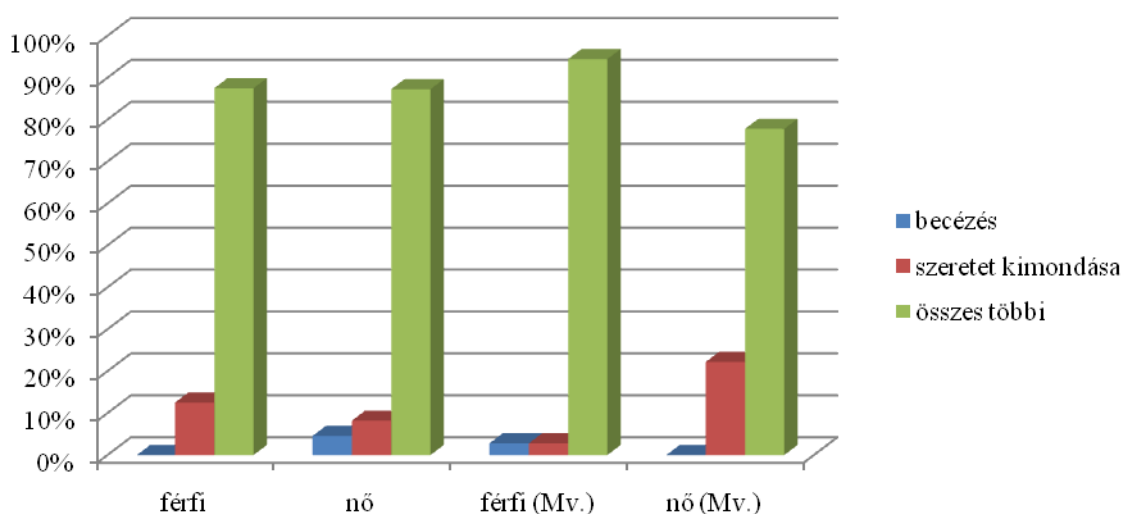

5. grafikon: Az 1.d) szituációban megvalósuló gratulálási stratégiák százalékos megjelenése a muravidéki felnőttekkel együtt

Az arab egyessel jelölt szituációkban a felnőttek gratulációi során a performatívum elmaradása (I.b) akkor jellemző, ha velük egy szinten állókat vagy a gyerekeiket köszöntik fel. A feleslegesnek szóló jókívánságokban körülbelül fele-fele arányban oszlik meg az I.a és I.b stratégia használata.⁴⁰ A diákoknál domináns a performatívum jelenléte, 59, illetve 62 százalék az osztályfőnököknek szóló gratulációnál.

A lexikai lefokozók itt is megjelennek, bár az ajándéokra utaló megnyilatkozások száma csupán kettő, ezekben a *szerény ajándék* és a *kis csekélység* jelzős szerkezetek szerepelnek.

Az érzelmek kinyilvánításának Wierzbicka szerint az egyik leggyakoribb módja a becézés (1991: 14). A többször előforduló megszólítások során az adatközlők, jellemzően a magyarországi nők, a következő becézéseket használják: *drága, kedves, kislányom, virágom, kicsikém, édes*. A másik, szintén csak a közeli családtagoknak szóló (házassági évforduló, születésnap) gratulációknál előforduló nyílt érzelmkinyilvánítás a szeretet megfogalmazása: *szeretlek; örök szeretettel. Gyere, hogy átöleljelek (és egy nagy puszi).; Apu és anyu nagyon szeret*. Ezek előfordulási arányát mutatja a következő ábra:

6. grafikon: A szeretet kifejezésének előfordulása a gyermekeknek szóló gratuláció során

Látható, hogy a magyarországi adatközlőknél csak a nők, míg a Muravidéken csak a férfiak becézik a gyermeket a kérdőívek adataiban. A szeretet megfogalmazása a muravidéki nőkre a legjellemzőbb, Magyarországon viszont inkább a férfiakra. Nem

⁴⁰ A külső kontextuális tényezők hatásairól részletesebben ld. az 5.9.1-es számú fejezetet.

gondolom, hogy ezek szignifikáns adatok, mindenesetre érdekesek, és további vizsgálatokat indokolnak.

A bensőséges viszony eredményezi azt is, hogy a megnyilatkozások hosszabbak, mint az eddigi szituációknál. Nyilván a grice-i mennyiségi maxima megsértése nem annyira normasértő, hiszen saját gyermekről van szó, aki valószínűleg végighallgatja a szüleit, másrészt pedig a közeli viszony megengedi, hogy sok információt adjanak át. Az összes válasz közül ennél a kérdésnél kaptam a leghosszabb nyilatkozatot egy férfitől: *Édes Kisfiam! Jeles nap ez a mai, 18 éves lettél, és ezzel – ahogy mondani szokás – átléped a felnőttkor küszöbét. Nemcsak a nagykorúság elérése jelenti a mérföldkövet, most érettségizel, reményeink szerint egyetemre kerülsz, elhagyod a családi fészket. Mindannyian nagy változások előtt állunk, nem könnyű időszak vár ránk. Mit mondhatnék útravalónak? Fel kell nőni, ami más szavakkal azt jelenti, hogy vállalni a felelősséget. Tudod, hogy ránk mindig számíthatsz, mi mindig melletted állunk, akármiről van szó. Kívánjuk, hogy a vágyaid váljanak valóra, és mindig találj olyan embereket, akikkel együtt értelmes és értékes dolgokat tudsz létrehozni. Boldog születésnapot!*

A gratuláció elmaradása a fentiek ellenére igen magas – magyarországi férfiak: 7,5%, magyarországi nők: 11,82%, muravidéki férfiak: 27,78%, muravidéki nők: 9,26% –, ennek oka lehet a gyermektelenek viszonylag magas aránya (18%) is, illetve a Muravidéken az adatközlők egy része azt írta, hogy nem szokás náluk az ilyen köszöntés.

A **2.a)** szituáció még mindig névnap és születésnap gratulációkat hivatott vizsgálni, ám itt a felek nem találkoznak közvetlenül, hanem telefonon érintkeznek. Valószínűleg ez az oka annak, hogy az adatközlők válaszai alapján felállított stratégiák közül itt nem jelenik meg a nyelvi humor használata, valamint a vallásos megnyilatkozások is elmaradnak. A szituáció két beszédaktus elvégzésére is lehetőséget ad: a gratuláció és a bocsánatkérés is előfordulhat: *Telefonon beszélgetsz egyik barátoddal/barátnőddel. Már egy jó negyed órája csevegtek, amikor elmondja, hogy egy új biciklit kapott a szüleitől születésnapjára. Ekkor döbbersz rá, hogy teljesen kiment a fejedből, és nem köszöntötted fel. Hogyan reagálsz?*

A legdominánsabb stratégia az I.a és az I.b mint az előbbi szituációknál is, viszont sokszor marad el a gratuláció, ennek két oka van. Sokan későbbre halasztják a köszöntést (*Majd kap valamit.; Semmit, mert erőltetett lenne.*), még többen pedig

bocsánatot kérnek, és egyáltalán nem köszöntik a másikat a születésnapján. Az alábbi táblázat mutatja a VII. stratégia megvalósulási százalékait, ahol a VII.a jelenti a bocsánatkérés megvalósulását a gratuláció helyett, a VII.b pedig a megnyilatkozás elmaradását.

	fiú	lány	férfi	nő
VII.a	20%	40%	17,50%	16,36%
VII.b	16%	8%	37,50%	6,36%
Más stratégiák mellett megjelenő bocsánatkérési módok összesen:	20%	21,80%	25%	56,42%
Bocsánatkérés összesen:	40%	61,80%	42,50%	72,78%

11. táblázat: A gratuláció elmaradásának százalékos aránya a 2.a) szituációnál

5.5.3 A bocsánatkérés megjelenése a gratulációban

Valóban fontos, hogy az udvariasság szabályai szerint elnézést kell kérnie a beszélőnek az elfelejtett felköszöntés miatt. Tehát bár közeli ismerősről van szó, a belső kontextuális tényezők változnak azáltal, hogy az elfelejtett születésnap miatt bocsánatkérés során az arcunk veszíthet pozitív értékéből (vö. 4.4-es fejezet). Érdekes adat, hogy a férfiak inkább elkerülik a bocsánatkérést, viszont a nők közel kétharmada érzi úgy, hogy nem maradhat el. A táblázatból jól látható, hogy a fiúk még nem idomultak olyan mértékben a társadalmi normákhoz, mint a felnőtt férfiak. A lányoknak pedig több, mint a fele kért bocsánatot, mégsem érik el a nők magasan kiugró százalékos arányát.

A fenti magyarázatokból kifolyólag, úgy érzem, indokolt a bocsánatkérés szemszögéből is elemezni ezt a szituációt. Szili Katalin (2004: 138) a magyar bocsánatkérés megvalósulását kutatva hivatkozik Blum-Kulka és House (1989) beszédaktus-besorolására, amikor a gratulációt konfliktusmentesnek nevezi, mivel semleges viszonyt feltételez beszélő és hallgató között, valamint a megelőző történések egyik félnek sem kedvezőtlenek. A 2.a) szituációban – és az 1.c)-ben is tettem már rá utalást – ugyanakkor a bocsánatkérés is dominál, hiszen egy elfelejtett születésnapi gratuláció bepótlására adódik lehetőség. (A felnőttéknél: *Telefonon beszélget egy ismerőseivel. Már jó negyed órája csevegnek, amikor ő elmondja, hogy egy új LCD televíziót kapott ajándékba a családjától a születésnapjára. Ekkor döbben rá ön, hogy teljesen kiment a fejéből, és nem köszöntötte fel. A következőket mondja:)*

A lehetőség tehát megvan, ugyanakkor nem mindenki él vele, lehetséges, hogy azért, mert az ismerős születésnapjának elfelejtése nem olyan súlyos normavéttség, mintha egy családtagról lenne szó. A magyar nyelvben megvalósuló bocsánatkérési

stratégiákat Szili Katalin vizsgálta (2004: 137–154). Öt nagy stratégiatípust különítenek el a nemzetközi szakirodalomban (Olshtain–Cohen 1983):

I.a: sajnálat kifejezése,

I.b: megbocsátás kérése,

I.c: bocsánatkérés.

II. A felelősség beismerése:

II.a: a hiba beismerése,

II.b: önnön hiányosságunk beismerése,

II.c: annak felismerése, hogy a másik személynek jár a bocsánatkérés,

II.d: szándékosság hiánya.

III. Magyarázzkodás, helyzetjelentés.

IV. Javítás felajánlása.

V. Ígéret a jövőbeli elkerülésre.

A magyar adatokat elemezve Szili Katalin még kiegészíti a rendszert: a beszélő zavarát kifejező megnyilvánulások, kárpótlás felajánlása, a bocsánatkérés elkerülése stratégiákkal. A saját vizsgálatom adatait elemezve a diákoknál fel kell vennem még egy stratégiát, a tagadást, amely a magyarázkodás alkategóriájaként is értelmezhető. A *Remélem, tudod, hogy nem felejtettem el. vagy ~ , de meglepetéssel készülök.* előfordulási aránya 5,6%. Ez utóbbi a jóvátételhez is sorolható, hiszen a tagadás mellett a köszöntés pótlására is van utalás. A felnőtteknél ez az altípus nem fordult elő, tehát életkorhoz kötött. A kisebb füllentések és a tagadás részei a kamaszkornak, talán ezzel magyarázható, hogy a diákok nem vallják be, hogy elfelejtették a másik születésnapját. Egy másik ok lehet a felejtés arcfenyegető mivolta.

Az III. számú mellékletben található táblázatban látható, hogy a gratuláció elmaradását nem követte bocsánatkérés a fiúk 13%-ánál, a lányok 6,8%-ánál, a férfiak 13,5%-ánál és a nők 15,46%-ánál. A nemek közti különbség egyértelmű: a nők számára a jeles esemény elfelejtése súlyosabb, érdekes továbbá, hogy a férfiak és a fiúk válaszainak a százalékos arányában nincs túl nagy különbség, azaz a kor előre haladtával, a társadalmi szerepek összetettebbé válásával sem érzik súlyos normavétésnek a gratuláció elmaradását.

A sajnálat kifejezése a férfiak esetében 6,6%-ban kombinálódik a jóvátétellel: *Jaj, de figyelmetlen, bunkó vagyok. El is felejtettem, hogy születésnapod volt.; Bocsánat, boldog születésnapot!; Bocsánat a feledékenységemért. Engedd meg, hogy boldog születésnapot kívánjak!; Bocsi, de kiment a fejemből.* A kárpótlás stratégiájára példák a

következő nyilatkozatok: *Majd bepótolom!*; *Majd koccintunk nálam az egészségedre!* Ezek kombinálódnak a gratulációval: *Boldog születésnapot! Meghívlak egy kávéra.* A magyarázkodásra is akad példa: *Ne haragudj, ismeresz, nem vagyok jó ezekben.;* *Ne haragudj, teljesen elfelejtettem, olyan lyukas az agyam.;* *Bocsi, de tudod, mostanában nagyon sok helyen kell helytállnom.* Ez a stratégia-típus mégsem dominál, önmagában igen ritkán fordul elő, inkább egybefonódik a kárpótlással. Goffmann szerint ilyenkor az *én* egy hibáztató és egy a hibáztatást jogosnak vélő részre szakad (1971: 143). A magyarázkodás két fő fajtájának a mentegetőzéseket és az indoklásokat tartja. Suszczyńska mutat rá (2003: 275), hogy a magyarázatok orvosló funkciója a kifogásolt cselekedet és a cselekvő közötti felelősségi kapcsolat enyhítése.

Az adatközlők nyilván az ismerős közelségének függvényében ajánlják fel kárpótlásukat, amelyet egy kávé, biciklitúra, meglepetés buli, ünneplés vagy ajándék formájában képzelnek el. A II.c és II.d bocsánatkérési stratégiák nem jelennek meg, valószínűleg a gratuláció elmaradását az adatközlők nem tartják olyan súlyos vétésnek.

A **2.b)** szituáció egy SMS-ben megvalósuló gratuláció. Mindkét korcsoport egy barátjának vagy barátnőjének ír szöveges üzenetet, mivel az nyaral, így nem lehet személyesen felköszönteni. Érdekes volt, hogy itt valóban felszínre kerültek az SMS-írásra jellemző rövidítési, egyszerűsítési formák. Balázs Géza minimálfolklórnak is nevezi ezt a fajta szövegalkotást, amikor arról ír, hogy a nyelvi létmódokban folyamatos változás tapasztalható, a beszéd és írás mellett létezik egy másodlagos szóbeliség és egy másodlagos írásbeliség is (2006: 450). Csak ennél a szituációnál és a Facebookon megjelenő gratulációknál fordult elő, hogy angol megnyilatkozásokat is használtak az adatközlők: *Congratulation!*, illetve fonetikusán átírva: *Hepi börszdéj!*

A III. és IV. stratégia egyáltalán nem fordult elő, ez abból adódhat, hogy egy SMS-nek tömörnek kell lennie, a magyar nyelvben pedig a beágyazott performatívum tipikusan főnévi igenévvel jár, ez a segédigés szerkezet pedig jóval több karaktert igényel, mint a direkter forma. A származtatott lokúciót (*Fogadd őszinte jókívánságaimat!*) az élőbeszédhez kötjük, az erős célzás is csupán a lányoknál jelenik meg, összesen két előfordulással.

A versikék viszont ennél a szituációnál dominálnak a leginkább, valamint tartalmi és formai gazdagságuk is igen nagy. Az összes előfordulások 2,25%-át adják, korábban legfeljebb a 0,5%-ot érték el. Ennek magyarázata lehet, hogy az SMS küldőjének van ideje gondolkodni, valami frappánsat szeretne írni, talán nem mindennapit. Az utóbbi

években szokássá vált, hogy karácsonykor, újévkor rövid szöveges üzenetben, nem pedig üdvözlőlapon, telefonon köszöntik fel egymást az ismerősök. Továbbá az írás megmarad, ráadásul manapság a mobiltelefonok nagy memóriájának köszönhetően már sokan nem is törlik ki az SMS-eiket, tehát bármikor visszakereshetők. Szívesen írunk ezért olyasmit, ami emlékezetes marad. Az adatközlőknél előforduló példák:

Kicsi szívem, kicsi szám, nagyon boldog születésnapot kíván!

Kicsi vagyok, székre állok. Onnan egy jó nagyot kiáltok: boldog születésnapot kívánok!

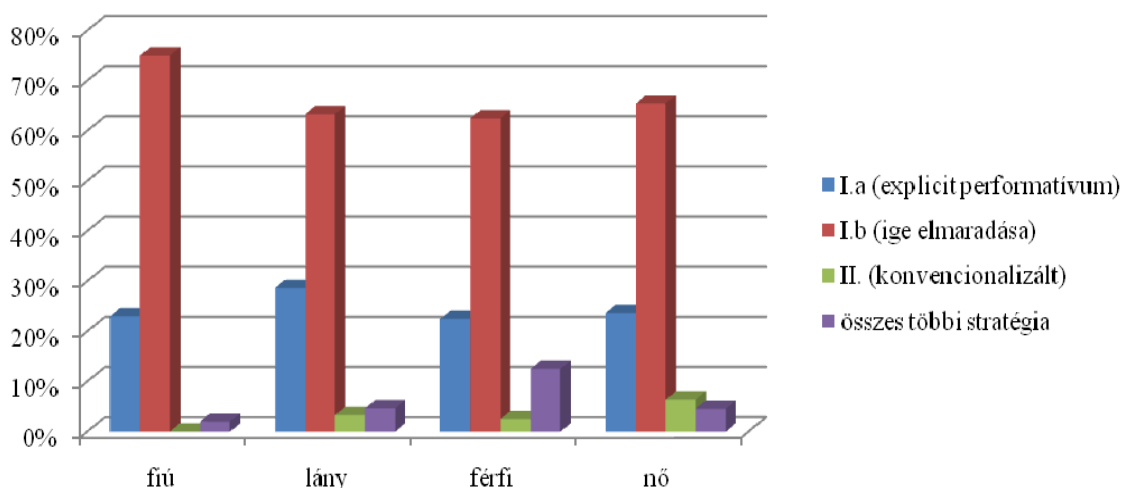
Megvettem az ajándékok, De most sajnós meg nem kapod. Majd, ha visszaérsz, odaadom. Boldog születésnapot, barátom.

Születésnapod alkalmából küldöm e levelet, hogy az idők elmúltával el ne felejtsem engem'.

Gondolj néha a sorok írójára, ki boldogságod szívből kívánja!

A fenti példák mindegyike rímel, kivétel az ötödik, ahol a tárgyrag leghagyásával éppen a rímet csonkítja meg az adatközlő. Többször előfordult más szituációknál is, hogy rímbe szedték gondolataikat a megkérdezettek.

A fentiek alapján elmondható tehát, hogy a 2.b) szituációban ismét az I.a, I.b valamint a II. stratégia dominál, a következő ábra ezek eloszlását mutatja a fiatalabb és az idősebb korosztálynál.

7. grafikon: Az I.a, I.b és II. stratégiák előfordulása összevetve az összes többi stratégia arányával az SMS-ben megvalósuló gratuláció során

Az SMS-re jellemző rövidítésekre már korábban utaltam, a következő adatokat kaptam: *Bolszülnap! Ajmajditthon. Pusz.; Boldg szülinpot, jó nyrlást!* A magánhangzók

és a szóközök elhagyása, illetve az első szótagok meghagyása jellemzi ezeket. A Facebook-ról gyűjtött megnyilatkozások között is találunk 20 ilyen formát: *HB!*; *Bolszül!*, de az üdvözlőkártyára írtak között is volt ilyen: *Boli szüli tesi!*

5.5.4 A házassági évforduló gratulációja

A 3. szituációban a diákoknak a szüleik házassági évfordulójára, míg az 1.c) szituációban a felnőtteknek a saját házastársuknak kellett gratulálniuk. Ez utóbbi ugyan üdvözlőkártyán történt, nem élőszóban, az adatok összevetése ennek ellenére célszerű lehet.

A házassági évforduló korábbi elemzésekor láttuk, hogy az I.a és I.b stratégia dominál, a IV., azaz a származtatott lokúció viszont egyáltalán nincs jelen. Előfordulhatna pl. a *Fogadjátok jókívánságaimat!* nyilatkozat, de úgy tűnik, ennek a stratégiának a megvalósulása a nagyobb társadalmi távolságokhoz köthető. A felnőttek a beágyazott performatívumot sem használják, a diákoknál ez az arány 10% a fiúk, 6% a lányok esetében. A humor és a versikék aránya is igen alacsony (összesen 6%), annál magasabb viszont a szeretet kifejezése mind a felnőttek, mind a diákok esetében. Egyrészt az I.a és I.b stratégiák mellett fordul elő, másrészt önmagában, az erős célzásoknál. Azért is soroltam ezeket a megnyilatkozásokat ide, mivel könnyen kibontható a gratulálási szándék.

A következő táblázat összegzi az előforduló stratégiák százalékos arányait.

	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
I.a	20	20,00%	30	20,00%	14	35,00%	4	3,64%	68	17,00%
I.b	52	52,00%	46	30,67%	14	35,00%	69	62,73%	181	45,25%
II.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
III.	10	10,00%	9	6,00%	0	0,00%	0	0,00%	19	4,75%
IV.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
V.	13	13,00%	43	28,67%	8	20,00%	23	20,91%	87	21,75%
VI.a	3	3,00%	8	5,33%	2	5,00%	9	8,18%	22	5,50%
VI.b	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,82%	2	0,50%
VII.	2	2,00%	14	9,33%	2	5,00%	3	2,73%	21	5,25%
VIII.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
	100	100%	150	100%	40	100%	110	100%	400	100%

12. táblázat: A házassági évforduló során megvalósuló stratégiák százalékos aránya

A szokásos I.a és I.b stratégiák mellett tehát igen számottevő az V. típus is, ám ide nem csupán a szeretet megfogalmazása tartozik, a köszönetnyilvánítás és a saját

boldogság kifejezése, a múltra vagy a jövőre való utalás is gyakori (bővebben ld. a 5.5.4-es fejezet végén).

5.5.5 A közvetett beszédaktusok

A gratuláció összességében 27,75%-ban valósul meg közvetett módon a házassági évforduló kapcsán, ahol a 100% az összes magyarországi adatközlőt jelenti (400 fő). Ezért a következőkben a közvetett beszédaktusokról szólok.

Hymes (1972) vezette be a beszédhelyzetek, a beszédesemények és a beszédaktusok egymásra épülő egységeit, hogy a nyelvvel való cselekedeteket könnyebben lehessen osztályozni, elhatárolni egymástól. A beszédhelyzetek (*speech situation*) egy társadalom életében igen változatosak lehetnek, így a társas összefüggések, az étkezések nyelvészeti jellegű kutatása csupán túl általános eredményeket hozna, hiszen nincsenek általános szabályaik. „A beszédesemény (*speech event*) elnevezés azokra a tevékenységekre vonatkoztatható, amelyekben a résztvevők már meghatározott elvárásokhoz, normákhoz igazodva alakítják interakciójukat” (Szili 2004: 91). Beszédaktusról (*speech act*) pedig akkor beszélhetünk, ha a beszélő a kontextusban a hallgatónak címezve illokúciós erővel bíró megnyilatkozást hoz létre. A beszédaktusok ezek alapján osztályozhatók az illokúciós erő és az azt megjelenítő konvencionális forma viszonya szerint, illetve az illokúciós erő és a szándékok szerint. Az első osztályozási szempont szerint különböztettek meg közvetlen és közvetett beszédaktusokat. Közvetlennek tekinthető egy beszédaktus akkor, ha minden különösebb erőfeszítés nélkül képesek vagyunk azt dekódolni, a beszélő szándékának megértéséhez nincs szükségünk elemzésre. A gratuláció esetében például a *Gratulálok a születésnapodra!* vagy a *Boldog születésnapot kívánok!* ilyen.

A közvetett beszédaktusok vizsgálata Searle egyik leglényegesebb kutatási területe volt. Szándékainkat akkor fejezzük ki így, ha egy illokúciós aktusnak a megvalósítására nem az illokúciós erőt kifejező performatív igét, hanem egy eltérő propozicionális tartalmú mondatot vagy mondatokat, egy másik illokúciós aktust használunk, így az egyik beszédaktus a másik értelmével fejeződik ki (Szili 2004, idézi Searle-t 1979: 60). Azaz a beszélő valamit szó szerinti jelentésében mond, ugyanakkor mást ért alatta. Hogyan lehetséges, hogy a hallgató mégis képes felfogni ezt a mögöttes jelentést? Searle szerint egy elsődleges és egy másodlagos aktust hajtunk végre egyszerre, amikor közvetett beszédaktusokat alkalmazunk. Ehhez szükséges, hogy mindkét fél igazodjon a grice-i maximákhoz és az együttműködés alapelvéhez, hogy

beszélő és hallgató azonos háttér-információval rendelkezzen, illetve a hallgató képes legyen kikövetkeztetni a beszélő szándékát. Ez természetesen idegen nyelven igen sok lehetséges buktatót tartalmaz. Legtöbbször akkor élünk a közvetett beszédaktus által kínált megnyilatkozási lehetőséggel, ha el akarjuk kerülni a közvetlen beszédaktus okozta direktséget, amely esetlegesen nem eléggé udvarias (vö. Szili 2004: 110–111). A kérések esetében nyilvánvaló, hogy az *Add ide a telefonom!* megnyilatkozás nem annyira udvarias, mint az *Ideadnád a telefonom?* A gratuláció esetében ugyanakkor nem az udvariatlanság elkerülése céljából használják a beszélők a közvetett beszédaktusokat, mint inkább saját arcuk/homlokzatuk védelmében, illetve a másik arca közvetlen dicséretének, azaz pozitív önképének az emelésének elkerülése végett (részletesebben ld. a 4.5-ös fejezetet).

Searle rendszere szerint a következőképpen dekódolhatja a hallgató a *Megint egy évvel öregebb lettél!* megnyilatkozást: 1. lépés: születésnapom van. 2. lépés: feltételezem, hogy a másik fél erre valamilyen konvención alapuló utalást tesz, gratulál, együttműködik. 3. lépés: a másik fél megszólal, számítok a gratulációra. 4. lépés: a másik fél megnyilatkozása nem konvencionális volt, tehát elsődleges illokúciós szándéka különbözik a szó szerintitől. 5. lépés: az idő múlására tett utalás a születésnapommal van kapcsolatban. 6. lépés: bár nem a konvencionális formát használta a másik fél, utalást tett a születésnapomra. 7. lépés: a nem konvencionális forma használatával kívánta megvalósítani az elsődleges illokúciós szándékot, a gratulálást (vö. Searle 1997: 65).

Grice rendszerében a relevancia maximát megsérti pl. az előző elemzéshez vett példa, ugyanakkor általánosított társalgási implikaturaként is értelmezhető, hiszen konvencionálisan alkalmazható. A Bach és Harnish (1979) által felállított rendszer szerint a kommunikatív beszédaktusok általános sémája az alábbi részekből áll: (i) a beszélő kimondja az *E* megnyilatkozást, (ii) a beszélő *E*-n *X*-t ért, (iii) a beszélő így vagy úgy mond valamit, (iv) a beszélő ezt vagy azt cselekszi. A hallgató pedig általános szabályokból és konklúziókból következtet (Szili 2004: 85). Ez a folyamat a kommunikatív vélelem (*KV*), mely azt jelenti, hogy minden megnyilatkozás során a beszélő felismerhető illokúciós szándékkal nyilatkozik meg (Bach–Harnish 1979: 7).

A születés- és névnap szituációkban a közvetett beszédaktusok előfordulási aránya 5–8% körül mozgott, míg a házassági évfordulónál ez 27,75%. Az alábbi példák mutatják, miképpen realizálódik az V. stratégia az adatközlők válaszaiban:

Boldog vagyok, hogy itt lehetek.

Remélem, nekem is ilyen gyönyörű házasságom lesz.

Ha most nem lennétek együtt, talán én sem lennék.

A következő csoportosítást lehetett elvégezni az erős célzás megvalósulásaiban:

V.a: a saját boldogság, jó érzés kifejezése (*Drága Apu és Anyu! Boldog vagyok, hogy itt lehetek. Büszke vagyok rátok.*),

V.b: a szeretet kifejezése (*Szeretlek benneteket!*),

V.c: a múltra való utalás, megállapítással (*Sok szép évet töltöttetek együtt.*),

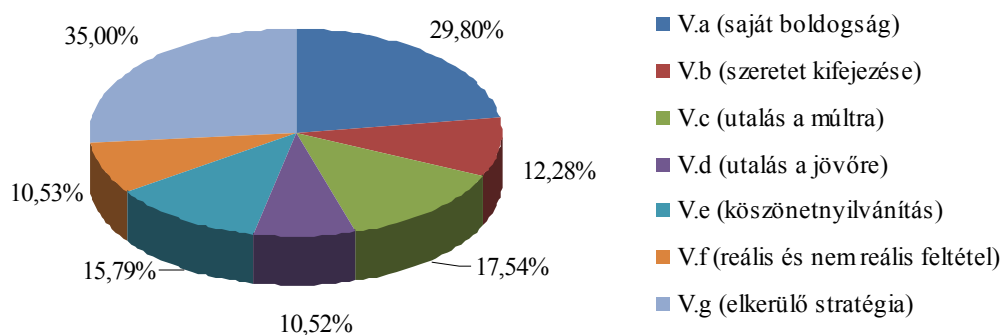
V.d: a jövőre való utalás, remény kifejezése (*Remélem, én is ilyen boldog leszek.*),

V.e: köszönetnyilvánítás (*Köszönöm a harmonikus légkört!*),

V.f: reális és nem reális feltétel (*Ha titeket nem szánt volna egymásnak a sors, nem lennék én sem.*),

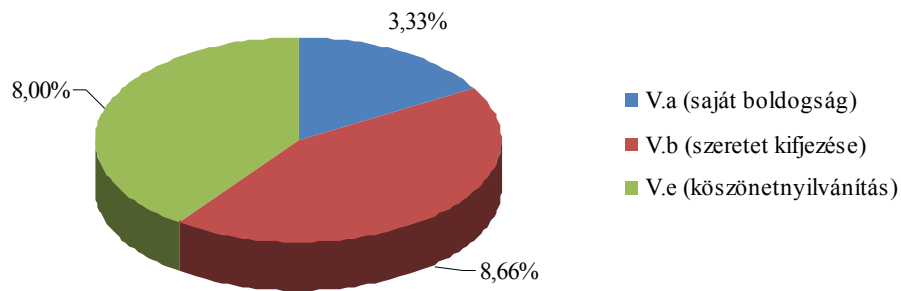
V.g: elkerülő stratégia (*Kér még valaki pezsgőt?*).

Ezek megvalósulásának százalékos aránya látható az alábbi kördiagramon, ahol a 100% az összes V. stratégiához tartozó adat (57 megnyilatkozás):

2. kördiagram: Az V. stratégia alkategóriái a házassági évforduló esetében diákoknál

A felnőtteknél csupán a szeretet és a saját boldogság kifejezése, valamint a köszönetnyilvánítás jelenik meg, amely kombinálódik a múltra és a jövőre tett utalással, összesen 31 adatközlő tartozik ide.

3. kördiagram: Az V. stratégia alkategóriái a házassági évforduló esetében a felnőtteknél

Az erős célzások alkategóriáinak csökkenése a felnőtteknél lehetséges, hogy csak a kevesebb adattal magyarázható, de elképzelhető, hogy a társadalmi szerepek változásával áll összefüggésben. Nyilván más a kapcsolat a házaspárok között, mint a gyermek–szülő viszonyban. Az erős célzások, tehát a közvetett megvalósulások, igen dominánsan a sikeres vizsga szituációjában jelennek meg (ld. 5.7-es fejezet).

5.5.6 A házasságkötés és a gyermek születése kapcsán megvalósuló gratulációk

Az ember életében a házasságkötés és a gyermek születése általában egyszer-kétszer fordul elő, míg a születésnap és a névnap minden évben. Ezek jelentősége így jóval nagyobb és súlyosabb, hiszen mindkettő egy életre szóló döntés. A születés- és névnap gratulációs aktusokat rendszeresen módunkban áll gyakorolni, míg az előbbieket ritkábban. Ezek alapján és az adatok tanúsága szerint érdemes külön elemezni az életnek ehhez a két meghatározó eseményéhez kapcsolódó gratulációs módokat.

5.5.6.1 Az esküvői gratulációk

A következő szituációban arra kértem az adatközlőket, hogy unokatestvérüknek gratuláljanak az esküvőjének az alkalmából. Általában mindenkinek van unokatestvére – az adatközlők közül egy fiú írta, hogy neki nincs –, és korosztálytól függetlenül lehetséges, hogy az ő esküvőjén veszünk részt. A templomból vagy a házasságkötő teremből kijöve mindenki gratulál az ifjú párnak, így a szituáció elképzelése nem nehéz. Talán ezért vagy az adatközlők oldottságának köszönhetően (is) formailag ez a

leggazdagabb szituáció, közel 90 eltérő megnyilatkozást sikerült gyűjtenem. A gratulációk rendkívül változatosak, eredetiek, illetve a születés- és névnap szituációknál felállított stratégiák igen gyakran kombinálódnak. Ugyanakkor az I.a, I.b és II. stratégiák dominálnak itt is.

A konvencionális stratégiatípus itt elmarad, mivel a *Gratulálok!* vagy a *Sok boldogságot (kívánok)!* mellett talán csak az *Ásó, kapa, nagyharang válasszon el benneteket!* lehetne konvención alapuló megnyilatkozás, de ez csupán egyszer fordul elő, módosult formában, és így már a humor kategóriájába tartozik: *Ásó, kapa, nagyharang, meg minden!*

A IV. stratégia, a származtatott lokúció egyáltalán nem fordult elő, ezt kicsit furcsállom, hiszen a *Fogadjátok őszinte jókívánságaimat!* nyilatkozattal már mint résztvevő megfigyelő én is találkoztam esküvőkön. Igaz ugyanakkor, hogy az előbbi gratuláció inkább az írásbeliséghez köthető. A vallásos megnyilatkozások ismét megjelennek, hiszen a házasságkötés szorosan kapcsolódik a szertartásokhoz, a vallásos emberek életében pedig nyilvánvalóan kitüntetett helyen áll az esküvő. Két esetben igen kellemetlen adatokkal szolgáltak az megkérdezettek: *Nem tudod, mekkorát hibáztok!; Egész biztos, hogy ezzel a nővel akarod leélni az életed?* Úgy vélem, ezek a nyilatkozatok nem hangoznának el élőbeszédben, hiszen a gratulálási norma igen súlyos megsértései volnának.

	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
I.a	80	80,00%	74	49,33%	33	82,50%	82	74,55%	269	67,25%
I.b	12	12,00%	67	44,67%	3	7,50%	18	16,36%	100	25,00%
II.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
III.	1	1,00%	2	1,33%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,75%
IV.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
V.	0	0,00%	2	1,33%	1	2,50%	4	3,64%	7	1,75%
VI.a	4	4,00%	3	2,00%	1	2,50%	3	2,73%	11	2,75%
VI.b	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
VII.	3	3,00%	1	0,67%	2	5,00%	1	0,91%	7	1,75%
VIII.	0	0,00%	1	0,67%	0	0,00%	2	1,82%	3	0,75%
	100	100%	150	100%	40	100%	110	100%	400	100%

13. táblázat: Az egyes stratégiák megvalósulása az esküvői szituációban

Érdekes, hogy az I.a stratégián belül a *gratulálok* performatívum a leggyakoribb, ennek alapján kijelenthetjük, hogy ez az ige tipikusan az esküvői (és a későbbiek során majd látni fogjuk, hogy a gyermek születése) szituációkhoz kapcsolható. A *kívánok*

tipikusan a *Sok boldogságot!* mellett fordul elő, illetve sokszor kombinálódnak a kívánságok a *gratulálok* performatívummal is.

Végeztem egy csoportosítást aszerint is, hogy mit kívánnak az ifjú párnak az adatközlők. Az alábbi táblázat mutatja ezek előfordulását.

	diákok	%	felnőttek	%	összesen	%
<i>Gratulálok + Sok boldogságot!</i>	52	20,8	27	18	79	19,75
<i>Sok boldogságot! / Boldog házas éveket!</i>	72	28,8	26	17,3	98	24,5
<i>Boldogságot és (jó) egészséget!</i>	9	3,6	9	6	18	4,5
<i>Váljon minden álmotok valóra!</i>	9	3,6	0	0	9	2,25
<i>Bőséges gyermekáldást! / Sok gyereket!</i>	3	1,2	6	4	9	2,25
<i>Sok örömet!</i>	0	0	6	4	6	1,5
<i>Sok szerencsét!</i>	5	2	0	0	5	1,25
<i>Minden jót!</i>	0	0	4	2,66	4	1
<i>Sok türelmet és több szeretetet! / Óvatosságot, türelmet!</i>	0	0	3	2	3	0,75
<i>Hűségben, szeretetben éljetez egymással örök boldogságban!</i>	0	0	2	1,33	2	0,5
<i>Sok együtt eltöltött boldog évet!</i>	0	0	1	0,66	1	0,25
<i>Jó utat!</i>	0	0	1	0,66	1	0,25

14. táblázat: A kívánságok megoszlása az I.a stratégián belül a házasságkötésnél

A következő adatok példák a humor megjelenésére: *Aztán ne hajtsátok túl magatokat, lesz mindenre bőven időtök!; Hát, egy nagy kalappal az elkövetkezendőkhöz!; Aztán, ha valami zűr támad, nem kell azonnal telecsinálni a nadrágodat!; Aztán kibírni egymást!; Na, megszentelődöttél a templomban?; Őszinte részvétem!* Ez utóbbi a részvétnyilvánítás beszédaktusakor volna konvención alapuló megnyilatkozás, a nyelvi humornak ez a forrása.

Az esküvői albumokba írt gratulációk csupán terjedelemben térnek el a kérdőívre kapott válaszoktól, az írásbeliség nem okoz nagy változást, viszont természetesen személyesebbek a jókívánságok, hiszen valós szituációról van szó. A személyközi viszonyok megmutatkoznak a megszólításokban, amelyek minden képeplapon/albumlapon megtalálhatók.

5.5.6.2 Az esküvői – valamint születés- és névnap – **videofelvételek** lehetővé teszik, hogy élőnyelvi példákkal is gazdagodjon a korpusz amellet, hogy rendkívül színessé tették az adatgyűjtést. Két magyarországi esküvőn készítettem videofelvételt, Budapesten és Fóton, két további esküvő albumait kaptam meg elemzésre, valamint részt vettem egy muravidéki esküvőn is, ahol lejegyeztem a gratulációkat. A *Lakodalom*

lesz a mi utcánkban. *Egy letűnt kor muravidéki magyar lakodalma* című film ide vonatkozó részeit is figyelembe vettem.

A kérdőív és a videofelvételek adatainak összevetésekor kiderült, hogy a gyermekek és a 20 évnél fiatalabbak élőszóban 52%-ban a *Gratulálok! Sok boldogságot kívánok!*, illetve 31%-ban a *Sok boldogságot kívánok!*, tehát az I.a stratégiába tartozó megnyilatkozásokat használták. 12%-uk pedig valamilyen erős célzást tett, de nem használt performatív igét vagy a I.b stratégiába tartozó kijelentéseket. Az erős célzásra példa: *Mit is mondhatnék, éljen az ifjú pár!*; *Szépek vagytok!*; *Nagyon örülök nektek.*

A felnőtt korosztály megnyilatkozásai némileg változatosabbak: az I.a stratégia 43%-ban, az I.b 27%-ban, a II. 11%-ban valósul meg. 10% alatt maradt az V. stratégia, sokan tettek célzást az ajándékra, mivel manapság egyre nagyobb divat, hogy pénzt adnak/kérnek nászajándékként: *Fogadjátok szeretettel!*; *Használjátok bölcsen!*; *Használjátok egészséggel!* A humor is gyakrabban fordult elő (5%), mint a kérdőíves elemzésben: *Na, csak megtaláltátok egymást!*; *Aztán vigyázz erre a csinos menyecskére!*; *Majd mesélj, milyen volt a nászéjszaka! (nevetve)*; *Hát, gyerekek, nem is tudom, szabad-e ilyet mondani, de nagyon irigylem a vőlegényt!*; *Hát, csak igába hajtottad a fejed?*

5.5.6.3 A Transcriber és az ELAN programok

Az ELDIA (European Language Diversity for All www.eldia-project.org) kisebbségben élő finnugor nyelveket vizsgáló projektben az elkészített interjúkat a Transcriber programmal írjuk le, majd az ELAN program segítségével szegmentáljuk a kutatás szempontjából fontos részeket.

A Transcriber segítségével manuális megjegyzések fűzhetők a beszéd jeleihez, hosszú felvételeket is könnyen, felhasználó barát módon lehet lejegyezni és megjelölni. Ilyen címkéket magunk is létrehozhatunk, így saját szükségleteinkhez alakíthatjuk a programot. Az ELAN programmal korlátlan számú megjegyzés fűzhető audio vagy video fájlukhoz. A megjegyzés lehet egy mondat, kommentár, fordítás vagy bármilyen leírása a felhasználó számára fontos dolognak. Az egyes címkék egymás alatt láthatók, párhuzamos sorokban, így egyszerre akár több kutatási szempont is érvényesíthető és összevethető. (Bővebben lásd: <http://www.lat-mpi.eu/tools/elan/elan-description>).⁴¹

⁴¹ Az általam készített felvételek egy részét is átírtam ezekkel a programokkal, az V. számú mellékletben az egyik születésnapi gratuláció feldolgozásának részletét mutatom be.

5.5.6.4 A gyermek születése

A gyermek születése során megvalósuló IFID-stratégiák arányai hasonlóan alakulnak, mint az esküvői gratulációkéi. Párhuzamos jelenség az is, hogy ennél a kérdésnél formailag szintén nagyon változatosak az adatok. Ennek nyilvánvaló magyarázata, amint azt már írtam, hogy az ember életében a házasságkötése és a gyermekének megszületése nagyobb jelentőséggel bír, mint a születés- vagy névnapja.

Mivel arra kértem az adatközlőket, hogy dísztvíratot írjanak a boldog szülőknek, arra számítottam, hogy sokkal tömörebbek lesznek a válaszok. Elképzelhető, hogy nem vették figyelembe, hogy táviratról van szó, nyilván azért, mert manapság már nem divat ilyen szöveges üzenetet küldeni, mivel az internet és a mobiltelefonok adta kapcsolattartási lehetőségek szinte korlátlanok. A Magyar Posta Zrt. honlapján már nincsenek dísztvíratok, de a nyomtatott telefonkönyvben találhatunk ilyeneket. Gyermekkoromban még divat volt ilyet küldeni, de például 2006 óta Ausztriában is egy magáncég foglalkozik a telegramok kézbesítésével, mivel költségráfordítással járt a postának a szolgáltatás fenntartása.

Az alábbi táblázat mutatja a stratégiák százalékos megvalósulását a két korcsoport és a nemek szerint:

	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
I.a	81	81,00%	113	75,33%	28	70,00%	74	67,27%	296	74,00%
I.b	7	7,00%	8	5,33%	2	5,00%	8	7,27%	25	6,25%
II.	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
III.	0	0,00%	1	0,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%
IV.	0	0,00%	1	0,67%	0	0,00%	2	1,82%	3	0,75%
V.	5	5,00%	8	5,33%	3	7,50%	10	9,09%	26	6,50%
VI.a	5	5,00%	12	8,00%	1	2,50%	6	5,45%	24	6,00%
VI.b	0	0,00%	0	0,00%	1	2,50%	3	2,73%	4	1,00%
VII.	2	2,00%	7	4,67%	3	7,50%	6	5,45%	18	4,50%
VIII.	0	0,00%	0	0,00%	2	5,00%	1	0,91%	3	0,75%
	100	100%	150	100%	40	100%	110	100%	400	100%

15. táblázat: A gratuláció stratégiájának megvalósulási arányai a gyermek születése szituációban

Az I.a stratégia performatívumai a *gratulálok*, a *kívánok*, az *üdvözlöm* és a *köszöntöm*. Ez utóbbi kettő ugyan jóval ritkábban fordul elő, de érdekes tény, hogy a gyermeket üdvözlik, nem a szülőknek gratulálnak, tulajdonképpen így a gratulálás másnak szól, és erős célzásnak is lehetne venni az előbb említett igéket tartalmazó megnyilatkozásokat, ugyanakkor konvencionálisnak is mondható, hogy a gyermek érkezését üdvözlik az adatközlők. Érdekes, hogy a gratulálok rövidített formája, a

gratula is előfordul. A fiatalok kívánságai is sokszínűek, akárcsak a felnőtt nőké, viszont a férfiak csak 12 megnyilatkozás közül választanak.

A II. stratégiára itt sincs példa, beágyazott performatívumra is csupán egy adatközlőnél a 400-ból. Az V. és a VI. stratégia viszont igen jelentős, erős célzást a megkérdezettek 7,5%-a használ, humorral pedig 9,75%-uk él (ebből versikét csak 1% írt). Az erős célzás három jól körülhatárolható nyilatkozat-típusban valósul meg, ezek akár alstratégiáknak is nevezhetők:

Öröm kifejezése:	<i>Együtt örülünk Veletek!</i>
	<i>Együtt örülünk Veletek! Jó egészséget mindnyájatoknak!</i>
	<i>Együtt örülünk a kis jövevény érkezésének. Kívánjuk, hogy nagyra nőjön, legyen benne sok örömtők!</i>
	<i>Sikereteknek nagyon örülök!</i>
	<i>Fantasztikusak vagytok! Rettenetesen örülünk.</i>
	<i>De jó, kisbaba! Majd átugrunk és megnézzük!</i>
	<i>Sikereteknek nagyon örülök.</i>
	<i>Alig várom, hogy láthassam az unokatestvérem.</i>
Kívánság, tanács:	<i>Óvjátok, ápoljátok, szeressétek!</i>
	<i>Erőt, egészséget!</i>
	<i>Neveld fel a porontyodat!</i>
	<i>Remélem, mindenki jól van.</i>
Dicséret:	<i>Fele olyan szép, mint az anyukája, és fele olyan szép az apukája, akkor már jól jártatok.</i>

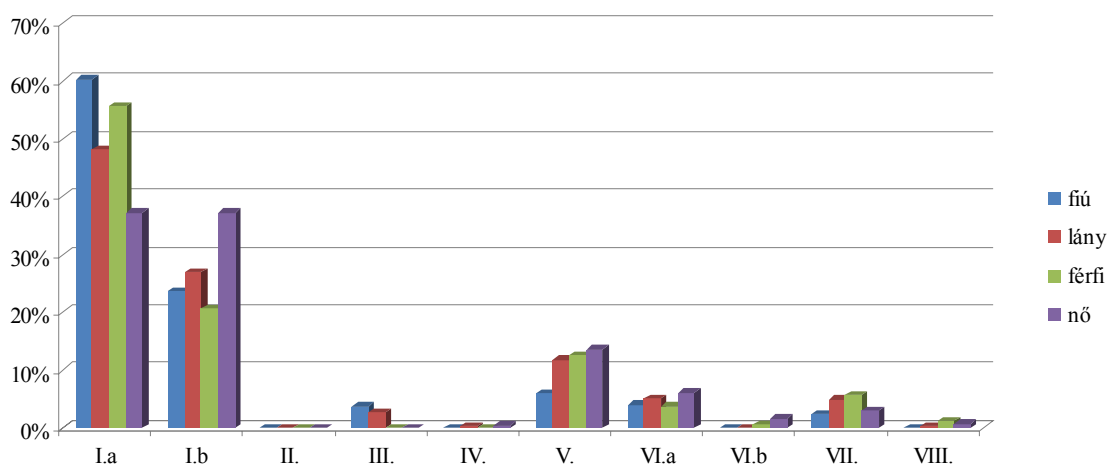
16. táblázat: Példák az V. stratégia alkategóriáira a gyermek születése szituáció során

A célzások három csoportja, az öröm kifejezése, a kívánság/tanács és a dicséret jelenik meg alkategóriaként. Csupán egy adat tér el teljesen a többitől: *Látjátok! Most még teljesen ártatlan!*, úgy vélem, erős célzásnak lehet venni. Érzelemkifejezés valósul meg a gyermek megnevezése során is: *kisbaba, pici, csemete, törpicsek, gyerkőc, jövevény, új családtag, kicsi, Ödönke*.

5.5.7 A házassági évforduló, az esküvő és a gyermek születése szituációk közös vonásai

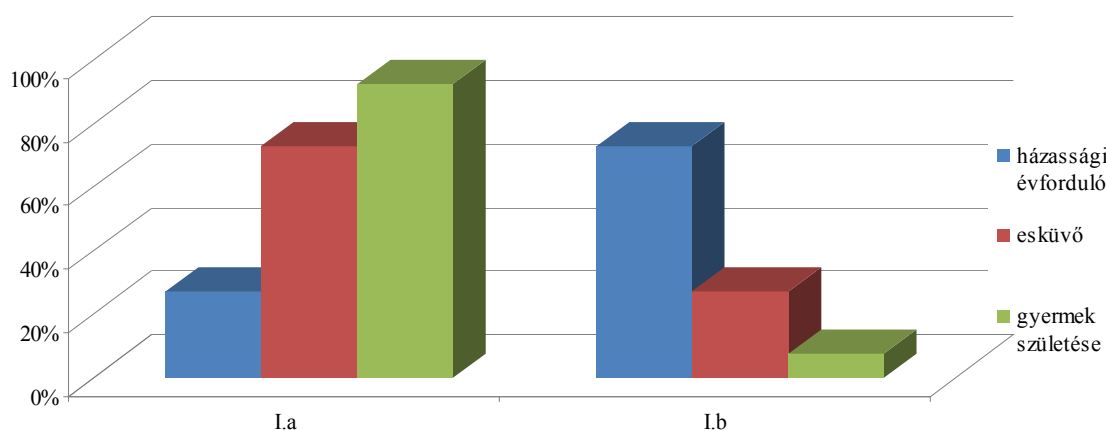
Az emberi élet legfontosabb eseményeire szóló gratulációkat tekintve érdekes tény, hogy a születés- és névnapi üdvözetek alapján felállított stratégiák közül a konvencionális (II.) egyáltalán nem, a származtatott lokúció pedig az 1350-ből három esetben valósul meg. A fenti adatok alapján megkérdőjeleződik a II. és IV. stratégiák felvétele az életet meghatározó ünnepekhez kapcsolható gratulációk során. A versikék sem számottevőek, holott az interneten fellelhető gratulációk között szép számmal találunk ilyeneket. Úgy vélem, a jövőben érdemes volna egy olyan vizsgálatot végezni, amely csak ezekre a szituációkra koncentrálna.

A meghatározó öt stratégia tehát: az explicit performatívum (I.a) és a performatívum elmaradása (I.b), a beágyazott performatívum (III.), az erős célzás (V.), a humor és a gratuláció elmaradása (VII.). Ezt támasztja alá a következő grafikon:

8. grafikon: A gratuláció alakulása a 3., 4., és 6. szituációk alapján

Nagyon érdekes, hogyan alakul a performatívum használata ezekben az esetekben: a kisgyermek születésekor használják a legtöbb igét, 74%-ban valósul meg az I.a stratégia. Majd az esküvői gratulációknál hangzik el a legtöbb explicit performatívum, a házassági évfordulónál viszont az I.b stratégia 45,25%-ban, míg az I.a 17%-ban valósul meg. Ennek oka a belső kontextuális tényezőkből, azaz magából a helyzetből, valamint a grammatikai sajátosságokból is ered. A gyermek születésekor, mint láttuk, a *gratulálok* ige dominál, melyet nem lehet elhagyni a bővítményei mellől, nem úgy, mint a *kívánok* ige esetében: *Gratulálunk a babához!* vs. *Sok boldogságot!*

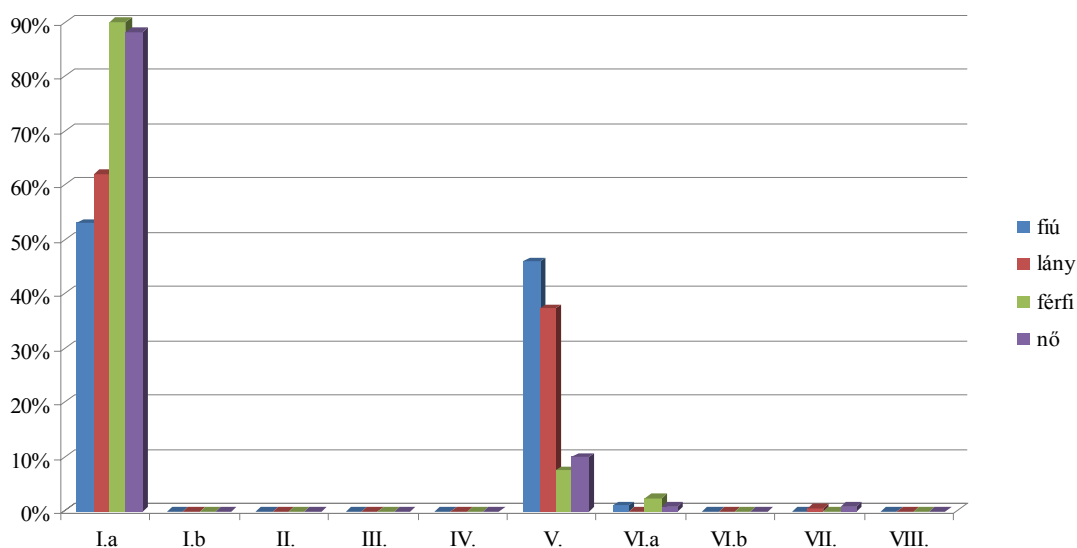

9. grafikon: A performatívum használatának, illetve elmaradásának alakulása a házassági évforduló, az esküvő és a gyermek születése kapcsán

5.5.8 A sikeres vizsga során megvalósuló gratulációk

A karrierépítés manapság mind a férfiak, mind a nők életében igen fontos. A globalizáció és a nagyvárosokra jellemző individualizmus miatt a karrierben elért siker elismerése mindennapjaink részévé válik. Ezért mindenképpen fontosnak tartottam, hogy a családi ünnepeken túl a kérdőívben szerepeljen egy más jellegű szituáció, ahol az adatközlők kollégájuknak vagy osztálytársuknak fejezik ki érzelmeiket, annak sikeres továbbképzési/érettségi vizsgája kapcsán.

Az egyik legérdekesebb adathalmazt ez a szituációja adta. Csupán két stratégia dominál, az explicit performatívum (I.a) és az erős célzás (V.), e kettőn kívül szórványosan előfordul a humor – összesen három adatközlőnél a 400-ból –, illetve egy lány megnyilatkozása a gratuláció elmaradásának nevezhető: *Holnapig hagyj békén!*, valamint egy nő nem válaszolt.

10. grafikon: A sikeres vizsga szituációjánál megvalósuló stratégiák százalékos arányai

Nagyon érdekes, hogy a *gratulálok* ige (és csak ez) ennyire konkrétan kapcsolódik a magyar nyelvű közösségben a karrierben elért siker elismeréséhez, ugyanakkor a házasságkötés és a baba születése szituációknál kapott adatok tükrében ki lehet jelenteni, hogy az emberi élet során a legfontosabb családi ünnepek performatívuma is ez. Jól látható az előbbi grafikonból, hogy a fiatalabb korosztály még jóval gyakrabban él az erős célzás megnyilatkozási stratégiával, míg a felnőttek inkább az egyes szám első személyű igét használják gratulálásra. Meg kell említeni, hogy a kérdőív szerint a vizsgát letevő fél hívja fel a beszélőt telefonon, amikor elújságolja a jó hírt, ezért illendő

reagálni arra. Úgy véltem, ha valaki tanácstalan a megnyilatkozást illetően vagy valóban nem áll szándékában a másik sikerét elismerni, nem fog válaszolni.

A *gratulálok* ige két rövidített formája is megjelenik, a *gratula* (9 előfordulással) és a *grat* (egyszer). A hipotézis szerint a diákoknál némileg több ilyen típusú megnyilatkozás volt várható, a felnőtteknél azonban nem, mégis 4 nő gratulált így kollégájának a sikeres továbbképzési vizsga alkalmából.

Az alábbi táblázat azt mutatja be, hogy az I.a stratégia során, azaz itt a *gratulálok* performatívum mellett még milyen illokúciós erők jelennek meg. Jól nyomon követhető a korcsoportok és a nemek szerinti megvalósulás is.

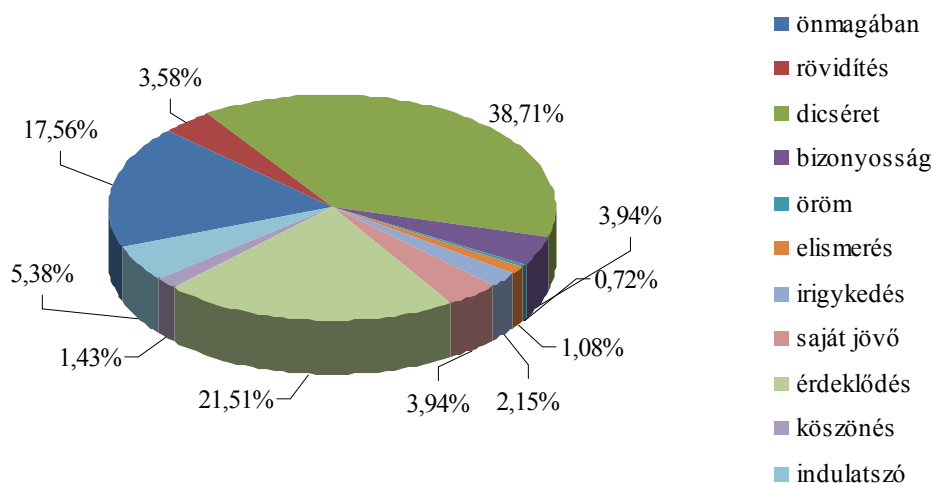
	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
dicséret	12	22,64%	39	41,94%	10	27,78%	47	48,45%	108	38,71%
érdeklődés	14	26,42%	24	25,81%	8	22,22%	14	14,43%	60	21,51%
önmagában	6	11,32%	11	11,83%	16	44,44%	16	16,49%	49	17,56%
indulatszóval	10	18,87%	5	5,38%	0	0,00%	0	0,00%	15	5,38%
saját jövő	0	0,00%	5	5,38%	0	0,00%	6	6,19%	11	3,94%
bizonyosság	3	5,66%	4	4,30%	0	0,00%	4	4,12%	11	3,94%
rövidítés	4	7,55%	2	2,15%	0	0,00%	4	4,12%	10	3,58%
irigykedés	1	1,89%	2	2,15%	2	5,56%	1	1,03%	6	2,15%
köszönés	3	5,66%	1	1,08%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,43%
elismerés	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,09%	3	1,08%
öröm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,06%	2	0,72%
	53	100%	93	100%	36	100%	97	100%	279	100%

17. táblázat: A sikeres vizsga performatív igéje mellett megjelenő alkategóriák az I.a stratégián belül

Látható, hogy a performatívum csak 49 nyilatkozat esetében van önmagában (17,56%). A férfiak 40%-ban viszont csak így gratulálnak – az I.a stratégián belül 44,44%-ban – amely utalhat arra is, hogy számukra a másik sikerének elismerése kevésbé kényelmes vagy éppen normakövető. A dicséret egynegyedüknél jelenik meg, míg a nők és lányok közel egyharmadánál. A fiúk is követik már idősebb társaikat, csak 12%-uk dicséri meg ismerősét. Ez az adat arról tanúskodik, hogy ezt a pragmatikai tudást már korábban elsajátítják. A dicséret (*Nagyon ügyes vagy!; Csak így tovább!*) egyértelműen közelítő udvariasság, az érdeklődést is fel lehet fogni annak, ugyanakkor már benne rejlik a saját érdek is, hiszen a vizsga menetéről szóló információ a saját boldogulásunkat is elősegítheti (*Hogy ment?; Mi volt?; És milyen kérdések voltak?*). Érdekes jelenség, hogy az őszinteség kifejezése, azaz a *szívből* vagy az *őszintén* módhatározók nem jelennek meg, talán a telefonon átadott gratuláció lehet ennek az oka, mivel valószínűleg elvárjuk a szemkontaktust az ilyen esetekben. Az őszinteség

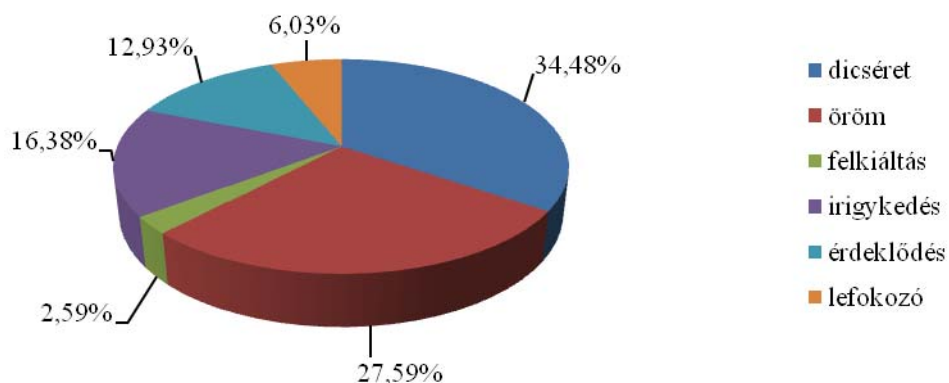
kifejezésére használt lexikai fokozók az esküvői szituációban fordultak elő a legtöbbször, azaz amikor az ifjú párt a templom előtt köszöntötték.

Az alábbi kördiagram az I.a kategórián belüli szándékok százalékos arányait vázolja:

4. kördiagram: A sikeres vizsga során megvalósuló I.a stratégia alkategóriái

Az erős célzás (V.) stratégián belül is megjelennek a fent elemzett alkategóriák, a dicséret, a saját öröm kifejezése, az irigykedés és az érdeklődés. A különbség az, hogy itt a gratulálás szándékát több időbe telik dekódolni, hiszen nem jelenik meg a performatív ige (ld. 5.5.4 fejezet). Megjelenik viszont egy újabb alkategória, a lefokozás: *Mázlista!; Nem csórtad el a tétteleket? Gondolkodásra ad okot, hogy ezek vajon nem a gratuláció elmaradását jelentik-e, főleg ez utóbbi. Mindenképpen durva normasértés viszont a *Há, rohadjál meg!* és a *Holnapig hagyj békén!* nyilatkozatok, ezeket a gratuláció elmaradásához soroltam. Élőszóban mindkét esetben enyhítő lehetne az intonáció, amely által humorként is felfoghatónak volnának.*

5. kördiagram: Az erős célzás során megvalósuló lehetséges alkategóriák százalékos előfordulása (100%=összes erős célzás: 116fő)

Ennél a szituációnál megjelennek az indulatszavak (*hmm, hú, váú*), a felkiáltások (*Ez tök jó!; Ez óriási!*) és bizonyos szleng kifejezések is (*Basszus!; Mázlista!, elcsór, fain, zsír*). A felkiáltásokat az öröm kifejezésének is fel lehet fogni, akárcsak az indulatszavakat. Úgy gondolom, hogy ez utóbbiak megjelenése alátámasztja azt, hogy bár a gyűjtött nyelvi anyag nagy része szituáció-kiegészítő kérdőívek válaszaiból származik, ezek az adatok igen közel állnak az élőnyelvi megvalósulásokhoz. A szleng kifejezések csak a diákok válaszaik közt fordulnak elő, ez nyilvánvalóan életkori sajátosság.

5.6 A gratuláció során megjelenő nem nyelvi eszközök

A videofelvételeken, illetve résztvevő megfigyeléssel azt tapasztaltam, hogy vannak természetes nem nyelvi velejárói a gratulációnak, ilyenek a puszi, a fül meghúzása, a kézfogás, esetleg vállveregetéssel kísérve. Nem ritka az ünnevelt(ek) megsimogatása sem. A mimikának is nagy szerepe van, jellegzetesen mindenki mosolyog vagy nevet, ez is normakövetés, hiszen kultúránkban az öröm kifejezése alapvető feltétele a gratulációnak.

A fül meghúzása manapság már visszaszirulóban van, viszont a versikék között az *Isten éltesen sokáig, a füled érjen bokáig!* gyakori előfordulással bír. A kívánság értelme, hogy mérhetetlenül sokan köszöntsék meg az ünneveltet.

A születés- és névnapi szituációk során csak a közeli barátoknak és rokonoknak adnak puszit az emberek, míg az esküvői gratuláción szinte mindenki megpuszilja az ifjú feleséget. A kézfogás főnök és beosztott között szinte minden esetben előfordul,

ugyanakkor felborulni látszik az az udvariassági szokás, hogy a nő nyújt kezét. 20 főnök–beosztott gratulációt figyeltem meg, két esetben nő, két esetben férfi volt a vezető, a férfiak automatikusan nyújtották kezüket akkor is, ha a női alkalmazottak nem. A férfi beosztottak viszont nem nyújtották előre a kezüket, megvárták, míg a nő kínálja fel a testi érintés lehetőségét. A puszi a 20 esetből tizenkétszer fordult elő, szintén a férfi főnökök voltak a kezdeményezőbbek, a férfi beosztottak viszont megvárták, míg a vezető nő eldöntötte, hogy kíván-e puszilkodni. Érdekes tehát, hogy már nem a nemi szerepek, hanem inkább a társadalmi hierarchiában létező különbség az, amely meghatározza a férfi–nő közötti testi érintés létrejöttét. A tegezés egyébként nem minden esetben vonta maga után a puszilkodást, és olyan is volt, hogy nem tegeződtek a felek, de puszit adtak egymásnak. A nagyvárosi környezetben ezek szerint a puszilkodás már nem számít intimitásnak.

A Muravidéken ugyanakkor nem szokás puszilkodni köszönéskor, még családtagok esetén sem. Az esküvői gratulációk átadásakor sem adott mindenki puszit az ifjú párnak, csak a közeli ismerősök, rokonok, ehelyett a kézfogás volt a gyakoribb.

Bármelyik szituációt nézzük, mindegyik során előfordulhat, hogy a gratuláció koccintás közben történik meg. Ekkor a poharak megemelése és/vagy összeérintése helyettesít minden testi kontaktust.

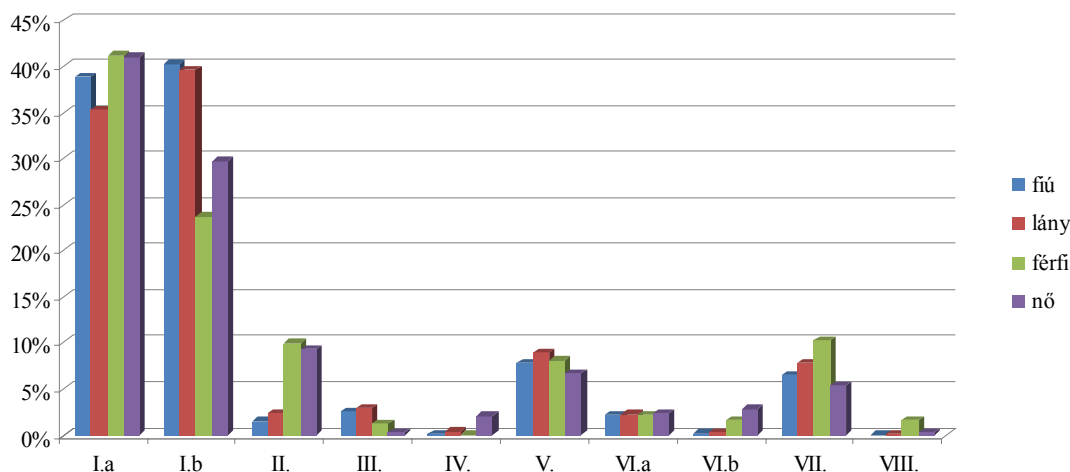
Az írásbeli gratulációkban emotikonok segítségével jelölik az adatközlők érzelmi állapotukat. A megnyilatkozások körülbelül 5%-ánál jellemző ez, ugyanakkor a Facebookon csaknem 30%-ban használnak valamilyen jelet az üzenetküldők.

5.7 A szituáció-kiegészítő kérdőív adatainak összegzése

A következőkben összegezni szeretném a szituáció-kiegészítő kérdőívre kapott válaszokat, ehhez szolgál segítségül az alábbi táblázat, majd grafikon, mely az összes adatot tartalmazza.

	fiú	%	lány	%	férfi	%	nő	%	összesen	%
I.a	366	38,94%	516	35,34%	132	41,25%	361	41,02%	1375	38,19%
I.b	379	40,32%	578	39,59%	76	23,75%	262	29,77%	1295	35,97%
II.	14	1,49%	35	2,40%	32	10,00%	82	9,32%	163	4,53%
III.	24	2,55%	42	2,88%	4	1,25%	2	0,23%	72	2,00%
IV.	1	0,11%	5	0,34%	0	0,00%	18	2,05%	24	0,67%
V.	73	7,77%	131	8,97%	26	8,13%	59	6,70%	289	8,03%
VI.a	20	2,13%	33	2,26%	7	2,19%	21	2,39%	81	2,25%
VI.b	2	0,21%	4	0,27%	5	1,56%	25	2,84%	36	1,00%
VII.	61	6,49%	114	7,81%	33	10,31%	47	5,34%	255	7,08%
VIII.	0	0,00%	2	0,14%	5	1,56%	3	0,34%	10	0,28%
	940	100%	1460	100%	320	100%	880	100%	3600	100%

18. táblázat: Az IFID-stratégiák alakulásának százalékos mutatói az összes kapott válasz tükrében

11. grafikon: Az IFID-stratégiák alakulásának százalékos mutatói az összes kapott válasz tükrében

Összességében az I.a stratégia, tehát az explicit performatívum dominál, láttuk azonban, hogy ez a nagyobb családi ünnepeknél került leginkább előtérbe az ige elhagyásával szemben. Csupán kicsit több, mint 2%-os eltéréssel az I.b stratégia, a performatívum elhagyása jelentkezik második leggyakoribb gratulálási módként.

Az erős célzás kiegyensúlyozottan jelentkezik mind a fiatalok, mind a felnőttek, sőt a nők és a férfiak megnyilatkozásaiban is egyaránt. A férfiak kissé dominálnak a

gratuláció elmaradásakor, hozzájuk képest a nők maradnak el leginkább, azaz számukra a legkevésbé normakövető, ha nem osztoznak a másik örömeiben.

A konvencionális stratégia már csak 5% alatti előfordulással bír, ahogy a humor megjelenése éppen átlépi a 3%-ot. Ez utóbbi szintén nagyon egyenletesen jelenik meg, csak a versikék használatakor tűnnek ki a női adatközlők. Az előbbi stratégia ugyanakkor a felnőtt korosztály megnyilatkozásaiban dominánsabb.

A beágyazott performatívum (2%) igen ritkán, a származtatott lokúció (0,67%) csak elvétve fordul elő, ugyanis ezek indirekt formák, és a gratuláció esetében, mely során a beszélő a másik önképének kedvez, udvariasabbnak véljük a direkt megnyilvánulásokat.

5.7.1 A gratuláció megvalósulása a külső kontextuális tényezők függvényében

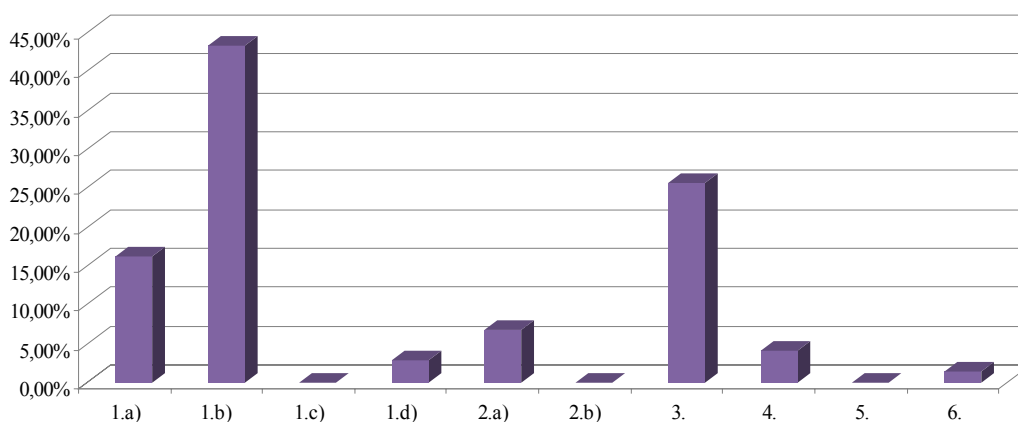
A külső kontextuális tényezők, azaz a társadalmi, hatalmi távolság tekintetében a fenti elemzések alapján elmondható, hogy a legdirektebb gratulálási forma a beszélőtől távol állók és közel lévők felé is érvényesül: *Boldog születésnapot (kívánok)! A performatívum használata ugyanakkor tipikusan a felek közötti hierarchia-különbséget mutatja, hiszen udvariasabb megnyilatkozásról van szó. Az egyes szám első személyű ige elhagyása a jó barátnak, a családtagnak és az ismerősnek, kollégának szóló jókívánságoknál fordul elő.*

A harmadik leggyakoribb stratégiatípus, az erős célzás megvalósulása inkább a kisebb társadalmi távolságokhoz köthető. Egyrészt mivel azt tartjuk udvariasabbnak, ha a hallgatónak nincs szüksége nagy erőfeszítésre a beszélő szándékának a kibontásához, másrészt pedig a közelebbi viszony jobban megengedi a normától való eltérést.

A konvencionális stratégia tipikusan életkorhoz köthető, inkább a felnőtteknél van jelen (10% körül) – mind a férfiaknál, mind a nőknél – ez arra utalhat, hogy az *Isten éltessen sokáig!* köszöntési mód a mostani kamaszok körében nem népszerű. Kérdés, hogy vajon átörökítik-e majd a következő generációknak a nagyszülők.

A beágyazott performatívum a diákok nyilatkozataiban fordul elő inkább, erről a stratégiáról elmondható, hogy megfogalmazásához egyrészt több idő, több grammatikai ismeret is kell, másrészt nyilván udvariasabbnak érezzük a feltételes móddal való szándékkifejezést. Az osztályfőnöknek névnapjára és a szülőknek a házassági évfordulójuk alkalmából elhangzó gratulációknál jelenik meg erőteljesebben ez a stratégia, köthető tehát egyrészt a társadalmi hierarchiában alacsonyabb szinten állókhoz, másrészt viszont a fiatal korhoz is, mivel a gyerekeket arra tanítják szüleik,

hogy kéréseiket, szándékaikat inkább a *szeretnék* modális jelentésű ige és szóalakteremtő segédige közötti átmeneti sávban elhelyezkedő igével fejezzék ki, mint felszólító móddal, vagy az *akarok* + főnévi igeneves szerkezettel.

12. grafikon: A beágyazott performatívum (III.) stratégia előfordulási aránya az egyes szituációknál (100% = 74 adat)

A humor megjelenése érthetően a kisebb társadalmi távolságokhoz köthető, ezt jól igazolta az (osztály)főnöknek szóló gratuláció, ahol csak fél százalékos a humoros megnyilatkozások előfordulása, míg például a testvérnek vagy házastársnak szóló jókívánságnál 4,75%, az esküvőnél 5,5%, a sikeres vizsgánál pedig 6%.

A nyelvi humor másik jellegű megjelenése a VI.b stratégia. A versikék szintén kötődnek a baráti viszonyhoz, bár ezek egy része inkább normakövető, mivel konvencionálisnak is felfogható (*Isten élteszen sokáig, füled érjen bokáig!*). A barátnak szóló születésnap gratuláció során 4,5%-os előfordulásuk a többi szituációban 0,5%-osra csökkent, ez azt jelenti, hogy belső kontextuális tényezők is befolyásolják ezek előfordulását.

A gratuláció elmaradása összességében 7,08%-os, a legritkábban a közeli jó barátnak szóló jókívánság nem valósul meg (összesen kétszer), viszont az osztályfőnök vagy főnök felköszöntése 5%-ban nem történik meg. Ez azzal magyarázható, hogy a beszélők nincsenek tisztában azzal, hogyan illendő a társadalmi hierarchiában magasabban lévőknek gratulálni, és inkább nem mondanak semmit, minthogy megnyilatkozásuk normasértő legyen. Kérdés persze, hogy mi a nagyobb normasértés, a gratuláció elmaradása vagy a nem helyénvaló jókívánság.

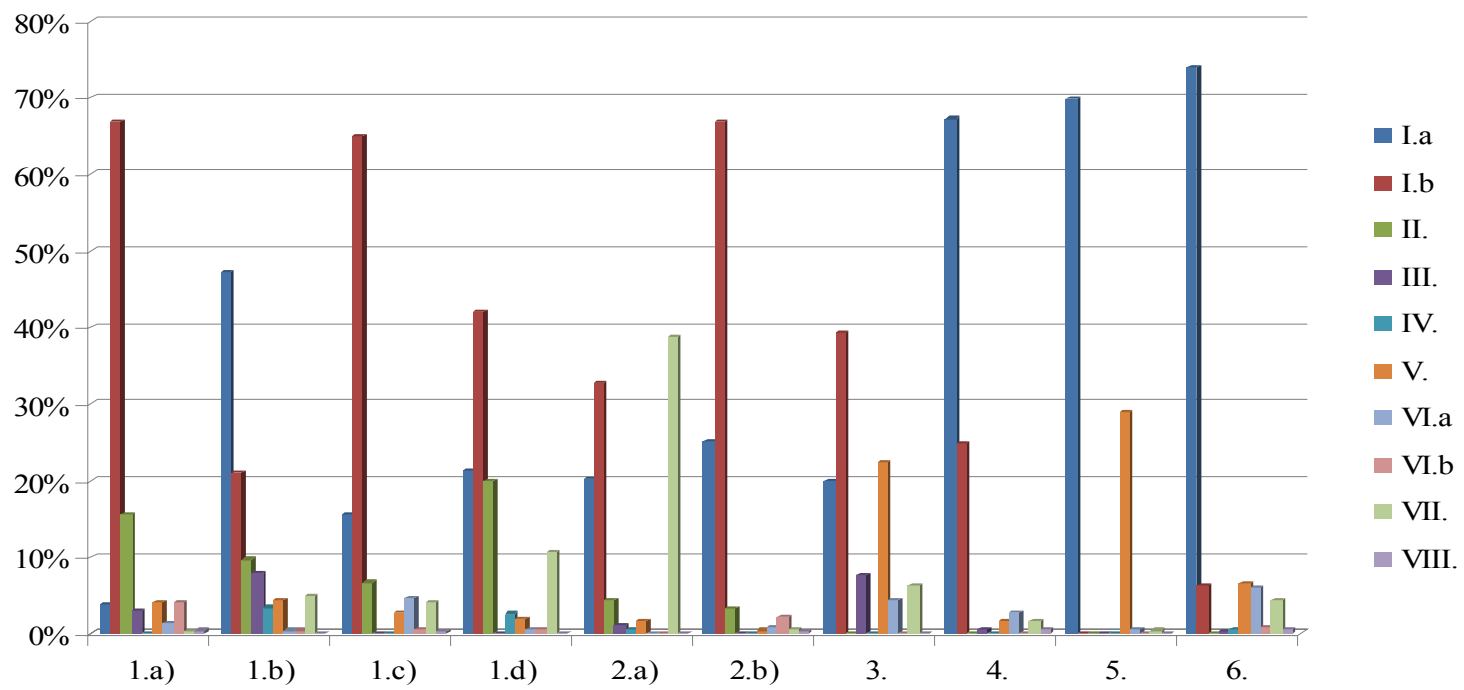
5.7.2 A gratuláció megvalósulása a belső kontextuális tényezők alapján

A külső kontextuális tényezők befolyása után érdemes kitérni a belső kontextuális tényezők okozta eltérésekre is, mivel nem mindenhol lehet külső tényezőkkel indokolni az eltérést. A felköszöntés az 1. és 2. születés- és névnapi szituációkhoz képest eltérő a fontosabb családi eseményekhez és a karrierben elért sikerhez való gratulációktól, ez volt az oka annak, hogy külön (is) elemeztem ezeket a szituációkat.

A következő oldalon található grafikonról leolvasható, hogy a performatívum használata az esküvői, a sikeres vizsga és a gyermek születése szituációkban a legmagasabb. Ennek oka nem a külső kontextuális tényezőkben keresendő, azok csupán az (osztály)főnököknek szóló gratulálást magyarázták, inkább annak tudható be, hogy ceremoniálisabb ünnepekről van szó. Az esküvőn sok ismeretlen előtt kell megnyilatkozni, így udvariasabbak az emberek. A gyermek születése nagy örömet jelent, erősebb, mélyebb érzelmeket kelt, mint a születés- vagy a névnap, ezért dominálhat a performatív ige használata.

A performatívum is különbözhet, ahogy láttuk a *gratulálok* tipikusan az előmenetelhez köthető, valamint az esküvőhöz és a gyermek születéséhez kapcsolható. A *köszöntelek* ugyanakkor csak a főnököknek szóló jókívánságok során valósul meg, nyilván ennek szemantikai okai is vannak, például a *gratulálok* csak ehhez a beszédaktushoz köthető, míg a *köszönt* és *kíván* igék megjelenhetnek az üdvözlésnél, elköszönésnél is, használati körük szélesebb.

A konvencionális stratégia csak a születés- és névnapi gratulációk során van jelen, a többi szituációban nincs más, a beszélőközösség által ritualizált nyelvi megnyilvánulás, mely egy-egy konkrét szituációhoz volna köthető. Konvencionálisnak lenne tartható talán a szeretet nyelvi kifejezése, ám sok eltérő megfogalmazásban valósul meg.

13. grafikon: A gratuláció IFID-stratégiáinak a megvalósulása a kérdőív egyes szituációi szerint

Az erős célzás a 3. és 5. szituációban jelenik meg a legtöbbször, a házassági évfordulónál ennek oka lehet a felek közötti távolság is (gyermek–szülő), de a sikeres vizsga kapcsán nyilvánvalóan saját önképünket védjük. A magyar kultúra a szerénység tekintetében valahol az amerikai pozitív, kedvező önképalkotás és az ázsiai alázatosság között helyezkedik el, némely vonásában hasonlítva a keleti népekhez. „Önképünk megköveteli tőlünk a kellő tartást, de nem kényszerít bennünket túlzott megalázkodásra sem. Az általa sugallt szabály tehát valahogyan így szól: vállald fel értékeidet, légy magabiztos, de ne túlságosan” (Szili 2004: 173). Az 5. szituáció szerint a másik fél hívta fel a hallgatót, és újságolta el neki a sikeresen letett vizsgát. Ez már önmagában eltér kicsit a *ne légy túlságosan magabiztos* elvtől. A bókra adott válaszok vizsgálatakor kirajzolódott az ún. teljesítmény szituációk esetében, hogy inkább a szerénység stratégiáit használják a magyar beszélőközösség tagjai (vö. Szili 2004: 172–173). Tehát az expresszívum során használatos erős célzások gyakorisága azzal is magyarázható, hogy a gratuláló fél figyelembe veszi, hogy a másíknak kellemetlen lehet, ha nagyon megdicsérik, valószínűleg azonban inkább saját arcát védi, amikor nem a direkt stratégiát választja. Az is befolyásolhatja a megnyilatkozást, hogy a szituáció szerint a következő nap az adatközlőnek szintén le kell tennie a vizsgát, ezért gyakori annak tartalmára való rákérdezés.

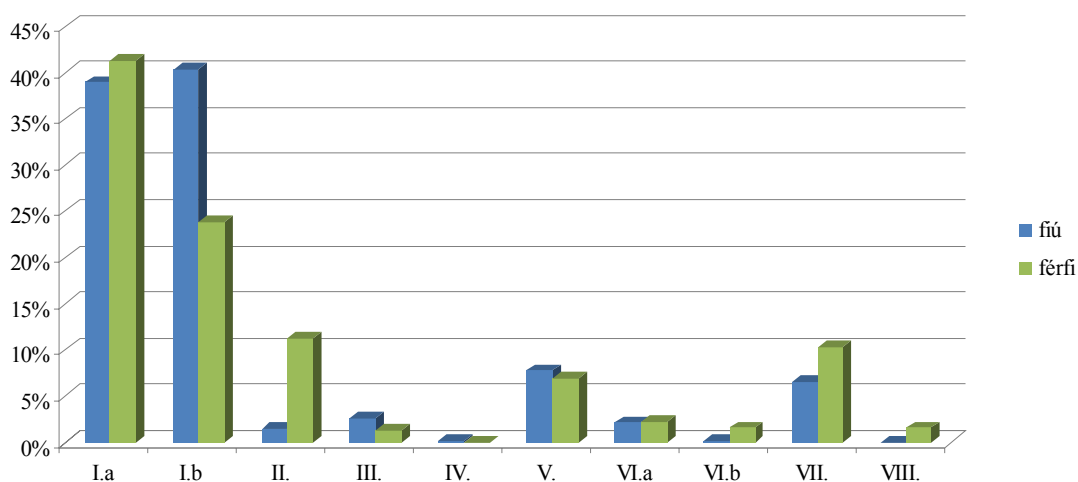
A nyelvi humor VII.b versikékben való megjelenése is függ az alkalomtól. A családi ünnepekhez kapcsolhatók ilyen jellegű megnyilatkozások, viszont a karrierépítéshez nem.

A gratuláció elmaradása nemcsak a külső kontextuális tényezőktől függ, hanem magától a helyzettől is. A 2.a) szituációban, az elfelejtett születésnapi gratulációnál, egy külön stratégiát is fel kellett vennem, mivel két oka lehetett a használatának. A beszélő nem akart utólag gratulálni, mert „az erőltetett lenne” vagy nem írt semmit, illetve bocsánatot kért a gratuláció helyett.

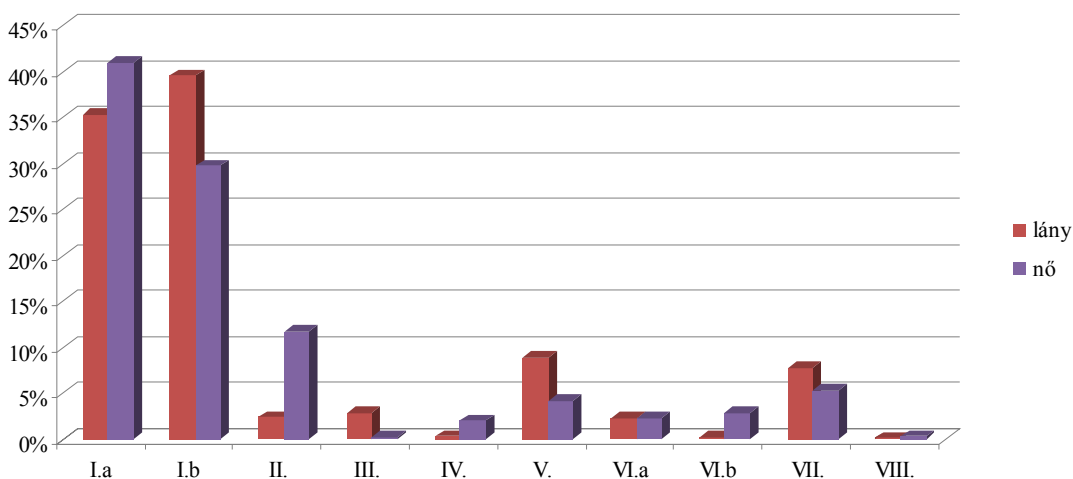
A vallásos megnyilatkozások kapcsán említettem már, hogy a családi ünnepekhez köthetők: születés- és névnap, esküvő és gyermek születése. Mivel csak kevés ilyen adat áll a rendelkezésemre, nem gondolhatom, hogy ezek szignifikáns adatok, ugyanakkor ezeknél a szituációknál könnyen magyarázható ennek a stratégiának a megjelenése, hiszen az élet legfontosabb eseményeiről van szó.

5.7.3 A stratégiák használata életkor és nemek szerint

A kor és a nem is meghatározó bizonyos esetekben, ahogy már a korábbiakban utaltam rá. Jól kirajzolódik, hogy a leggyakoribb stratégiáknál az I.a és I.b esetében inkább az életkor meghatározó, a fiatalok többször hagyják el a performatívumot, mint az idősebbek. A nyelvi ökonómia vagy az udvariassági szabályok még nem befejezett tanulási folyamata lehet az oka ennek az eltérésnek. A II. stratégia kapcsán már megállapítottam, hogy tipikusan a felnőttek nyelvi repertoárjához köthető a konvencionális megnyilatkozás.

14. grafikon: A fiúk és a férfiak gratulálási stratégiáinak eltérése az összes szituációt alapul véve

15. grafikon: A lányok és nők gratulálási stratégiáinak eltérése az összes szituációt alapul véve

A beágyazott performatívumról szólva láttuk, hogy a fiatalokhoz köthető, valamint a férfiak és fiúk kissé gyakrabban használják. A gratuláció elmaradása a férfiak esetében a leggyakoribb. A versikéket viszont inkább a nők használják, az erős célzást kétszer annyi lány, mint nő, de ez az arány a fiúk és a férfiak esetében nem valósul meg.

	fiúk és férfiak	%	lányok és nők	%
I.a	498	39,52%	877	37,48%
I.b	455	36,11%	840	35,90%
II. !!!	46	3,65%	117	5,00%
III.	28	2,22%	44	1,88%
IV. !!!	1	0,08%	23	0,98%
V.	99	7,86%	190	8,12%
VI.a	27	2,14%	54	2,31%
VI.b !!!	7	0,56%	29	1,24%
VII.	94	7,46%	161	6,88%
VIII.	5	0,40%	5	0,21%
	1260	100%	2340	100%

19. táblázat: A stratégiák megvalósulása nemek szerint az összes szituáció adatai alapján

A származtatott lokúció előfordulása egyértelműen a társadalmi távolság növekedésével gyakoribb. A 3600 adatból összesen 24-szer fordul elő (0,67%), csak az (osztály)főnököknek szóló névnap gratuláció szituációjában jelentkezik számottevően, ahol 3,5%-os az előfordulása, de ki kell emelni, hogy egy megnyilatkozáson kívül, mind a nőkhez köthető.

	1.a)	1.b)	1.c)	1.d)	2.a)	2.b)	3.	4.	5.	6.
IV.	0	14 (1 ffi, 13nő)	0	4 (4 nő)	18 (7 ffi, 1 nő)	0	0	0	0	3 (1lány, 1 nő)

20. táblázat: A származtatott lokúció előfordulása szituációk, nemek és kor szerint

Összességében nem lehet túl nagy különbségeket felfedezni az adatok nemek szerinti megoszlásában, inkább az életkor befolyásolja a megnyilatkozások alakulását.

5.8 Az interneten elérhető és megvalósuló gratulációk

Ha megnézzük az interneten elérhető lehetséges gratulációkat vagy a képeslapok előrenyomott lapjait (ld. IV. számú melléklet), egyértelmű, hogy a valós megnyilatkozások jóval egyszerűbbek, mint a weboldalak kínálta versikék, humoros

költemények sora. A mindennapokban ritkán jellemző, hogy az adatközlők rímekbe szedik a jókívánásokat, sőt az internetes portálokon sem gratulálnak így a felhasználók.

A www.smspedia.hu, a www.szuletesnap.hu, a www.lba.hu, a <http://www.netorian.hu/kategoria/39>, a <http://verseksmsek.com/szep-szuletesnap-i-koszontok>, a http://szuletesnap.wyw.hu/Szuletesnap_Verseks_Koszontok/, a <http://kreativan.hu/idezetek/szuletesnap> internetes oldalakon megjelenő üzenetek között születésnap, házassági évfordulóra, esküvőre küldhető és gyermek születéséhez tartozó gratulációkat kerestem.⁴² A lehetséges jókívánások szinte mindegyike a VI.b stratégiához tartozna, hiszen rímelnek. A születésnap-i köszöntések nagy része pedig humoros, így a VI.a stratégiát képviselné. Láttuk, hogy ezek megvalósulási arányai az összes szituációt tekintve 2,25, illetve 1% volt. A következőkben pár példát hozok, hogy látható legyen, milyen nagy a különbség a mesterséges és a természetes megnyilatkozások között⁴³ mind azok pragmatikai, mind grammatikai jellemzőit tekintve.

Születésnap-i gratulációk:

Ma van a születésnapod, köszöntelek Téged, ha valaki ma rád néz, ne vágj szomorú képet. Egy évben egyszer van ilyen alkalom, legyél hát boldog ezen a szép napon.

Leendő szülinapos, mit is mondjak neked?! Talán annyit hogy nézd meg az e-mail-edet!

Mikor kigyúlnak a fények, pajkos tündérek zenélnek. Huncut mosollyal egy Rád kacsint, kicsi kendőből csillámot hint, így adja át üzenetemet: Boldog szülinapot Neked!

Születésnapod alkalmából köszöntelek Téged, sok örömet és boldogságot kívánok most néked!

Születésnapodon nem kívánunk egyebet, csendes lépteidet kísérje szeretet.

Szívedben béke, lelkedben nyugalom, légy nagyon boldog ezen a szép napon!

Szülinapodra, barátom, nem tudom, mi jót kívánhatok, naponta nyikorogjon ágyatok, és ha ezt nem bírja vágyatok, igyunk egy láda sört nálunk vagy nálatok!

⁴² Nem foglalkozom az íróktól, költőktől vett idézetekkel.

⁴³ A kérdőívekre kapott, illetve a Facebookról gyűjtött gratulációk táblázatai a II. mellékletben találhatóak.

Házassági évfordulóra küldhető gratulációk:

Boldog évek, szép emlékek mit mondhatnék, kedves néked. Nagy kincs a mi boldogságunk, őrizzük hát csókos ágyunk.

Ha két karod átölel, s az évek így suhannak el, boldog leszek mindörökké, nem eresztelek soha többé.

Esküvői gratulációk:

Az élet egy angolkeringő, mit eltáncolsz a sárig. Sorsod csupán attól függ, hogy kivel táncolod végig.

Bármerre vezessen sorsod, légy mindig szerencsés és boldog.

Azt kívánjuk mindnyájan e szép napon,

Ragyogjon rád napfény, legyél boldog nagyon.

Szíved sose féljen, bánat sose érjen,

Minden utadon szerencse kíséren.

Az életet véges végig együtt kell leélni, Úgy válik el, mit ér a nő és a férfi. Jót és rosszat megosztani, kacagni és sírni, a szerelem dal, melyet együtt kell megírni.

Kéz a kézben jövőre is, házastársak lesztek, hivatalos síkon tartva, a mindennapi szexet. Férjed ma már XY, kinek szava lépes, most megmutathatja, hogy még mire képes. Lábad ma még gyönyörű, nem visszeres, táncos, nem remeg a kezed, szép arcod sem ráncos. Hogy ezt együtt megérintétek, tudni kell a leckét, Hosszú boldog házasságot, nagyon sok szerencsét!! Reméljük, hogy addig sem lesz a királyfiból béka, nem kell haragudni, ez csupán csak tréfa.

Gyermek születésére szóló gratulációk:

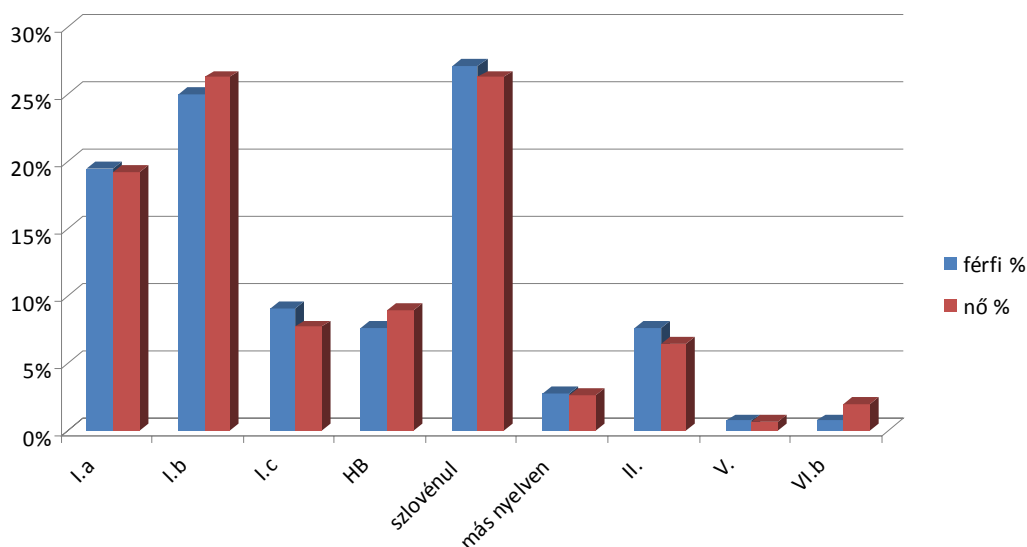
Mikor megszületél, ünnep volt az égen. Megkérték a Jóistent a kisangyalok szépen, legyen ez a kislány szebb a százsorszeépnel, ragyogjon jósága szebben az ékszerneél.

Isten hozott, ölelésért nyújtózó aprócska karok, szunyókáláskor félig lehunyt szemek. Isten hozott, apró kezek és apró lábacsák, édes kuncogások és mosolyok.

Isten hozott egy világban, amely csak rád várt... hatalmas szeretettel!

Mikor megszületik egy várva-várt gyermek, az élet dolgai új értelmet nyernek. Apaszív, anyaszív dobban meg egy párban, új fényel ragyognak a világra hárman.

A **Facebook** közösségi portálról való gratulációk azt az egyszerűsödést támasztják alá, amely a kérdőív adta válaszokban is előfordult. 300 megnyilatkozást vizsgáltam, a muravidéki adatokkal együtt. A következő grafikonon az ott megjelenő stratégiák láthatók.⁴⁴

16. grafikon: A Facebook közösségi portálon megjelenő gratulálási formák

A **születésnap gratulációk** esetében érdekes, hogy a beágyazott performatívum és a származtatott lokúció stratégiája elmarad, ez nyilván a közösségi portál adta közvetlen gratulálási lehetőség miatt van. A társadalmi távolság ezek szerint az internetes, mindenki számára hozzáférhető és közvetlennek mondható gratulálási lehetőség során nem bír akkora befolyással, mint a kérdőíves módszerrel gyűjtött adatok esetében vagy az előszóban elhangzott megnyilatkozásoknál. Az udvariasság megjelenése ugyanakkor a megszólításokban érhető tetten. A 80 éves köztisztviselőknél álló személynek szóló jókívánságok elején mindenhol megtalálható a megszólítás, a fiatalabbakat viszont csak ritkán szólítják meg.

Összességében így az explicit performatívum, annak elmaradása, a konvencionális stratégia, az erős célzás és humoros megnyilatkozások jelennek meg az interneten elérhető gratulációk során.⁴⁵

⁴⁴ A Facebookról gyűjtött megnyilatkozásokat összefoglaló táblázat és grafikonok a muravidéki felhasználók megnyilatkozásait is tartalmazza.

⁴⁵ Természetes, hogy a gratuláció elmaradása itt nem jelenik meg külön stratégiaként, hiszen csak az ír a másik üzenőfalára, aki ki akarja fejezni, hogy a másikat ért örömben osztozik.

A stratégiák megvalósulási arányai nagyon hasonlóan alakulnak, mint a kérdőíves gyűjtéssel végzett adatoknál. Az explicit performatívum kissé kevesebbszer valósul meg, mint az I.b stratégia.

Az idegen nyelvek használata előtérbe kerül, és nem csupán angol, hanem német és olasz gratulációkat is olvashatunk a felhasználók közötti üzenetekben is. A *Happy birthday!* és ennek rövidített formái – *hb; hbd; happy b.day* – összesen 25 előfordulással bírnak. Érdekes, hogy igen sok alkalommal kódot váltanak, és szlovénul gratulálnak a muravidéki adatközlők, a 120 adatból 81-szer, igaz, közülük vannak szlovén elsőnyelvűek is, de mindnyájan a kétnyelvű területen élnek. Az I. stratégián belül megjelenő I.c a szlovéniai magyar nyelvközösségre jellemző *Minden legjobbakat!* megnyilatkozásokat jelenti (ld. 6.2-es fejezet).

Az erős célzás stratégia csak egy férfinál és egy nőnél fordul elő, ez elenyésző, ugyanakkor nem meglepő, hiszen egyrészt nem élőszóban valósul meg a felköszöntés, az ünnepeltnek így nehezebb volna dekódolni a szándékot. Másrészt pedig a beszélő már azzal is kifejezi gratulálási szándékát, hogy ír a másik üzenőfalára, tehát felesleges célzást használnia. A humor csak az I.a, illetve I.b stratégiákkal kombinálódva jelenik meg, versikék viszont előfordulnak, de ezek aránya is igen alacsony.

A **gyermek születéséhez** kapcsolható gratulációknál a férfiak 97,37%-a, a nők 89,2%-a élt a *gratulálok* performatívumot tartalmazó megnyilatkozással, ez alátámasztja, hogy az ige használata a családi ünnepekre jellemző. Az I.a stratégián belül felvehető kategóriák is: a *gratulálok* performatívum magában fordul elő vagy megszólítással, az adatközlők az igét rövidítik (*gratula; congrats*), kívánnak valamit (*Gratulálok és jó egészséget az egész családnak! ♥ ;*), megjelenik a *kívánok* performatívum is (*Gratulálok és sok boldogságot kívánok Nektek!*). A humor megjelenése is elenyésző, akárcsak az erős célzás, mindkettő 1-1 női adatközlőnél fordul elő.

A férfiak és a nők megnyilatkozásaiban szinte semmilyen különbség nem fedezhető fel, akár a stratégiák használatát, akár a külső vagy belső kontextuális tényezőket nézzük. A születésnap során a legnagyobb eltérés például csupán 1%-nyi.

Összességében a gratulálási szokások egyszerűsödése figyelhető meg az internetes közösségi portálokon, hiszen csak az I.a, I.b és II. stratégiák dominálnak. Ez a jókívánságok direktségével, tömörségével magyarázható.

6. A gratuláció megvalósulási stratégiái a szlovéniai Muravidéken

Nincs olyan társadalom a földön, amely ne ülne meg valamilyen ünnepet. Vallási vagy társadalmi események is összehozhatják emberek egy csoportját a közös ünneplésre, a lényeg, hogy a viselkedésüket bizonyos szabályok határozzák meg (Uffélmann 1995: 57).

A külső és belső kontextuális tényezőkön túl a kultúra maga is meghatározza, hogyan használjuk a megnyilatkozásainkat (Hymes 1972). Vajon ezek a szabályok mennyire kultúraspecifikusak, a mai globalizmust élve, mennyire közelítenek egymáshoz? A 4. fejezetben tárgyalt kulturális változók alapján a különböző beszélőközösségek más-más hierarchikus viszonyt mutathatnak. Más lehet a tabu, ami egyes kultúrában kötelező udvariasság (kézfogás, mosolygás), máshol sértő, megtévesztő lehet. Az ilyen szokásrendszerek kisebb közösségeken belül is realizálódhatnak, például a határon túli magyarok beszélőközösségei egészen más megnyilatkozásokat is használhatnak, mint az ősszmagyar standardban megszokottak.

A gratuláció megvalósulását nemcsak magyarországi korpusz alapján vizsgálok, hanem muravidéki gyűjtést is végeztem. Úgy gondolom, ezeknek az adatoknak az értékeléséhez szükséges bemutatni a szlovéniai magyar beszélőközösséget meghatározó elemeket.

6.1 A szlovéniai magyar beszélőközösség⁴⁶

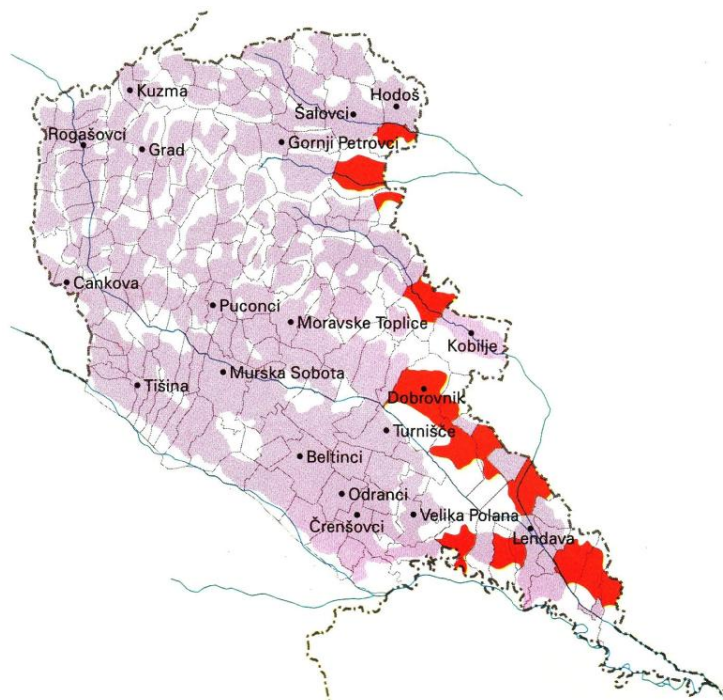
A szlovéniai Muravidék magyar nemzeti közössége az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében vált kisebbséggé (1941–1945 között a visszacsatolás révén ismét Magyarország része volt). A nemzetiségileg vegyesen lakott terület ma lényegében azoknak a Mura-vidéki településeknek az együttese, ahol egykor – a trianoni határok meghúzása idején – magyarok éltek többségben. Ma 30 kis falu (8 település 65 km²-nyi területen az északi részen, 22 település a déli részen), illetve Lendva város együttesét jelenti.

A magyar nemzeti közösség a 2002. évi népszámlálás adatai szerint Szlovénia közel kétfélmillió lakosságának 0,32%-át teszi ki: az ország egész területén 6243 személy

⁴⁶ A 6.1-es alfejezet az ELDIA (European Language Diversity for All, www.eldia-project.org) az Európai Bizottság által támogatott 7. számú Keretprogram Esetspecifikus Tanulmányának az összefoglalóján alapszik. Szerzői: Kolláth Anna, Gasparics Judit, Gróf Annamária, Horvat Livija. Az anyag angol nyelven elérhető a következő webcímen: http://www.eldia-project.org/index.php?option=com_content&view=article&id=195&Itemid=70&lang=en.

A projekt koordinációja Mainzban folyik, a Maribori Egyetem (jelenlegi munkahelyem) a 8 együttműködő intézmény egyike.

vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 7713 pedig magyar anyanyelvűnek. A Muravidéken 5212 magyar nemzetiségű és 6237 magyar anyanyelvű állampolgárt számoltak meg (Statistični letopis RS, 2003). A magyarság kompakt tömbben élt az államváltáskor, a szórványosítás már az 1920-as években megkezdődött a betelepítésekkel. Napjaink tendenciája is a szórványosodás, ennek oka egyrészt a belső migráció, másrészt az identitástartalmak megváltozása és a másodnyelvi dominancia kialakulása.

1. számú térkép: A magyar lakosság a Muravidéken (Kocsis 2005a)

A Muravidéken élő magyar nemzeti közösség autochton státuszú, territoriális kisebbség: a magyar nyelv a nemzetiségileg vegyesen lakott területen hivatalos státuszú (regionális hivatalos nyelv), a közösség jogi védelmének alapja a pozitív diszkrimináció (a minden állampolgárt alkotmányosan megillető kollektív jogrendszer mellett kisebbségi különjogok biztosítása), amelyek függetlenek a kisebbségi lakosság százalékos arányától.

Szlovéniában 3 nyelv rendelkezik (teljes, illetve korlátozott) hivatalos státusszal. A szlovén nyelv az ország egész területén, a két autochton kisebbségi közösség anyanyelve pedig a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken: a magyar a Muravidéken, az olasz pedig a szlovén Isztrián (Tengermellék/Obala).

Az alkotmány 64. szakasza rögzíti az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség külön jogait (ezt a nemzetközi jogalkotásban pozitív diszkriminációként ismerik). Ennek alapján a magyar és az olasz nemzeti közösség tagjai szabadon használhatják nemzeti szimbólumaikat; saját nemzeti identitásuk megőrzése céljából szervezeteket alapíthatnak, hogy fejlesszék a gazdasági, kulturális és tudományos/kutató tevékenységüket, a nyilvános tájékoztatást és könyvkiadást; joguk van a saját nyelvükön való oktatásra, ennek kialakítására és fejlesztésére; törvény állapítja meg azokat a területeket, ahol a kétnyelvű oktatás kötelező; ápolhatják kapcsolataikat az anyanemzeteikkel és ezek országaival. A saját jogok megvalósítása érdekében lakóhelyükön saját önkormányzati közösségeket alapíthatnak, ezekre az állam átruházhatja a hatáskörébe tartozó feladatok ellátását, megvalósításukhoz biztosítja a szükséges eszközöket, így közvetlen képviselőjük van a helyi önkormányzat szerveiben és az Országgyűlésben (a parlamenti képviselőnek a nemzetiségek külön jogait érintő kérdések tárgyalásakor vétőjoga van).

Szlovéniában van nyelvtörvény (2005), és elkészült a nyelvstratégia is (2007). Az Alkotmánnyal összhangban mind a szlovén nyelvtörvény (*Zakon o javni rabi slovenščin/ ZJSR*, 2004), mind pedig a szlovén nyelvstratégia (*Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011/ReNPJP0711*) a szlovén nyelv mellett mindkét kisebbségi nyelvet azonos védelemben részesíti. A médiajog és rendelkezései csak olyan mértékben érintik a nyelvhasználatot, ahogy azt az Alkotmány meghatározza: a kétnyelvű területen a nemzeti közösség anyanyelve is használható, mindennemű speciális rendelkezés és korlátozás nélkül. A *Radiotelevizija Slovenija Act/Zakon o Radioteleviziji Slovenija* (Uradni list RS, št. 96/2005) előírja, hogy a nemzeti közösségek saját rádió-, ill. tévéprogramot készítsenek és sugározzanak. A nemzetiségi programnak a kétnyelvű terület legalább 90%-án elérhetőnek kell lennie.

Szlovéniai viszonylatban a Mura-vidék (Pomurje) az ország gazdaságilag legelmaradottabb területe, itt a legnagyobb a munkanélküliség, a lakosság többsége a mezőgazdaságból él, az iskolázottság is viszonylag alacsony. Az életszínvonal azonban még így is jóval magasabb a magyarországiénál. Ez, valamint a jelenlegi magyarországi társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar nyelv presztízse mind a magyar anyanyelvűek, mind a szlovének körében leértékelődik. A magyar nemzeti közösség saját nyelvéhez fűződő attitűdtartalmait meghatározza a helyi nemzetiségi politika alakulása is. A közösséget elsősorban a nyelve tartja össze. A nyelv

és a kultúra megőrzését szolgálja a viszonylag sok civil szervezet, a különböző kulturális egyesületek.

Léteznek attitűdvizsgálatok a magyar és a szlovén nyelvre (esztétikum, nehézség, tanulhatóság), a nyelvi tudat, nyelvismeret, nyelvhasználat összefüggéseire, a nyelvválasztásban betöltött szerepére vonatkozóan (Bokor 2009: 77–108; Bartha 2007: 100–103; Kolláth 2005: 43–51, 2007; 2008; Novak Lukanovič 2004). A vizsgálatok alapján összességében a beszélők a magyar nyelvet nehezebbnek, bonyolultnak, nehezebben elsajátíthatónak tartják, függetlenül attól, hogy annak melyik nyelvváltozatáról van szó. Az esztétikai és érzelmi beállítódás tekintetében a muravidéki beszélők többsége a magyart részesíti előnyben (Bartha 2007: 100).

Miközben szépség tekintetében a magyar nyelv iránti attitűdök jóval pozitívabbak a szlovénénél, a nyelvek instrumentális szerepéről, helyi és nemzetközi használhatóságáról már másképp vélekednek a megkérdezettek. Az, hogy más nyelveket a magyarnál hasznosabbnak ítélnék, elsősorban nem a szlovén, hanem az angol, német és más világnyelvek viszonyában igaz (Bartha 2007: 102).

A Muravidéken az összmagyar standard az irodalmi nyelv (ennek ismerete és a megfelelő szintereken való használata csak kevesekre jellemző, a szlovén–magyar kétnyelvűségben a magyar kettős- vagy többesnyelvűség inkább most alakul). A kisebbségi nyelvváltozatokra, a muravidéki kontaktusnyelvjárásra nem rétegződött saját standard (Bokor 2001: 44). A magyar nyelvváltozat(ok) beszélt nyelvváltozat(ok), az írásbeliség szinte kizárólagosan szlovén nyelvű.

A muravidéki standard szerepét a közmagyar standard dialektus tölti be, a humán értelmiségiek formális (inkább írásbeli) nyelvhasználata, a szépirodalom nyelve, az írott média nyelve, a hivatalos dokumentumok lektorált fordításai, a tankönyvfordítások szövegei is ezt a nyelvváltozatot tükrözik. A közmagyar standard erőltetése a vernakuláris normát kívánó beszédszituációkban nyelvváltozatvesztést jelent, s ez a kis lélekszámú közösségben felgyorsítja a nyelvvesztés folyamatát, ami társadalmi szinten nyelvcserehez vezet.

A magyar közösség körében elvétve találni már csak magyar egynyelvűt, ők azok közül az idősek közül kerültek ki, akik nem jártak szlovén iskolába, és életük során szinte sohase hagyták el magyar (többségű) szülőfalujukat. A társadalmi kétnyelvűség a magyarok körében egyéni kétnyelvűséggel társul, a szlovének esetében nem (unilaterális kétnyelvűség, amely nagyban meghatározza a magyar nyelv visszaszoruló

helyzetét). A muravidéki magyarok nagyon kedvelik a horvát nyelvet és kultúrát is, legtöbbjük receptív szinten, néhányuk produktívan is bírja a horvát (és a szerb) nyelvet.

A Muravidék lexikológiai kutatása a múlt században elsősorban dialektológiai meghatározottságú volt. A muravidéki magyar nyelv államnyelvi eredetű kölcsönszavainak kutatása 2003-tól új lendületet vett a határon túli magyar nyelvi irodák és egyéni kutatóhelyek (TERMINI Magyar Nyelvi Kutatóhálózat) közös programjában, az ún. szóhatártalanítás (detrianonizáció) folyamatában. Ennek az a célja, hogy a szótárakban, nyelvtanokban és más kézikönyvekben, amelyek Trianon óta, de elsősorban 1945 után inkább csak a magyarországi magyar nyelvről szóltak, jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a határon túli magyar nyelvváltozatok: a magyar nyelv és a magyar nyelvtudomány válják így egyetemes léptékűvé, összmagyarrá. A folyamat a kodifikáció kiterjesztésével a nyelvi egységesülést szolgálja, megerősítheti a határon túli magyarok nyelvi önbizalmát, segítheti anyanyelvük megmaradását. Pragmatikai kutatás korábban nem folyt még a Muravidéken, így időszerű volt elkezdeni a gyűjtést. A gratuláció vizsgálata után a Magyarországon már feltérképezett beszédaktusokat szeretném sorra venni, hogy kirajzolódjék, pragmatikai nézőpontból mely területeken van eltérés a használatban.

A muravidéki kétnyelvű oktatási modell nagyban meghatározza a közéleti/hivatali kétnyelvűség arculatát. Az 1959-ben bevezetett mintaszerűnek gondolt, mind a többség, mind a kisebbség számára egyaránt kötelező oktatásforma – utópisztikus, kétutas immerziós modell, célirányos (kétirányú) párhuzamos módszer: egyazon tanórán mindkét tannyelvet használják, azonos arányban – fél évszázad alatt utópia maradt, a kétnyelvűségnek nem a pozitív, hozzáadó változatát eredményezte. Nem adott, hanem inkább elvett, s ezzel a kisebbségi anyanyelvnek nem csak a dominanciája, de az egyenrangúsága is illúzió maradt csupán. A muravidéki modell ma már inkább másodnyelvű oktatás a magyarok számára, amelyben az anyanyelvnek egyre kevesebb szerep és színtér marad (a magyar nyelv használata az általános iskola harmadik harmadára elméletileg 30%-ra esik vissza). Az órák többségén néhány szakszó rögzítése jelenti a magyarnyelvűséget (a táblai vázlatnak kétnyelvűnek kell lennie), minden más többnyire szlovénul folyik. Következései a kisebbségi anyanyelvi szaknyelvek hiánya, a kódvált(ogat)ás és a kisebbségi nyelv presztízscsökkenése, az anyanyelv visszaszorulása és a nyelvcseré. A magyarok számára tehát ez inkább átírányítási program, amelynek eredménye nem az anyanyelv megmaradása, hanem a többségi nyelvre való átállás. Főleg a szakma kisebbségi

képviselői beszélnek a kétnyelvű iskola csődjéről, az annak idején elsősorban „politikai célzattal” megfogalmazott elvárás-oldal látszatjelenségeiről. A szándék és a megvalósulás közti ellentmondások okaként annak módszertani kidolgozatlanágát, a tanárok hiányos módszertani képzettségét és a viszonylagos szakmai magukra maradáást említik (Kolláth 2007: 75; 2008).

Szlovéniában az általános iskolai oktatás 9 évfolyamos, három harmadra tagolják. Fontos kiemelni, hogy a kétnyelvű területen mindenki számára kötelező mindkét nyelv tanulása, a szlovén egynyelvű gyerekeknek is tanulniuk kell magyarul. A kétnyelvű iskolákban a szülőnek (nem a pedagógusnak) lehetősége van eldönteni, hogy gyermeke az ún. magyar1-es vagy magyar2-es csoportban tanuljon. A magyar1-es csoportban az első három évben a magyar a domináns nyelv, magyarul tanulnak meg írni, olvasni a gyerekek, az első ún. előkészítő év után. A magyar2-es csoportban kevesebb magyar nyelvi órájuk van a diákoknak, szlovén nyelven tanulnak meg írni és olvasni. Az első három év után viszont a két csoport együtt tanulja a tantárgyakat, elvileg a tanár az egyes órákon 50%-ban használja a magyar és 50%-ban a szlovén nyelvet. Sajnos a gyakorlatban 75%-ban a szlovén nyelv dominál.

A kétnyelvű oktatásban is visszaszorul a magyar nyelv, csak anyanyelvi oktatássá válik az anyanyelvű helyett. A közmagyar standard elsajátíttatása – megfelelő szaktantárgyi támogatottság hiányában, ill. a megváltozott identitástartalmak miatt – nem valósul meg, ill. a szülőföldön maradók nagyon rövid időn belül „visszatanulják” a vernakulárist, hiszen a családban, ha magyarul beszélnek, ezt használják. A helyi írott média nyelve a közmagyar standard, a közvetlen kontaktusjelenségek és a kalkok csak elvétve jelennek meg benne. Az elektronikus média már sokszínűbb: a helyi bemondók, riporterek beszédében legalább a kontaktusváltozat legerősebb fonológiai/morfológiai jellemzői megtalálhatók. A jogalkotás nyelve a szlovén, a legfontosabb dokumentumok fordítással kétnyelvűsödnek. A kétnyelvűség és a fordítás problémája a tankönyvfordítások kapcsán is előkerült az utóbbi években. Magyar szaknyelvek nem léteznek, a magyarok is szlovénul élnek a közélet legtöbb területén, ez a szlovén nyelv további dominanciáját erősíti, nem hat ösztönzően a funkcionális kétnyelvűségre (az anyanyelv funkciói csorbulnak).

A kutatások elsősorban a szókölcsonzésre irányulnak (a bázisnyelvbe integráltság foka és a használati gyakoriság alapján igyekeznek elkülöníteni a szószintű kódváltást a kölcsönzéstől). A kisebbségi diskurzusokban megjelenő kódváltási stratégiák kutatása, a kódváltások típusainak és okainak feltárása mindeztidőig nem számottevő, inkább

passzív megfigyelésen alapul. A nyelvi alkalmazkodás kiváltotta bázisváltó/báziscserélő kódváltást Bartha Csilla kutatásai is alátámasztják: ha egy szlovén belép a társaságba, a magyarok abban a pillanatban átváltanak a szlovénre akkor is, ha többségében magyarok vannak jelen (Bartha 2007). Ezt a magas fokú nyelvi alkalmazkodást a magyar beszélők többsége elfogadja, természetesnek tartja, mások inkább beletörődnek a szituációba a sikeres kommunikáció érdekében. Viszont sem a kölcsönzést, sem a szószintű kódváltást nem ismerik el, nem azonosulnak vele (idegenek előtt), helytelen, rossz magyar beszédnek tartják, holott következetesen alkalmazzák.

A nyelvcsere tendenciája egyre erősödik. A muravidéki magyar nyelv – a szakma egy része szerint – a nyelvcsere előrehaladott állapotában van (Bartha 2007; Bence 2010; Bernjak 2004 és passim). A másik vélemény a magyar nyelv erőteljes visszaszoruló helyzetét hangsúlyozza, rámutatva a fiatalabb generációnak való átörökítés fontosságára. A homogén családok többségében még magyarul szocializálódik ugyan a gyermek (erről – kutatás híján – nincsenek pontos számadatok), de a kétnyelvű közoktatás végére a többség elveszíti anyanyelvi dominanciáját, és másodnyelvdomináns kétnyelvűvé válik. A heterogén házasságokban született gyermekek legtöbbször már szlovénul szocializálódik. A kétnyelvű óvodában a magyar gyerekek nagyon gyorsan megtanulnak szlovénul, sokakban már itt kialakul az államnyelv iránti pozitív attitűd, ez ugyanakkor felcserélő/szubtraktív, és nem hozzáadó/additív módon történik. A szlovén gyerekek többsége viszont nem tanul meg (jól) magyarul.

6.2 A gratuláció megvalósulásának a vizsgálata a szlovéniai Muravidéken

6.2.1 Az adatgyűjtés módja

Az 5. fejezetben már említettem, hogy a Lendvai Kétnyelvű Középiskola diákjai, valamint felnőtt adatközlők töltötték ki a szituációkiegészítő kérdőívet, egy 250 fős muravidéki esküvőn pedig résztvevő megfigyelés során lejegyeztem a gratulációk sorát, illetve a Facebook közösségi portálon megjelenő köszöntések is a nyelvi korpusz részei.

A következőkben a muravidéki nyelvközösség gratulálási szokásait szeretném bemutatni, összehasonlítva az 5. fejezetben tárgyalt magyarországi eredményekkel. Wierzbicka szerint ugyanis senki sincs annyira felvértezve a kultúra megvalósulására, mint egy kétnyelvű, aki két nyelvben és kultúrában él. Ő jobban tanúja lehet a különböző nyelvek realizációjának, mint egy egynyelvű, ugyanezen okból kifolyólag a különböző kultúrák szemléletét illetően a kétkultúrájúak jobb helyzetben vannak, mint

az egynyelvű, egykultúrájú személyek, még akkor is, ha nincs meghatározható kontúr ezek között. „*For the same reason that bilingual witnesses are better placed than monolinguals to affirm the reality of different languages, bicultural witnesses are better placed than »monolingual monoculturals« to affirm the reality of different cultures, however heterogeneous and lacking in fixed contours these cultures may be*” (Wierzbicka 1999: 241).

Ha csak azt vizsgáljuk, mikor, milyen helyzetben illik gratulálni, máris eltéréseket találhatunk, az amerikai kultúrában például a vizsgákhoz, a karrier szempontjából fontos minden kisebb lépéshez is gratulálnak. Szlovéniában először meglepetten tapasztaltam, hogy a szlovén anyanyelvű magyarul tanuló hallgatók, amikor március 15-éről beszéltem éppen az ünnepnapon, gratulálni kezdtek. Nálunk nem szokás egy nemzeti ünnepen gratulálni, de Szlovéniában ennek elmaradása udvariatlanság volna.

6.2.2 A muravidéki magyar beszélőközösség gratulálási szokásai

Hipotézisem szerint a muravidéki gratulálási szokásokban felfedezhető valamiféle átmenet a magyar és a szlovén nyelvben megvalósuló jókívánságok között. Sokszor hallottam már a *Minden legjobbakat!* megnyilatkozást, melynek előfordulására a kérdőívben is számítottam. Úgy véltem továbbá, hogy a performatívum használata háttérbe szorul, mivel a köszönéseknél sem hallhatóak. A gyűjtés során a középiskolában magyar első- és környezetnyelvi csoportokba is vittem kérdőívet, ezért számítottam arra, hogy előfordulhat kódváltás egy nyilatkozaton belül is magyar-szlovén, illetve muravidéki magyar és összmagyar standard relációban is.

A magyarországi adatok alapján felállított IFID-stratégiákat a kérdőívre kapott válaszok alapján ki kellett egészítenem, mivel a kontaktusjelenségnek mondható *Minden legjobbakat! (Vse najboljše!)* gratulálási mód jelentős előfordulással bírt. Az I. stratégia variánsaként I.c alatt soroltam be ezeket az adatokat, mivel előfordulhat az explicit performatívum megjelenése is. A magyar standardban a *Minden jót!* kívánság inkább elköszönéskor jellemző, mint gratuláláskor, a *Minden legjobbakat!* viszont nem képzelhető el, mivel a felsőfok használata szemantikai ellentmondásba kerül a többes számmal, ez pedig az egyes számot megkívánó *minden* névmással, hiszen a *legjobb* csak egyetlen dolgot feltételezhet. A szlovén nyelvben ugyanakkor a *Vse najboljše!* többes számban van, a tükörfordítás során pedig a nyelvi interferencia következményeként közvetett kontaktusjelenség valósul meg.

Az alábbi táblázat mutatja a stratégiák megvalósulási arányait a magyarországi adatokhoz viszonyítva.

	Magyarország:		Muravidék:	
	Összesen	%	Összesen	%
I.a	1375	38,19%	866	45,82%
I.b	1295	35,97%	454	24,02%
I.c	-	-	124	6,56%
II.	189	5,25%	23	1,22%
III.	72	2,00%	17	0,90%
IV.	24	0,67%	1	0,05%
V.	263	7,31%	167	8,84%
VI.a	81	2,25%	2	0,11%
VI.b	36	1,00%	17	0,90%
VII.	255	7,08%	218	11,53%
VIII.	10	0,28%	1	0,05%
	3600	100%	1890	100%

21. táblázat: Az IFID-stratégiák százalékos mutatói a magyarországi és a muravidéki adatok alapján

A performatívum használata és elmaradása közötti nagy eltérés igen meglepő, mivel a beszélők a köszönések során szinte mindig elhagyják az egyes szám első személyű igét, így azt feltételeztem, hogy a gratulációk során is ezt fogják tenni. A performatívum használatát sok esetben nyomatékosításnak érzik a köszönésnél is a muravidéki adatközlők, míg annak elhagyásához a csak kötelező rítusokat kapcsolják, amelyeknek az érzelmi telítettsége igen csekély. Az egyes szám első személyben lévő ige így erőteljesebb érzelmkifejezést jelent, valódi, szívből jövő kívánságot, egyúttal udvariasabbnak is tartják. Az adatok feldolgozásának a kezdetén felmerült bennem, hogy elképzelhető az is, hogy az adatközlők önkorrekciónal éltek, mivel a standardtól való ilyen eltérés már tudatossá vált, de a nyelvjárással szembeni negatív attitűd csak kívülállók jelenlétében fordul elő. Az iskolai oktatás során is hangsúlyozzák, hogy a magyarországi nyelvszokástól eltérő megnyilatkozások kerülendők,⁴⁷ ugyanakkor minden szituációnál túlsúlyban van az explicit performatívum használata, és nem valószínű, hogy minden adatközlő kontrollálta volna megnyilatkozásait.

Az erős célzás és a gratuláció elmaradásán kívül csak a konvencionális stratégia lépi át az 1%-os megvalósulási arányt, ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy három fő stratégia köré csoportosulnak a gratulációk, ezen belül is az I. előfordulása majdnem 80%-os.

⁴⁷ A muravidékiek a mai napig negatív attitűddel vannak a saját nyelvjárással szemben.

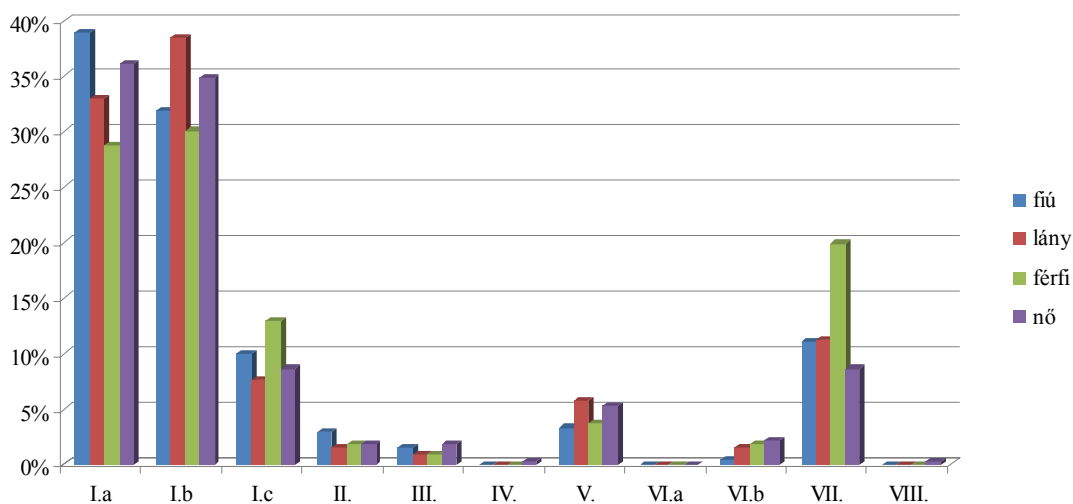
Meglepő, hogy a konvencionális stratégia jóval ritkábban jelenik meg, mint a magyarországi adatok esetében. Az *Isten éltessen sokáig!* pedig beleillene az archaikus nyelvjárási jellemzőkkel rendelkező nyelvváltozat repertoárjába, igaz, nyelvjárási formában vagy versikeként felbukkan ez is: *Isten éltessön!; Isten értessön!; Isten éltessen sokáig, míg a Kopica ki nem szárad bokáig!* A vallásos megnyilatkozások aránya is igen alacsony, annak ellenére, hogy a muravidéki lakosság nagy része rendszeresen jár templomba, és katolikus hitűnek vallja magát.

A származtatott lokúció összesen egy előfordulással bír, így ez a stratégia tulajdonképpen nem jelenik meg. Magyarázható ez a nyelvtani szerkezet viszonylagos bonyolultságával, illetve a magyarban megszokott udvariasság háttérbe szorulásával. A szlovén nyelv ugyanis kevésbé árnyalt az udvariassági formulákat illetően, és ez hatással van a magyar nyelvhasználatra is. Az egyetemi kurzusok során is fel kell hívni a leendő fordítók és tolmácsok figyelmét ezekre a különbségekre.

A **névnapi és születésnapi gratulációkat** tekintve szembeötlő, hogy az I.a és I.b stratégiák használata jóval kiegyensúlyozottabb, mint a magyarországi adatközlőknél. Az explicit performatívum a *kívánok* és a *gratulálok* igékben testesül meg. Viszont ezek megoszlási aránya kétharmad-egyharmad, tehát a magyarországi adatokkal ellentétben a *gratulálok* performatívum nem csupán a családi és a vizsga szituációjához köthető, hanem sokkal szélesebb ennek használata. Valószínű, hogy a *Čestitam!* (=Gratulálok!) hatása ez, melyet a szlovén nyelvben használnak az ünnepelt felköszöntésére a születésnapján is, de ugyanez a megnyilatkozás elhangozhat az esküvői gratulációkor vagy sikeres vizsga esetén is. Az explicit performatívum több esetben kombinálódik a *Minden jót!* megnyilatkozással, ez az egyéb kívánságok felsorolása helyett jelentkezik, illetve a szlovén nyelv interferenciájának is betudható. Az explicit performatívumot tartalmazó jókívánságot többször követi humoros kívánság is, akár nyelvjárásban: *Boldog szülinapot! Erüt, egiséget, főnálu tehetséget.* Az I.b) szituációban az *ön* személyes névmás használata mellett megjelenik a *maga* is az (osztály)főnöknek szóló gratuláció során. A muravidéki beszélőközösség tagjai negatív attitűddel viseltetnek az *ön* iránt, mivel személytelennek, távolságtartónak érzik azt.

A gratuláció elmaradása a férfiak esetében kiemelkedő, ez valószínűleg a hagyományosabb nemi szerepek, feladatok, elvárások rendszerére vezethető vissza, mivel mind a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyhez kötött személyközi viszonyok, mind a férfi és női szerepekhez való attitűd kissé konzerválódott a Muravidéken, különösen igaz ez a falvakban, mezőgazdasággal foglalkozó lakosságra. A férfiak tehát

kisebb arányban fejezik ki érzelmeiket, mivel ez nem egyeztethető össze önképükkel. A magyarországi adatközlők esetében is a felnőtt férfiaknál maradt el leggyakrabban a gratuláció, viszont a Muravidéken majdnem kétszeres ennek előfordulása a fiatalabb korosztállyal vagy a nőekkel szemben.

17. grafikon: A születés- és névnapi gratulációk megvalósulása a Muravidéken

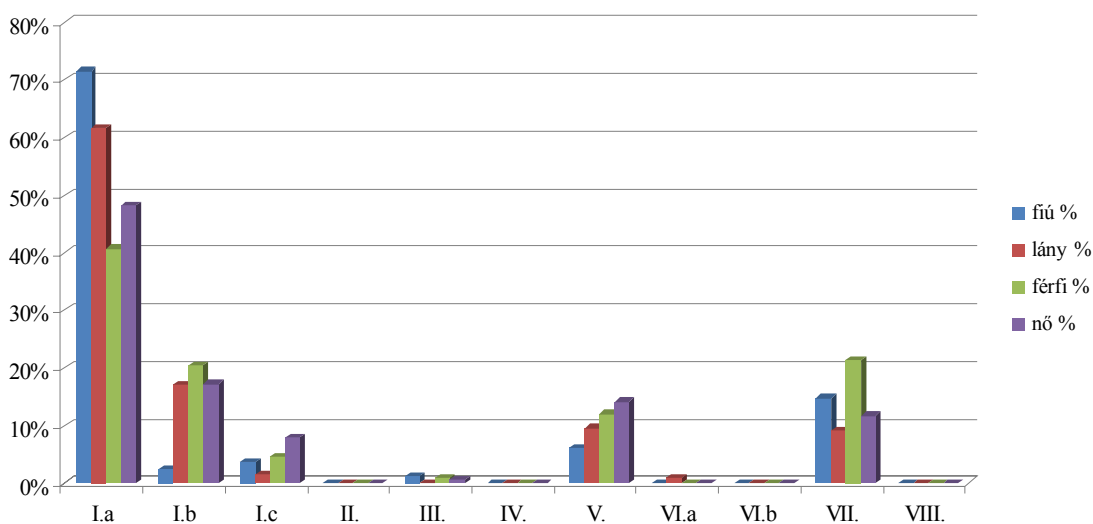
A magyarországi adatközlőknél konvencionális stratégia a férfiak és nők esetében 18% körül mozgott, látható, hogy itt csak 2% körüli a megvalósulása, de a fiataloknál is hasonló arányban van jelen, sőt a fiúknál a legmagasabb az aránya. Ez magyarázható azzal, hogy a muravidéki gyerekek a barátaikkal már a legtöbb esetben szlovénul beszélgetnek, hiszen a vegyes házasságok száma egyre gyakoribb, és általában ez szlovén elsőnyelvűséget eredményez. A szülőktől tanult vagy az iskolában a tanítóktól elsajátított magyar nyelvet nem használják a mindennapokban, így az régiesebb, elszigeteltebb is, kevésbé hat rá az összmagyar standard, ezeket a formákat így nehezebben váltják fel az újabbak.

Erős célzással főként a lányok és a nők élnek, míg Magyarországon inkább a férfiak, a stratégia előfordulása egyébként is majdnem kétszerese a magyarországiénak. A 2.a) szituációban a bocsánatkérés nem dominál annyira, mint a határokon belüli adatoknál, inkább a gratuláció késésének tényét emelik ki. A főstratégián belül megjelenő alkategóriák lehetnek az utalás az ajándéokra, a szeretet kifejezése, a dicséret, a saját jövő hasonlítása az ünnepeltéhez, a saját öröm kifejezése. A 2.a) szituációnál pedig a bocsánatkérési stratégiákat illetően a bocsánatkérés, a jóvátétel, az utalás az

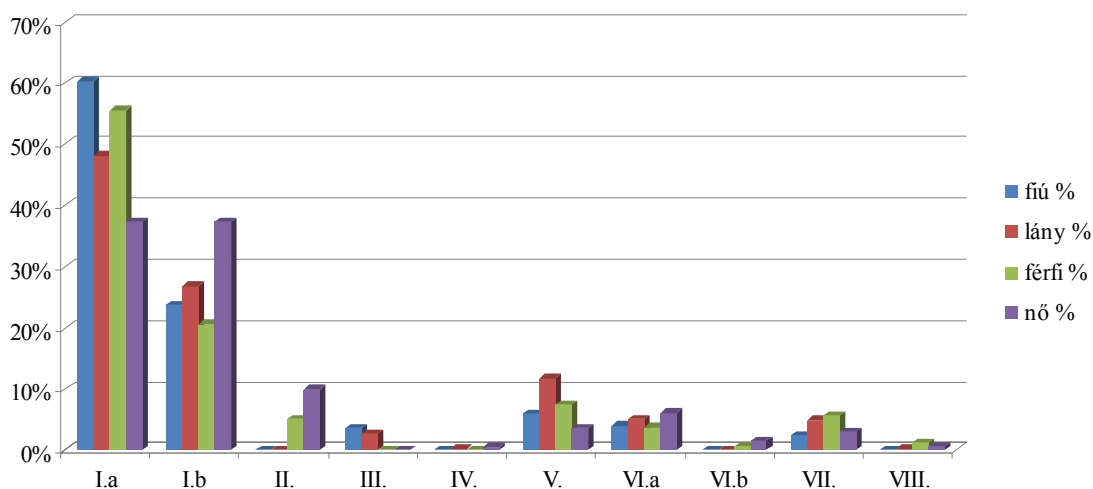
ajándéokra és – újdonságként – a feltétel is megjelenik: *Ha meghívsz egy piára, megkapod az ajándékodat.*

A beágyazott performatívum viszont ritkábban fordul elő: *Szeretnék gratulálni Önnek névnapja alkalmából az osztály nevében!; Na, akkor hadd gratuláljak, ha már itt tartunk! Minden legjobbakat!* A magyarországi diákok gratulációi során a III. stratégia megvalósulása számottevő volt, a muravidékieknél azonban csak a fiúknál lépte át az 5%-ot, a lányoknál 2% alatt maradt.

A családi ünnepek során megvalósuló gratulációk eltérését mutatja a következő két grafikon:

18. grafikon: A muravidéki gratulációk megvalósulása a családi ünnepek során stratégiák szerint

19. grafikon: A magyarországi gratulációk megvalósulása a családi ünnepek során stratégiák szerint

A magyarországi adatokhoz hasonlóan a III., IV., VI.b és VIII. stratégiák nem, vagy csekély mértékben jelentkeznek, ám itt a humor sem jellemző a megnyilatkozások között. Ismét szembevetendő a performatívum használatában mutatkozó különbség, ugyanakkor az I. stratégia adatait nézve a megvalósulás arányai igen hasonlóak. A másik két gratulálási mód körülbelül 25 százalékban jelentkezik, másfélszer több erős célzást használnak a muravidéki adatközlők, a gratuláció elmaradása pedig 13% fölötti, több mint a négyszerese a magyarországi adatoknak.

A **házassági évforduló** során kiemelkedik az I.a stratégia megvalósulási aránya, ez szinte kétszerese a magyarországi adatoknak. Konvencionális megnyilatkozás egyáltalán nem fordul elő, pedig ez 6,5%-ot tett ki a határokon belüli vizsgálat során. A beágyazott performatívum ugyanakkor a férfiaknál és a nőknél is előfordul, míg erre korábban nem volt példa. A származtatott lokúció és a vallásos megnyilatkozások elmaradása ugyanúgy alakul mindkét beszélőközösséget nézve, viszont a humoros válaszok hiánya meglepő a Muravidéken. Talán a házassági évfordulót komolyabb, nagyobb ünnepnek vélik, mintsem viccelődjenek a gratuláció során, viszont ezzel nehezen összeegyeztethető a jókívánság elmaradásának magas százaléka (44 fő).

Az **esküvői jókívánságok** során az I. stratégia szinte 90%-ban dominál, a fő performatívum a *gratulálok*, mely az adatok kétharmadát adja, és tizenkét esetben kombinálódik a *kívánokkal*. Az adatközlők *sok boldogságot, szerencsét, szerelmet, pénzt és gyermeket* kívánnak az ifjú párnak. Az esküvői gratulációknál nincs nagy eltérés az arányokat tekintve, viszont nem annyira változatosak a megnyilatkozások, mint a magyarországiak. A humoros jókívánságok csak két fiúnál fordulnak elő, míg a szűkebb haza területén mindkét nemnél és fiataloknál, felnőtteknél egyaránt.

A **gyermek születéséhez** kapcsolódó gratulációknál a humoros megnyilatkozások teljesen elmaradnak a Muravidéken, míg Magyarországon ezek összességében 7%-ot tesznek ki. A performatívum hiánya csak a fiataloknál mutatkozik, de csak 1% alatti így is, míg Magyarországon 6,25%. Tulajdonképpen csak az I.a és az V. stratégia valósul meg a gratuláció elmaradásán kívül. A *gratulálok* explicit performatívum mellett (68,1%) a *kívánok* is jelentős előfordulással bír (8,09%), ez csak 3,75%-ban valósul meg Magyarországon, míg az előbbi 71,25%-ban van jelen. Az erős célzások száma a duplája a Muravidéken.

A **sikeres vizsga** szituációjánál a stratégiák megvalósulásában nincs számottevő különbség a magyarországi adatokhoz viszonyítva, az I.a és az V. dominál, viszont ezek

nem és kor szerinti arányai eltérőek (ld. 6.2.5-ös fejezet). A gratuláció elmaradása 10%-ban jelent meg, míg ez csupán 0,5% volt a határokon belül. A magyarországi adatközlőknél is felosztottam az I.a stratégiát alkategóriákra, ezt itt is meg lehet tenni. A saját öröm kifejezése, a saját jövő, a dicséret, a bizonyosság, az érdeklődés és a felkiáltással megvalósuló gratulációk jellemzőek. Nem jelentkezik az irigykedés, Magyarországon is csak 2,15%-ban, mégis érdekes, hogy a Muravidéken nem szokták kifejezni a másik helyzetének áhított voltát. Ugyanakkor a dicséretet sem viszik túlzásba, 4,29%-os a megvalósulási aránya, míg a határokon belül 10% az összes adatot tekintve. Az erős célzáson belül is megjelenik a saját jövő felőli aggodás vagy remény kifejezése, míg ez Magyarországon elmarad. Ezek mellett a dicséret, az érdeklődés és a saját öröm alkategóriákat lehet felvenni, az irigykedésre itt sem találni példát.

6.2.3 A muravidéki beszélőközösség gratulálási szokásai a külső kontextuális tényezők alapján

Az elemzés során egyértelművé vált, hogy a muravidéki magyar beszélőközösség tagjai sokkal gyakrabban használják az explicit performatívumot, mint a magyarországiak. A közeli barátoknak szóló gratulációban is az I.a stratégia a domináns, tehát a performatívum megjelenése a Muravidéken nem egyértelműen a társadalmi távolság függvénye, sokkal inkább a szándék őszinteségének biztosítására szolgál a hallgató felé, sőt belső kontextuális tényezőkhez is köthető. Az ige elmaradása csupán a gyerekek és a testvérnek szóló születésnap jókívánság során függ a személyközi viszonyoktól, illetve az (osztály)főnöknek szóló gratuláció során szembetűnően alacsony ennek a stratégiának a megvalósulási aránya. Az SMS írása során valószínű, hogy az üzenet rövidege az oka az I.b stratégia magasabb előfordulásának. Az I.c stratégia felvétele a szlovén nyelv interferenciájából ered, megvalósulása nem külső, hanem belső kontextuális tényezőkhez köthető (ld. 6.2.4-es fejezet).

	1.a)	1.b)	1.c)	1.d)	2.a)	2.b)	3.	4.	5.	6.
I.a	46,19%	56,19%	17,62%	13,33%	34,76%	26,67%	45,83%	66,19%	56,67%	76,19%
I.b	35,24%	8,57%	37,14%	65,56%	20,95%	56,19%	20,00%	17,62%	-	0,95%
I.c	9,52%	13,81%	10,95%	-	15,24%	1,90%	3,33%	5,71%	-	-
II.	2,86%	1,90%	0,48%		3,81%	1,90%	-	-	-	-
III.	-	0,48%	1,43%	2,22%	3,81%	0,48%	1,67%	-	-	-
IV.	-	-	-	-	0,48%	-	-	-	-	-
V.	2,38%	1,90%	13,33%	1,11%	5,24%	1,90%	13,33%	1,43%	33,33%	11,90%
VI.a	-	-	-	-	-	-	-	0,95%	-	-
VI.b	3,33%	-	-	1,11%	-	4,29%	-	-	-	-
VII.	0,48%	16,67%	19,05%	16,67%	15,71%	6,67%	15,83%	8,10%	10,00%	10,95%
VIII.	-	0,48%	-	-	-	-	-	-	-	-
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

22. táblázat: Az IFID-stratégiák megvalósulásának százalékos mutatói az egyes szituációk tükrében a Muravidéken

Az erős célzás a legközvetlenebb kapcsolatokban jelenik meg a legtöbbször, a testvérnek, házastársnak szóló gratulációnál. Ezt a stratégiát ugyanakkor belső kontextuális tényezők is befolyásolják, a sikeres vizsga szituációja, és a gyermek születése szintén eredményezheti, hogy így gratulálunk.

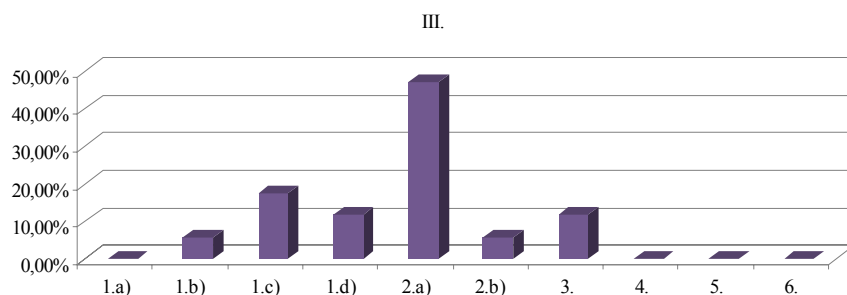
A VII. stratégia csak egy esetben marad 1% alatt, a jó barát felköszöntésekor. A gratuláció elmaradása a többi szituációnál 5% felett van, sőt két eset kivételével meghaladja a 10%-ot. Ez arra enged következtetni, hogy a muravidéki adatközlők nem tartják olyan súlyos normavétésnek, ha nem fejezik ki, hogy a másik örömeiben osztoznak, főleg, ha a beszélő és hallgató közti társadalmi távolság nem nagy.

6.2.4 A muravidéki beszélőközösség gratulálási szokásai a belső kontextuális tényezők szerint

Bizonyos stratégiák szorosan köthetők az egyes szituációkhoz, az explicit performatívum elhagyása, tehát az I.b stratégia általában a születés- és névnapi gratulációk során jelenik meg, az I.c szintén csak itt fordul elő. Az esküvő során csupán a *Minden jót!* megnyilatkozással találkozunk, a *Minden legjobbakat!* teljesen elmarad. A konvencionális stratégia értelemszerűen hasonlóan az előzőkhez csak a születés- és névnapi gratulációkhoz köthető, akárcsak a magyarországi adatközlők esetében.

A beágyazott performatívum – bár csak 17 előfordulással bír – ismételt a születés- és névnapi jókívánságok során jelenik meg, főleg a telefonon történő gratulációhoz köthető, ahol a bocsánatkérés beszédaktusával kombinálódik az

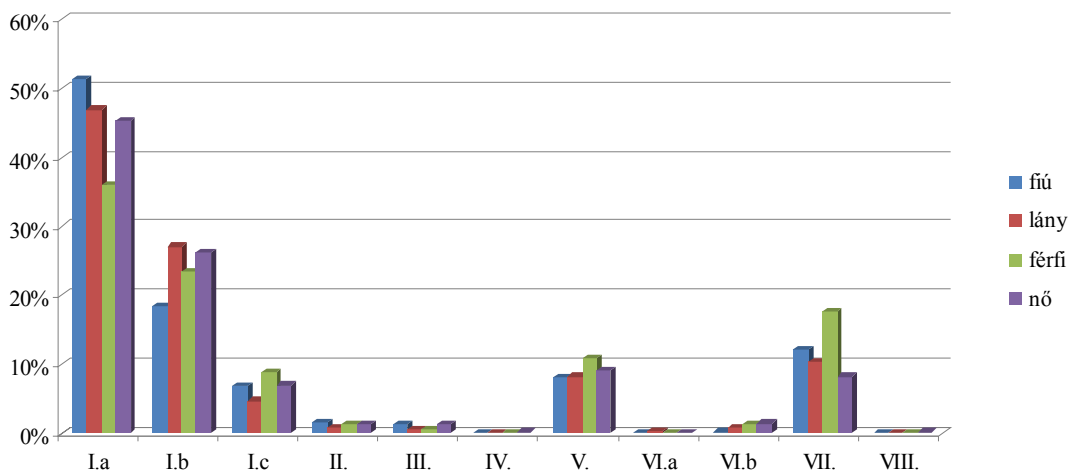
expresszívum. Nyilván az elfelejtett születésnap okozta önkép leértékelődését igyekeznek az udvariassággal ellensúlyozni.

19. grafikon: A beágyazott performatívum megjelenése az egyes szituációkban a Muravidéken

A versikék nem jelennek meg sem a családi ünnepek, sem a karrierhez kötődő szituációknál, akárcsak a vallásos megnyilatkozások, amely tény inkább megdöbbentő, mintsem természetes, hiszen ezek előfordulása Magyarországon inkább a családi ünnepek során volt jellemző.

6.2.5 A muravidéki beszélőközösség gratulálási szokásai nemek és kor szerint

20. grafikon: A Muravidéken megvalósuló IFID-stratégiák előfordulása az összes szituáció tükrében nemek és kor tekintetében

A magyarországi adatokhoz viszonyítva a legnagyobb eltérés az I. stratégián belül mutatkozik. A fiatalok és a felnőttek közötti arányok éppen a fordítottjára változnak, a performatívum elhagyása a felnőttekre jellemzőbb inkább, ez külső kontextuális tényezőkkel is magyarázható, hiszen a kor előre haladtával a társadalmi hierarchiában

elfoglalt hely magasabb, így könnyebben választható a kevésbé udvarias megnyilatkozás. Az egyes szám első személyű ige előfordulása érdekes módon a fiúknál jelentkezik a legtöbbször, míg a magyarországi adatoknál szinte egyenlő volt az I.a és I.b stratégia megvalósulása a fiú diákok esetében. A performatívumok használatát illetően is eltérés van, az I.d) szituációban például jól látszik, hogy a muravidéki nők szívesebben használják a *gratulálok*, mint a *kívánok* igét.

I.a	magyarországi adatközlők		muravidéki adatközlők	
	férfiak	nők	férfiak	nők
összesen:	30%	18,92%	19,46%	9,25%
<i>kívánok</i>	0	10,92%	19,46%	3,70%
egyéb kívánság	30%	7,28%	0	0
<i>gratulálok</i>	0	0	0	5,55%

23. táblázat: A magyarországi és a muravidéki gratulálási szokások a házassági évforduló alkalmából

A konvencionális megnyilatkozások kapcsán említettem már, hogy a fiatalok is használják, ez éppen ellentétes a magyarországi adatokkal, viszont a lányok kevésbé élnek ezzel a gratulálási lehetőséggel a határon túl, mint ellenkező nemű társaik. Az erős célzást ugyanakkor a határokon belül éppen a lányok választják, kivéve a sikeres vizsga után és a gyermek születésekor elhangzó gratulációkat, ezeknél nyilván úgy érzik, a direktebb megnyilatkozás az udvariasabb. A Muravidéken ez a stratégia ugyanakkor leginkább a férfiakra jellemző.

A gratuláció elmaradása a férfiaknál a leggyakoribb, a lányoknál pedig a legritkább, csakúgy, mint a határokon belül. A 2.a), tehát a telefonon megvalósuló szituációban viszont éppen a diáklányok élnek legtöbbször ezzel a stratégiával. Ez meglepő, hiszen a bocsánatkérés Magyarországon éppen a női nemhez volt köthető. A sikeres vizsgához való gratulálás elmaradását ugyanakkor a lányok és nők érzik a legsúlyosabbnak, főként a diákoknál dominál itt az explicit performatívum, tehát a legudvariasabb, legdirektebb megnyilatkozás, mely egybevág a Magyarországon kapott adatokkal.

7. Lingvisztikai elemzés

A pragmatikai elemzések során a kutatók fel szokták térképezni a megvalósuló IFID-stratégiák grammatikai sajátosságait (ld. Szili 2004). Jelen fejezet a gratuláció grammatikai jellemzőit vizsgálja a magyarországi és a muravidéki nyelvközösségben, a Magyar grammatika (Keszler 2000)⁴⁸ rendszere alapján.

7.1 A magyarországi gratulálási szokások grammatikája

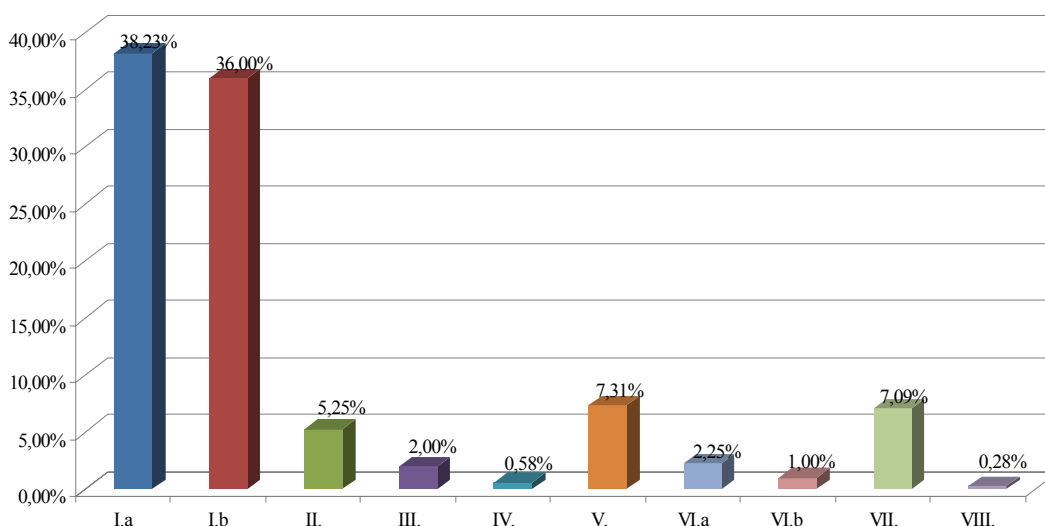
Austin megkülönböztette a lokúciós aktuson belül a fonetikus, fatikus és retorikus aktusokat. A fonetikus aktus tulajdonképpen a hangok kiadása, a fatikus meghatározott szótári egységek és szavak kimondása, azaz egy bizonyos hangsor, mely egy meghatározott szótárhoz tartozik, amely beilleszkedik egy meghatározott nyelvtani rendszerbe. A retorikus pedig ezen szótári egységek többé-kevésbé meghatározott értelemben és referenciában való előadásának aktusa. *„We had made three rough distinctions between the phonetic act, the phatic act, and the rhetic act. The phonetic act is merely the act of uttering certain noises. The phatic act is the uttering of certain vocables or words, i.e. noises of certain types, belonging to and as belonging to, a certain vocabulary, conforming to and as conforming to a certain grammar. The rhetic act is the performance of an act of using those vocables with a certain more-or-less definite sense and reference”* (Austin 1962: 96).

Wierzbicka szerint a grammatika arról szól, hogy bizonyos jelentések olyan fontossá válnak a közösség számára, hogy nemcsak a lexikonban jelennek meg, hanem grammatikalizálódnak, azaz a nyelv szerkezetének összetevőjévé válnak. Az orosz kultúrában például a meghittség, az emóciók magas értéke miatt a beczésnek igen nagy a formai gazdagsága (Harkins–Wierzbicka 2001a: 6). Az angol nyelv pragmalingvisztikai elemzésekor írja, hogy az individualizmus XIX. századi kialakulása, valamint az amerikai demokrácia fejlődése során bizonyos értékek fontossá váltak az angolszász társadalmakban, mint az egyenlőség elve, az egyén védelme, szabadságának sérthetlensége. Ezek nem egyeztethetők össze az alávettség állapotával, tehát a parancsok, követelések teljesítésével, ezért az árnyaltnak nevezhető nyelvi formák (whimpertive formák, a *would you, will you do, could you, would you mind doing X* stb. kifejezések) tulajdonképpen a szükségszerűség és a személyes autonómia ellentmondásából születtek. Az egyén szabadságának hangsúlyai különfélék

⁴⁸ Ezúton köszönöm a témavezetőm, Keszler Borbála értékes megjegyzéseit a dolgozattal kapcsolatban.

az angol, német, orosz stb. közösségekben, így az a nyelvi eszköztár is, amely a másokra való ráhatást biztosítja (Wierzbicka 2006: 24).

Ahogy az előzőekben láttuk, Wierzbicka a kérés beszédaktusának vizsgálata kapcsán a kényszerítés elkerülésére használt kifejezéseket is összegyűjtötte. A következőkben a gratuláció során megvalósuló grammatikai sajátosságokat tárgyalom.

21. grafikon: A gratuláció során megvalósuló IFID-stratégiák százalékos mutatói a magyarországi nyelvközösségben

Az **explicit performatívum** (I.a) a *kíván, köszönt, gratulál*⁴⁹ igék egyes és többes szám első személyében testesül meg. A *kíván* előfordul általános és határozott ragozásban is, mely utóbbi tárgyi alárendelések főmondataként jelenik meg (*Kívánom Neked, hogy mindig legyen részed abban az örömben, hogy megosztod valakivel a dolgaid. Ajándékommal együtt fogadd el örök barátságom.*), de ezek száma jóval alacsonyabb, mint a tagolt bővített egyszerű mondatoké, amelyek a tárgyi bővítéssel lesznek teljesek (*Boldog születésnapot kívánok!*). A tárgyi alárendeléseknél gyakori, hogy nemcsak egy tárgyi bővítése van az állítmánynak, hanem több, és ezek jelzővel, valamint fok- és mértékhatározóval is bővítettek. Tipikus az ilyen mondatok előfordulása a gyerekeknek szóló gratulációnál: *Drága Kislányom vagy Fiam! Számomra a Te születésnapod az életem legszebb napját idézi. Ma már Te is ismered ezt az örömet, kívánom, hogy a családotd körében nagyon sok szép napot tölthess szeretetben,*

⁴⁹ Az *üdvözöl* ige csupán kétszer fordul elő a 3600 adatból, egyszer tárgyi vonzata van, egyszer pedig inessívusszal áll.

békességben. Legyen tengernyi örömed gyermekeidben. Legyen türelmed, és keress időt, hogy ott legyél, ha szükségük van rád.

Nem kötelező vonzatként szerepelhet az egyszerű mondatokban az inessivusszal, illetve az allativusszal kifejezett határozói bővítmény: *Sok boldogságot kívánok az életben/a közös jövőtökhöz.*

A *köszönt* performatívummal egyetlen esetben él egy adatközlő, a megigekötővel, amely szűkíti az eredeti jelentéstartományt: *Te jó ég! Én meg sem köszöntöttelek ebben a rohanásban. Ne haragudj, már nem férek be a 8 napba se. Azért minden jót kívánok!* Fakultatív vonzata lehet a superessivus, illetve az okhatározóként megjelenő elativus. Gyakran megjelenik a *szerepettel* instrumentalisszal kifejezett módhatározó is.

A *gratulál* ige vonzatstruktúrájában szerepelhet a részeshatározói szerepet betöltő dativus, aszemantikus vonzatként az allativus, illetve okhatározóként az elativus: *valaki gratulál valakinek valamihez/valamilyen alkalomból*, ugyanakkor ez az ige önmagában is teljes minimális szerkezetű tagolt egyszerű mondatot alkot, és mint nyilatkozat csak ehhez a beszédaktushoz köthető (vö. Keszler 2000: 194–206, 372). Csupán ezen performatívum előtt fordul elő a *szívből* elativussal kifejezett módhatározó.

1% alatti az előfordulása az egyes szám 3. személyű igéknek, amely a csoportos gratulációknál jelenik meg, ez kissé személyteleníti a jókívánságot, mivel a performatívum sajátossága, hogy első személyű igealakban ölt testet:⁵⁰ *Sok boldogságot kíván az X. család!; Még sok ilyen boldog névnapot kíván az osztály!* A magyarban a személytelenség kifejezésére pedig többek között a harmadik személyű igealak szolgál (vö. Hegedűs 2004: 216–217).

A fent említett performatívumok közül csak a *gratulál*-nál valósul meg szórövidülés: *gratula, gratu, grat*. A magyar nyelvben nincs más szó, mely *grat*-tal kezdődne, így a kontextus nélkül is értelmezhetőnek tűnik a legrövidebb alak is. Ezek előfordulása köthető mind külső, mind belső kontextuális tényezőkhöz: a sikeres vizsgára, illetve a házassági évfordulóra szóló gratuláláskor jelenik meg, osztálytársnak vagy munkatársnak, valamint szülőknek. Érdekes, hogy nem csupán a diákoknál fordul elő a rövidített forma, hanem a felnőttek is használják, igaz, csak a nők.

A *születésnapot* rövidülése mindennapinak mondható. A *szülinapot* magasabb előfordulással bír például a gyermeknek szóló felköszöntésnél, de a közeli barátnak

⁵⁰ *performo* (lat.) = cselekszem

vagy az SMS-ben írt gratuláció során is igen gyakori. Nem jelenik meg ugyanakkor az ismerősnek szóló elfelejtett születésnap köszöntésnél, amely telefonon valósul meg. A jóvátétel vagy bocsánatkérés szükségessége ugyanis nem engedi meg, hogy úgymond kicsinyítsük az alkalmat.

A bocsánatkéréssel vegyült gratuláció során, a már hétköznapiak vehető *bocs*, *bocsi* a diákoknál gyakori, leginkább az üdvözlőkártyára írva, illetve az elmaradt felköszöntésnél. A *bocsi* és a *szülinapot* esetében az -i képző kicsinyítést is kifejezhet, így ezek a szavak érzelmi színezetet kapnak.

Szót kell ejteni a megszólításokról is, melyek igen gyakran fordulnak elő, és nem kizárólag az üdvözlőkártyára vagy SMS-ben írt gratulációk élén, bár itt százalékos megvalósulásuk magasabb. Túlnyomórészt az I. stratégiához köthetők, ugyanakkor a konvencionális forma mellett is előfordulnak. Az osztályfőnökök megszólítása során csak a *tanár úr* és *tanárnő* formát használták a diákok – természetesen nemtegezéssel –, a bizalmasnak számító keresztnév + *néni* vagy *bácsi* egyáltalán nem fordult elő (vö. Domonkosi 2002: 119). A közeli ismerősök megszólításánál sok helyen becézték az ünnepeltet, a gyerekeket, a házastársat és a szülőket is: *kisfiam*; *kislányom*. Az érzelmerkifejezés egyik leginkább megragadható módjai a kedveskedő megszólítások: *Édesem!*; *Drágám!*; *Nyuszikám!*; *Kicsi Babám!*

A tegezés a főnök-beosztott viszonyban is előfordul, körülbelül az adatok egyharmadánál. „A tegeződés napjainkban egyre terjedő használata számos, egymással is összefüggő társadalmi folyamattal hozható kapcsolatba: a családi szerepviszonyok ártértékelődése, a személyiségorientált kapcsolatok hangsúlyossága, a társadalom demokratizálódása egyaránt a szolidárisabb formák felé mozdítják megszólítási rendszerünket” (Domonkosi 2002: 192). A munkahelyeken is terjedőben van a tegezés, sőt, bizonyos cégeknél megkövetelik, mivel a manapság divatos csapatépítés alapjának tartják. Éppen ezért kialakultak a tegezés árnyalatai, és ma már nemcsak érzelmerkifejezésre használható, hanem viszonylatminőségek eltérésének érzékeltetésére is. A férfiak és nők számának arányaiban nincs nagy eltérés, viszont sokan élnek a tegezés kikerülésével, azaz a performatívum elhagyásával: *Az iroda és a magam nevében boldog névnapot!* A személytelenség ezeknél a megnyilatkozásoknál éppen ezáltal kerül kifejezésre, a személyes névmás elhagyása vagy a megszólítás elmaradása eredményezi a távolságtartás érzetét.

Az **I.b** stratégia csak a *kíván* ige elhagyásakor jelentkezik, ugyanakkor összességében ez a második legnépszerűbb gratulálási forma. A *Boldog születésnapot!*;

Boldog névnapot!; Boldog házassági évfordulót!; Sok boldogságot! mellől elmarad az állítmány, ezek hiányos tagolt mondatok. Bővítettségük a minőségjelző ellenére kérdéses, mivel a **Névnapot!; *Házassági évfordulót!; *Boldogságot!* nem volnának grammatikailag helyesen szerkesztett mondatok.

A kívánságok esetében külső kontextuális tényezőktől függ a halmozott tárgy bővítmények megjelenése, az (osztály)főnököknek csak *boldog névnapot* kívánnak, míg a gyerekek, közeli barátoknak sok *szerencsét, jó egészséget, sok boldogságot*. A megnyilatkozások hossza tehát leginkább az ünnepelt és a beszélő közötti viszony szerint alakul, hiszen minél közelebb áll az ünnepelt a beszélőhöz, annál több, a számára kellemes dolgot kíván neki.

A pragmatika megkülönböztet az illokúciós erőt **fokozó** és lefokozó elemeket. A gratuláció során az IFID-eken belül megjelenő fokozókkal találkozhatunk, ezek tipikusan fokhatározóként (*Nagyon boldog születésnapot kívánok!*) vagy mennyiségjelzőként (*Sok boldog születésnapot!*) jelennek meg. Érdekes, hogy ez utóbbi esetében ritkább a performatívum használata. Nem ritka az ismétlés sem: *Nagyon-nagyon boldog szülinapot!*, sőt a Facebookon találtam a szóbelseji magánhangzó elnyújtására is példát, amely az írott nyelv adta lehetőségeket kihasználva igyekszik megjeleníteni a szóban elhangzó érzelmkifejezést: *Ici-pici késéssel, de nagyon NAGYOOON boldog szülinapot kívánok!!; Éltessen jóóó sokáig!*

Szintén a stratégián belüli fokozónak számítanak az érzelmkifejezők, amelyek indulatszavak formájában valósulnak meg. Két szituáció során jelennek meg, az elfelejtett születésnap, illetve a sikeres vizsga esetében: *Hú, te jó ég, most van a születésnapod!; Jaj! Én is boldog születésnapot kívánok!* Az adatközlők tagolatlan egyszerű mondatban is kifejezik érzelmeiket: *Te jó ég!; Úristen!; Jézusom!*

A felkiáltó mondatok megjelenése minden szituációban természetes, hiszen érzelmkifejező beszédaktusról van szó. Az adatközlők egyharmada tesz felkiáltójelet, egyébként mondatvégi írásjelként a pont szerepel. Az érzelmi telítettség írásban való jelölése tulajdonképpen fokozónak is felfogható.

Lefokozók nem fordultak elő, csak a vizsga szituációjánál, illetve az esküvői gratuláció során történt normasértés: *Nem csórtad el a tételeket? Ha igen, rakd föl a netre, tudod, mint tavaly!; Egész biztos, hogy ezzel a nővel akarod leélni az életed?*, ugyanakkor ez nem a grammatikai sajátosságokból ered, hanem a pragmatikai és udvariassági elveket sérti meg a beszélő. A kérdő mondatok előfordulása nem

korlátozódik ezekre az esetekre, hiszen az erős célzások mellett is megtalálhatók, például a gyermek születésénél: *Na, és hogy hívják?; Majd taníthatom én focizni?*

A **konvencionális stratégia** az *Isten éltesse(n) sokáig!* megnyilatkozásban valósul meg, ahogy láttuk, Magyarországon ez leginkább a női adatközlőkhöz köthető, a fiatalok csak ritkán használják ezt a gratulálási módot. Dominál a tegező viszonyban való előfordulása, csupán 11 alkalommal találunk példát a nemtegezésre.

A **beágyazott performatívum** tipikusan a *szeretnék* + infinitívus szerkezetben jelenik meg: *Szeretnék neked nagyon boldog születnapot kívánni!* Előfordulása igen ritka, valószínűleg azért, mert – ahogy már volt róla szó – a gratuláció során nincs arcfenyegetés, ezért nincs szükség a szándék finomított kifejezésére, a direkt forma is udvarias. Megvalósulása az (osztály)főnöknek szóló gratulációban a legmagasabb (ld. külső kontextuális tényezők): *Az egész osztály nevében boldog névnapot szeretnék kívánni a Tanárnőnek!; Munkatársaim nevében is szeretnék nagyon boldog névnapot kívánni!; Hogy a boldogság mellett a vidámság is biztosítva legyen, remélem, örömmel fogadja ezt az apróságot, ezzel is szeretnénk boldog névnapot kívánni!*

A **származtatott lokúció** megvalósulásakor a mondat állítmánya felszólító módban van: *Névnapja alkalmából fogadja őszinte jókívánságainkat!* Bár a magyar nyelvben a felszólító módú igealak sokszor direktnek hat, a *fogad* ige esetében inkább valamilyen engedélykérésnek érezzük annak jelentéséből kifolyólag.

Az **erős célzás** stratégia során a legváltozatosabb a grammatikai megvalósulás (ld. III. számú melléklet). Ez természetes, hiszen szinte végtelen a lehetőség a gratulációra való utalásra. A szándék szerinti csoportosítások alapján lehet vizsgálni a grammatikai formákat. Az ajándék átadásakor egyszerű és összetett mondatok is megjelennek, és ezeken belül is igen nagy a változatosság: kijelentő, felszólító, feltételes módban lévő állítmányok, tárgyi alárendelések. A köszönetnyilvánítás során jellemzőbbek az egyszerű mondatok, mint a tárgyi alárendelések. A tárgyi vonzat, illetve az *–ért* causalis váltakoznak: *Köszönöm a harmonikus léggört!; Köszö mindenkért! Az ajándék csak reggeli után!* Abban az esetben, ha az adatközlő a jövőre tesz utalást, tipikus a tárgyi alárendelés: *Remélem, nekem is ilyen gyönyörű házasságom lesz.* A feltételes összetett mondatok is megjelennek az erős célzás stratégiánál: *Ha most nem lennétek együtt, talán én sem lennék.*

A saját boldogság kifejezése az esküvői, a gyermek születése és a sikeres vizsga során megvalósuló gratulációknál gyakori. Tipikus az *örülök* és a *boldog vagyok* állítmány, mely utóbbi mellett gyakori az okhatározói alárendelés: *Boldog vagyok, hogy*

melletted élhetek, szerethetlek, és hogy Te is szeretsz engem. A dicséret során főleg felkiáltó mondatokkal találkozhatunk: *Nagyon ügyi vagy!* Ezek sokszor csak bevezetik a közlés egységét, utánuk megjelenhet a remény, a feltétel vagy a saját sors felőli aggodás. A felkiáltások önmagukban is állhatnak: *Ez nagyszerű!*, az érzelmi telítettség jelzi a másik örömeiben való osztozást. Az irigykedés is egyfajta gratuláció lehet, hiszen a másik fél helyzete a beszélő számára is elfogadható, sőt kedvező lenne. Itt jelenik meg legtöbbször a kérdő mondat, hiszen a beszélő szeretne információt kapni a saját érdekében: *De jó neked! Én csak holnap megyek. Milyen kérdések voltak?* A lefokozók esetében a felkiáltó és a felszólító mondat dominál: *Fogadjunk, hogy már megint megúszta!* Felkiáltásként két esetben találtam olyan káromkodást, amelyeket manapság gyakran hallani, de főleg írásban durvának hatnak (*Vazze!; Basszus!*). Mindkét esetben diák tollából érkezett az adat. A szleng kifejezések főleg a sikeres vizsga szituációjában gyakoriak, inkább a fiatalok élnek ezekkel: *zsír, fain, mázlista.*

Péter Mihály írja a felkiáltó mondatokról, hogy a nyelv par excellence emocionális mondatai, amelyeket négy csoportra oszt: (i) a tulajdonképpeni felkiáltó mondatok, ahol az érzelmi komponens explicit módon kifejezett objektív tartalommal alkot egységet, és tulajdonképpen bármelyik kijelentő, kérdő vagy felszólító mondat átalakítható ilyenné (*Holnap elutazom!*). A (ii) hiányos szerkezetű felkiáltó mondatok, ahol a beszélő érzelmi magatartása egy olyan objektív tartalommal fonódik össze, amelynek csak a témája nyer kifejezést a nyilatkozatban (*Jaj, a szemüvegem!*, A (iii) névmási, illetve határozószói eredetű érzelmi-értékelő szavakat magukban foglaló felkiáltások (*Milyen szép nap!*) és (iv) az indulatszóból álló tagolatlan mondatok (*Istenem!*). Az utóbbiakból teljesen hiányzik az objektív tartalom, csupán a beszélő érzelmi állapotát jelzik, de önálló nyilatkozatok és a kontextusban mindenkor értelmezhetők (Péter 1991: 150–153). A gratuláció során előfordulnak hiányos szerkezetű mondatok a sikeres vizsga szituációjában (*Mázlista!; Zsír!*), illetve indulatszóból álló tagolatlan mondatok (*Hú!; Jaj!*).

A **humor** forrása sok esetben az összehasonlításban rejlik: *Az ajándék kicsi, de az étvágyam nagy!; Ahogy az esküvői tortánkból, ebből se maradjon egy morzsa sem!* Máskor a nem várt fordulat okozza a humoros hatást: *Bemondták a hírekben, hogy óriási tűz volt felétek. Remélem, nem a torta.; Őszinte részvétem!* A tolvajnyelv használata is előfordul: *Tökös lett vagy gádzsi?*

A **versikék** között van konvencionálisnak mondható és saját szerzemény is: *Kicsi szívem, kicsi szám, nagyon boldog születésnapot kíván!; Megérkezett Ödönke, boldog*

szülők gyermeke. Nőjön nagyra, mint a búza, a szüleit boldogítsa. A megszokott forma átköltése szintén lehet a humor forrása: *Isten éltesen soká, míg a Duna ki nem szárad boká!* Ennél a stratégiánál jellemzőek a többszörösen összetett mondatok, előfordul, hogy az adatközlők saját írásai ezek: *37-es buszra szálltam, utaztam, majd leszálltam, jöttem sietve hozzád, hogy elhozzam a tortát. Nem is akármilyent ám, muzsikásat és gyertyást, csudafinom, csudajó, épp szülinapra való. Éljen soká, boldogságban, örömben, e szép családi körben.*

Nem kifejezetten pragmatikai megközelítés ugyan, de a magyar szakirodalomban a mai napig alapvető mű Péter Mihály *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai* című könyve. A szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy van-e a nyelvnek érzelemkifejező funkciója. A nyelv a tudat legáltalánosabb létezési formája, társadalmi természetű, ezért alapvető feltételei a következő funkciók: a (i) reprezentatív, az (ii) absztraháló és a (iii) pragmatikus, mely utóbbit az absztrakt nyelvi rendszer aktualizációjának tartja, azaz célirányos tevékenységnek. Az érzelemkifejezés jelen van mindhárom funkcióban. „Az emocionális tudattartalmak per definitionem jelen vannak a tudat tárgyiasult formájában – a nyelvben” (Péter 1991: 38–39). A konnotáció fogalmától indul, melyet Erdmann jelentéstani kutatásai kapcsán mutat be, aki a szójelentést három réteget különbözteti meg: (i) a fogalmi tartalmat, a (ii) a mellékjelentést és az (iii) érzelmi értéket (Péter: 1991: 49).

Bally szerint az emberi gondolat állandóan ingadozik a racionális felfogás és az érzelmi viszonyulás között (Bally 1951: 151). A jelentéstartalom értékelő struktúrája (i) az értékelés szubjektumán, (ii) jellegén, (iii), alapján, (iv) objektumán és (v) tárgyán alapszik. Az értékelés jellege a jó és a rossz minőségek tekintetében történik. Az alapja az emberi szükségletekhez kötődik (*lédús gyümölcs, savanyú narancs, őrzítő zaj*). Az értékelés szubjektuma a beszélő, kivételes esetekben a fiktív kollektív beszélő. Az értékelés objektumának azok a tulajdonságai pedig, amelyekre az értékelés közvetlenül vonatkozik, az értékelés tárgya (Péter 1991: 56–57).

A gratuláció szempontjából fontosak az érzelmi tartalmat hordozó szavak. Ezek fajtái: (i) az érzelemfogalmakat jelölő szavak (*szomorú, boldog, fél, szorong*), (ii) az érzelmek közvetett fogalmi ábrázolása (metonimikus és metaforikus: *elsápad, tátva marad a szája*), (iii) értékelő és minősítő szavak (jó és rossz xenodenotatív jelentése: *szédületes, csirkefogó*), (iv) értékelés a szavak szemantikai kapcsolódásában (*elnyerte méltó jutalmát*) (Péter 1991: 58–71). Az adatközlők megnyilatkozásaiban szereplő szavak egy részéhez pozitív érzelmeket társítunk: *boldog, buli, ajándék, meglepetés,*

kívánság, szerencse, jó. A *kíván* performatívum szemantikai kapcsolódása a tárgyraggal ellátott főnevekhez is tipikusan pozitív jelentést eredményez (*egészséget, boldogságot*), mely a beszédaktus jellegéből adódik.

A szóalkotásból is eredhet a hallgató számára felismerhető érzelmi töltet, a kapott adatokban a kicsinyítő képzők megjelenése fordul elő, a gyermek születéséhez szóló gratulációk során: *csöppség, törpicsek, gyerkőc*. Egy esetben személynév kicsinyítése is előfordul (*Ödönke*) a kérdőívre kapott válaszkoránál, a Facebook-on többször, hiszen ott tudják a gyermek valódi nevét.

Az egyes grammatikai kategóriákhoz is kapcsolódhat érzelemkifejező erő. Az adatközlők például szívesen becéznek az ünnepelteteket egyes szám első személyű birtokos személyjelet használva: *Lacikám; barátnőm; barátom; kedvesem; életem*, az érzelemkifejezés az együvé tartozásban rejlik. A felszólító mód használata a származtatott lokúció stratégiájánál jelentkezett, az igemód alapjelentése a cselekvésre való ösztönzés (vö. Péter 1991: 119), a gratulációnál azonban ez mintegy engedélykérésnek hat, és csak a nagyobb társadalmi távolságoknál jelentkezik (*Fogadja szívből jövő jókívánságaimat!*).

A hagyományosan megkülönböztetett mondatfajták illokúciós típusokat képviselnek. Az illokúció és az emocionalitás a közlési szándék motiváltságától vagy motiválatlanságától függ, viszont az emocionalitás csak akkor sorolható a modalitáshoz, ha ez utóbbit a legtágabb értelemben használjuk, tehát a valóság tudati-nyelvi visszatükröződésének a mozzanataként (Péter 1991: 132–135). A gratuláció esetében a közlési szándék érzelmileg motivált, hiszen a másikat arról szeretnénk tudósítani, hogy osztozunk örömeiben. Természetes, hogy az interakcióban résztvevő felek közti viszony meghatározza a motiváltság fokát.

7.2 Grammatikai érdekességek a szlovéniai adatokban

A Muravidéken gyűjtött adatok grammatikai szempontból is sajátosak, hiszen mind a nyelvjárás, mind a kontaktusjelenségek megtalálhatók közöttük. Az 5. fejezet elején említett adatgyűjtési módszerek kapcsán a szituációkiegészítő kérdőív pozitívumait emeltem ki, itt azonban meg kell említeni, hogy a nyelvjárás jelenségek nehezen vizsgálhatók ennek alapján. Néhol megjelennek ugyan az adatok között, de nyilvánvalóan kisebb arányban, mint a szóbeliségben. El kell mondani ugyanakkor, hogy a muravidéki beszélőközösség tagjainak nyelvi tudatában nem mindig jelenik meg a standard és a dialektus elkülönülése, gyakori a kódváltás a két nyelvváltozat között, ez

sokszor egyáltalán nem tudatos. Nagyon jó példa erre a Facebookon található üzenetváltások sora, ahol a beszélgetésben résztvevők sokszor használják a nyelvjárásukat.

A szlovéniai magyar nyelvváltozat nyelvjárásiasabb, archaikusabb, mint a magyarországi nyelvjárások, mivel csaknem 90 éve peremhelyzetben van, tehát a magyar köz- és irodalmi nyelv nem hatott rá közvetlenül. A többségi regionális és köznyelvi szlovén pedig környezetnyelvként folyamatosan növekvő hatással van rá, így a kontaktusjelenségek növekednek a nyelvváltozatban. A határon kívülre kerülés óta a nyelvjárásiaság változott a legkevesebbet, így nincsenek olyan nagy generációs különbségek a nyelvhasználatban, mint Magyarországon (Bokor 2009: 33–38). A muravidéki magyar nyelvjárások a nyugat-dunántúli nyelvjárasi régióon belül foglalnak helyet (vö. Juhász 2001: 262–267).

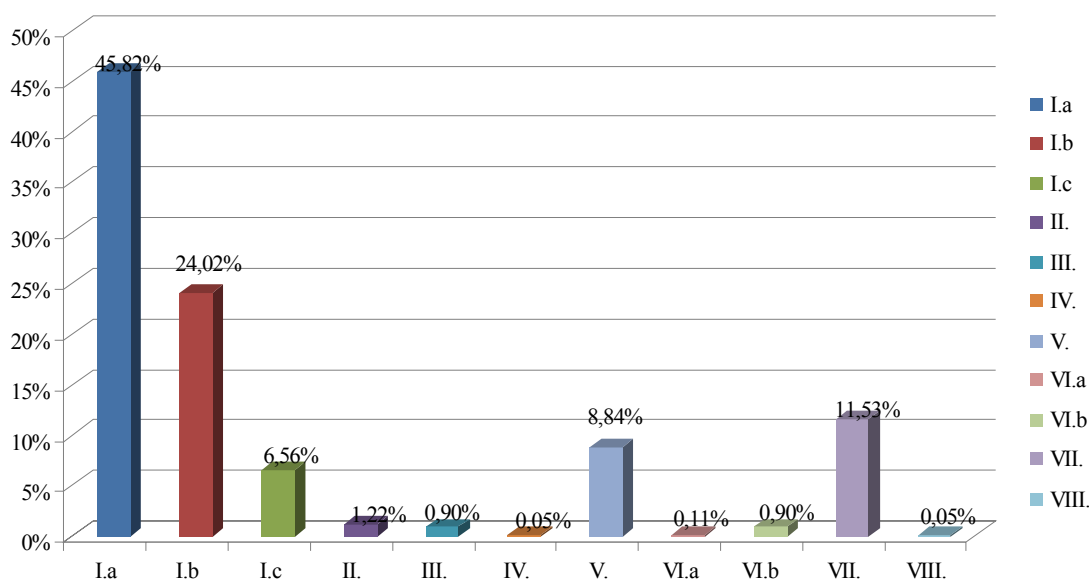
A muravidéki **nyelvjárás** jellemzői közül itt csak azokat sorolom fel, melyekre a kérdőív során példát találtam, mivel jellemző, hogy a magyar nyelvű írásbeliség háttérbe szorul a nyelvhasználók körében, és a nyelvjárasi formát írásban is használják, mivel sokan nem tudják elválasztani a dialektust és a standardot.⁵¹ A köznyelvi é helyén meghatározott esetekben általános az *i* hang: *egiséget; máskibb; születisnapod*. Az *ó, ő, é* kötött fonéma nem állhat a szavak végén, helyén rövid *u, ü, i* van: *Erüt, egiséget, főnálu tehetséget!; Barátom, „Isten értessön sokáig, meddig a Kopica kü nem szárod bokáig!” és sok eröt, egészséget, fennálló tehetséget*. Hangsúlytalan, de hangsúlyos helyzetben is sokszor találkozunk *ö*-zéssel: *Hát, köllött ez nektök?* A birtokos személyjeles alakoknál sokszor a harmadik személyű jel is beépül az alakba: *születisnapjátat*. Bizonyos tájszavakra is találhatunk példát: *Sajnálom, hogy nem lehetönk összütt.; Kibüzsörgött a fejemből*. A felszólító és feltételes mód használatában a kötőmódot kerülik, különösen a felszólító mód megjelenését, ez a szlovén nyelv interferenciája: *Kívánom, hogy átnőnéd már a lustaságot!; Előbb felébredsz, míg kihül a kaja*.

Gyakori **kontaktusjelenség** a közvetett kölcsönzés: *Ja, igaz is, neked születisnapod volt... nem is hívtál semmi festára...; Opa!*, a *Minden legjobbakat!* megnyilatkozást már az I.c stratégia felvételekor megemlítettem. Az igekötők használatában is találunk közvetett kölcsönzést, de nyelvjárasi jelenséget is (*Megfelejttem*). A rossz szóválasztásra is akad példa: *Köszönöm az örvides*

⁵¹ A muravidéki magyar nyelvjárás részletes jellemzését ld. Bokor 2009: 33–39.

családot.; Sok boldogságot kívánok a **házastársi** életben.; A szlovén ábécé is interferenciát okozhat az írásban: *Boldog születésnapot!* A hiátustöltő -j is előfordul (*Elmegyünk egy pijára.*), mivel a szlovén helyesírás ezt jelöli (*Marija, Andreja*).

A kérdőívre érkezett válaszokban ugyan nem fordult elő, de élőlőszóban nagyon gyakori kontaktusjelenség a visszakerdezés megvalósulása: *Jó volna kimenni bulizni, megünnepelni a születésnapodat, **nem**?* Az angolban az ún. simuló kérdések (tag questions) olyan rendszerével találkozunk, mely az udvariasság, együttműködés és társadalmi harmónia finom árnyalatait adja vissza. Néha még konfrontációra, kihívásra, verbális agresszióra és gyalázkodásra is használhatóak (vö. Wierzbicka 1991: 40). Ezzel szemben az összmagyar standard csak az *ugye* partikulát ismeri, ám a muravidéki magyar nyelvváltozat beszélői szlovén hatásra a *nem* tagadószóval kérdeznek vissza.

22. grafikon: A gratuláció során megvalósuló IFID-stratégiák százalékos mutatói a muravidéki nyelvközösségben

Az egyes stratégiákon belüli grammatikai megvalósulásban a muravidéki adatok természetesen nagyban harmonizálnak a magyarországiakkal, de néhol tapasztalható eltérés. Összességében három gratulálási mód dominál a megnyilatkozásokban. Az explicit performatívumoknál a *gratulálok* előfordulása jóval magasabb, mint Magyarországon, ahogy azt már említettem a 6. fejezetben is. Ennek oka lehet a szlovén nyelv hatása, ahol a *Čestitam!* megnyilatkozás minden jókívánságnál használható. Mivel a *kívánok* performatívum megjelenése ritkább, a tárgyi alárendelések is csak elvétve fordulnak elő. A kívánságok azonban lexikailag eltérnek a magyarországiaktól:

az *erőt, egészséget* például a határokon belül nem fordul elő, hiszen ehhez negatív asszociáció társul. A *szerencsét, szerelmet* kombináció is egyedi, ez csak a kis társadalmi távolságokhoz kapcsolható. A *Sok szexet, kevés gyereket!* humoros megnyilatkozás is erre a vidékre jellemző. A kívánságok halmozása mellett vagy után megjelenő tükörfordítás *És minden, amit magad kívánsz.* kontaktusjelenség (*In vse kar si sam želiš*). A *si* visszaható névmás, dativus eticus, a *sam* pedig értelmezője a *tinek*, így a szó szerinti fordítás a következő volna: *amit magad kívánsz magadnak...*⁵²

A beágyazott performatívumoknál a *szeretnék* + infinitívus szerkezet mellett (*Szeretnék gratulálni Önnek névnapja alkalmából az osztály nevében!*; *X. házassági évfordulónk alkalmából szeretném újra megköszönni Neked, hogy vagy nekem.*) megjelenik a felszólító mód is a *hadd* partikula után (*Na, akkor hadd gratuláljak, ha már itt tartunk!*), mely itt engedélykérést jelent (vö. Keszler 2003: 107). A 2.a) szituációnál a leggyakoribb ennek a stratégiának a megjelenése, tipikus a főnévi igeneves szerkezet, nyilván a születésnap elfelejtése miatt a bocsánatkérés helyett a szándék óvatosabb megfogalmazását választják az adatközlők.

Az erős célzás során talán a legszembetűnőbb különbség a magyarországi adatokhoz képest, hogy kevesebb az összetett mondat. Megjelennek a gratulációs aktust kísérő nem nyelvi eszközök is, mivel némelyik adatközlő leírja, hogy kezét fogja, vagy elénekelné a *Boldog születésnapot* című éneket az ünnepeltnek. Az alkategóriákon belül az ajándék átadásakor dominálnak a felszólító mondatok. A muravidéki nyelvváltozatra jellemző a *mert* kötőszó használata a *mivel* helyett az okhatározói alárendelések fő- és mellékmondatának felcserélésekor, azaz a következtető utótagú mellérendeléseknél: *Mert ma van a házassági évfordulónk, ezért szeretném átadni ezt a kis ajándékot. Nagyon szeretlek.*

A muravidéki kérdőívek válaszai között gyakori a betűtévésztes is (*Kratulálunk.; Boldog névnapot e alkalomból.*), az adatközlők szlovén elsőnyelvűek voltak. A gratulálási szándék kibontható belőlük, tehát pragmatikailag ezek is megfelelő nyilatkozatok.

⁵² Ezúton köszönöm Kolláth Annának a fejezettel kapcsolatos értékes megjegyzéseit.

8. Összegzés

Az expresszívumok osztályába sorolható gratuláció feltérképezése a magyarországi empirikus beszédaktus-kutatásokba illeszkedik bele. Az interkulturális nézőpontot a muravidéki adatgyűjtés biztosítja, mivel a magyarországi individuális kultúrához képest kis lélekszámát és kisebbségi helyzetét tekintve az sokkal közösségibb. Mindkét vizsgálat több szempontból is értékes eredményekhez vezetett.

A felállított IFID-stratégiák megvalósulási arányai szerint a magyarországi beszélőközösségben a legdirektebb gratulálási mód a legnépszerűbb, mivel a beszélő úgy véli, ez a legudvariasabb. Az I. stratégián belül azonban az explicit performatívumot tartalmazó vagy elhagyó alkategóriákat is fel lehet venni, amelyek a társadalmi távolság függvényében változnak. Az egyes vagy többes szám első személyű ige megjelenése a hierarchiában feljebb lévőknak szóló jókívánságokhoz köthetők, míg elmaradása a barátoknak, családtagoknak szóló gratulációknál tipikus. Az interkulturális vizsgálat során azonban láthattuk, hogy a Muravidéken a performatív ige megjelenése sokkal gyakoribb, továbbá itt egy újabb alkategória felvétele is indokolt a szlovén kontaktusjelenségek miatt. A *Minden legjobbakat!* megnyilatkozás és ennek variánsai ugyanis 6,56%-ban vannak jelen.

Az erős célzás (V.) stratégiája a második leggyakrabban előforduló köszöntés. Magyarországon 7,31%-ban, a Muravidéken 8,84%-ban valósul meg, legtöbbször a sikeres vizsga során, mivel a magyar beszélőközösség szerénység tekintetében az amerikai és az ázsiai kultúrák között helyezkedik el, így a direkt bók – főleg a saját erőből elért sikereket tekintve – kellemetlen helyzetbe hozhatja a dicséret felet, mivel ilyen esetben a válasz során illik a társadalmi önképet (arcot) lekicsinyíteni. Az adatközlők ezért kevésbé használják a legdirektebb stratégiát. Az erős célzásokon belül a sikeres vizsgánál alkategóriákat is felvettem, mivel a megnyilatkozások bizonyos szándékok, jelentések alapján csoportosultak: dicséretet, érdeklődést, a saját öröm, az irigység kifejezését magában hordozó, felkiáltással (fokozókkal), lefokozókkal megjelenő nyilatkozatok. Ennek a stratégiának a használata összességében Magyarországon a fiatalabb generáció, míg a Muravidéken éppen az idősebbek körében volt gyakoribb.

A II. stratégia százalékos mutatói a konvencionális gratulálási módok megjelenéséről adnak információt, amelyet a külső és belső kontextuális tényezők, valamint az adatközlő kora és a neme is befolyásol. Ezek leginkább a születés- és névnap szituációkhoz köthetők, Magyarországon a felnőtteknél – főleg a nőknél –, míg

Muravidéken mindkét korcsoportnál előfordulnak, mely a nyelvjárás peremhelyzetéből adódik, ugyanis a fiatalabb generáció leginkább szüleiivel használja a magyar nyelvet, így az lassabban változik, valamint inkább a szlovén nyelv hat rá, mintsem az összmagyar standard. Némileg ellentmondás, hogy éppen a gyermeknek szóló születésnap gratuláció során nem jelenik meg az *Isten éltesen (sokáig)!* megnyilatkozás. A határokon belül sokkal magasabb a stratégia előfordulása 5,70% vs. 1,22%.

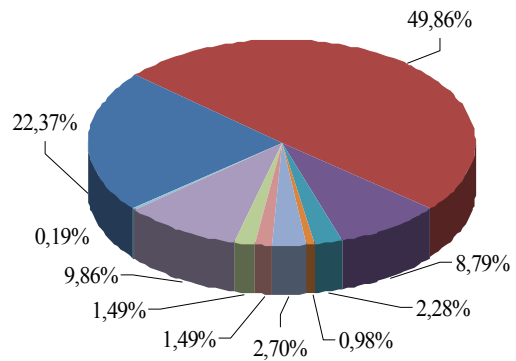
A beágyazott performatívum, a származtatott lokúció és a humor megjelenése sem Magyarországon, sem a Muravidéken nem éri el az 5%-os megvalósulási arányt. A kevésbé direkt stratégiák használata a külső kontextuális tényezők alapján változik leginkább. A humoros megnyilatkozások az osztályfőnöknek szóló gratuláció során természetesen nem, a főnöknek is igen ritkán fordulnak elő. Leginkább a testvért és a jó barátot köszöntjük így. Nemhez és korhoz is köthetők az ilyen típusú nyilatkozatok, főleg a férfiak és a fiatalok élnek ezzel a stratégiával. A Muravidéken sokkal kevesebb humoros megnyilatkozásra akadt példa: 0,11% (2 fő), míg Magyarországon 2,44% (88 adatközlő). A versikék (VI.b) előfordulása közötti százalékos arányban a két beszélőközösség között minimális különbség mutatkozik. Ez a stratégia csak a sikeres vizsgára való gratulációnál nem jelenik meg, grammatikailag igen változatos, de messze elmarad az interneten található formai gazdagságtól.

A gratuláció elmaradását Magyarországon külső és belső kontextuális tényezők egyaránt meghatározzák, a Muravidéken ezzel szemben nincs jelentős különbség az egyes szituációk esetében. A családi ünnepeknél fordul elő leggyakrabban, hogy elmarad a nyilatkozat (9,86%), a családi ünnepeknél 3,78%-ban, a sikeres vizsga során pedig csak 0,5%-ban nem gratulálnak az adatközlők. Ez a valószínűleg azért van, mert a beszélő nem szeretné, ha irigynek gondolná őt a hallgató, ha nem fejezi ki egyértelműen örömét a másik fél saját erejéből elért sikere kapcsán.

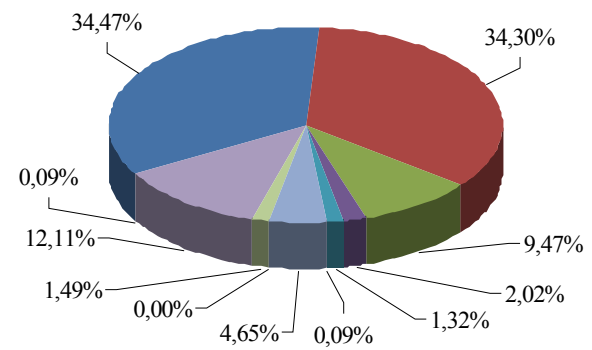
A kérdőívre érkezett válaszokat éppen ezért a születés- és névnapi, családi ünnepek – házassági évforduló, esküvő és gyermek születése – és a sikeres vizsga szituációja szerint is értékeltem, mivel kirajzolódott, hogy az egyes IFID-stratégiák megvalósulása a belső kontextuális tényezők szerint is változik. A konvencionális stratégia előfordulására például csak az olyan ünnepeknél van példa, amelyek minden évben bekövetkeznek.

A gratulációk megvalósulása a születés- és névnap szituációkban

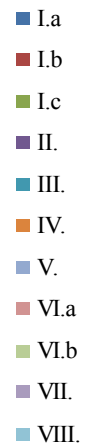
(6. és 7. kördiagram)

Magyarországon

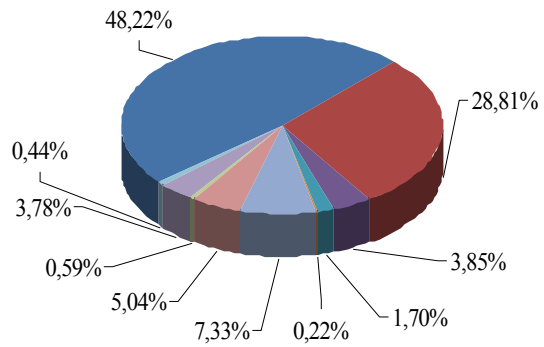

Muravidéken

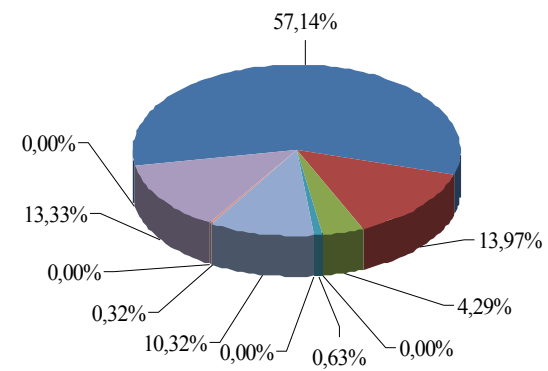
A gratuláció megvalósulása a családi ünnepek során

(8. és 9. kördiagram)

Magyarországon

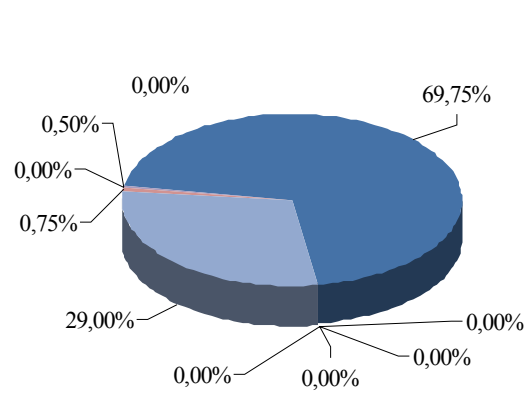
- I.a
- I.b
- II.
- III.
- IV.
- V.
- VI.a
- VI.b
- VII.
- VIII.

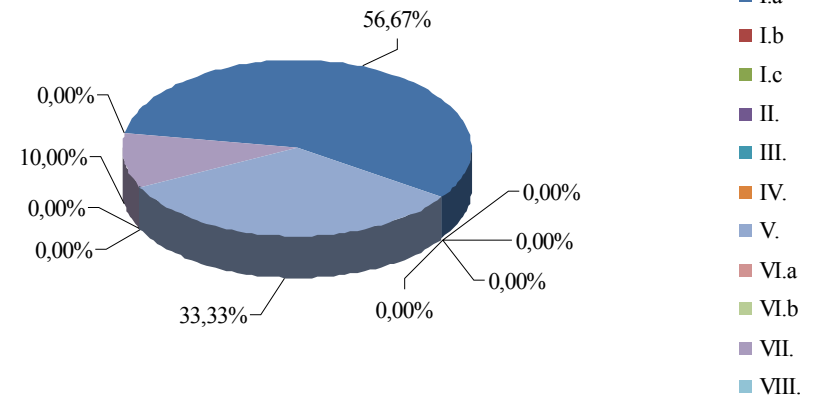
Muravidéken

- I.a
- I.b
- I.c
- II.
- III.
- IV.
- V.
- VI.a
- VI.b
- VII.
- VIII.

**A gratuláció megvalósulása a sikeres vizsga során
(10. és 11. kördiagram)**

Magyarországon

Muravidéken

9. Kitekintés

Az érzelemkifejezés megvalósulásának vizsgálata közelebb visz bennünket ahhoz, hogy ismereteink a magyar kulturális sajátosságokról bővüljenek, hogy saját kultúránkat tudatosabban szemlélhessük, és helyezhessük el a minket körülvevő, az európai és az azon kívüli népek világlátásának a rendszerében. A gratuláció az expresszívumok közül csupán az egyik, melynek kutatása ehhez hozzásegíthet. Sajnálatos, hogy a nemzetközi szakirodalomban még nincs jelen ennek a beszédaktusnak a vizsgálata, de a határokon átvéhető kutatás révén nagyobb rálátás nyílik a környező országok érzelemkifejezéssel kapcsolatos jellemzőire is.

9.1 A vizsgálati eredmények felhasználhatósága az oktatásban, különös tekintettel a szlovéniai helyzetre

A magyart idegen nyelvként (is) oktató tanárok számára fontos, hogy az empirikus kutatás eredményei hogyan hasznosíthatók a mindennapokban. A pragmatikai szempontú vizsgálódások korábbi szakaszaiban is célul tűzték ki, hogy a nyelvtanulók számára útmutatást tudjanak adni egyes beszédaktusok megvalósulási gyakoriságáról, grammatikai formáiról, ezáltal segítve a megfelelő megnyilatkozás kiválasztását.

A beszédaktusok elsajátítására vonatkozó kutatások csak jóval a grammatika megtanulásának módjára vonatkozó vizsgálatok után kezdődtek el, amikor az érdeklődés a gyermeknyelv pragmatikája felé fordult. Bruner világosan megfogalmazza, hogy a nyelvelsajátítás több, mint a grammatika elsajátítása (Dore 1997: 604). Az angolszász nyelvterületen a hetvenes években kezdődtek azok a vizsgálatok, amelyek a Halliday-féle szisztémikus nyelvtan által kidolgozott regiszterelmélettel a nyelvet mint viselkedést igyekeztek megragadni (Tolcsvai Nagy 1996b: 2). John Dore (1997), Jerome Bruner (1975) és Catharine Garvey (1975) foglalkoztak a gyermekek beszédaktus-fejlődésével. Dore *A beszédaktusok elsajátításának feltételei* című tanulmányában – amelyben az anyanyelvelsajátítás áll a középpontban – ezt írja: „A nyelveknek még a legfutólagosabb megfigyelése is feltárja, hogy némi ismereteket követel meg a világról, más emberekről és magának a nyelvnek a szerkezetéről. Azaz a beszélésben nyilvánvaló, hogy (1) beszélünk dolgokról és eseményekről, s arról, hogyan viszonyulnak egymáshoz környezetünkben; (2) elérjük másoknál, hogy megtegyenek dolgokat és beszéljenek belső állapotaikról, és feltételezzük, tudják, hogy mire gondolunk, és (3) nyelvtani szabályok szerint beszélünk, amelyek megmondják, hogyan rakjuk össze a hangokat, hogy bizonyos jelentéseket hordozzanak” (Dore 1997: 603).

Camaioni (1993) és Volterra (1978) a beszéd előtti viselkedésre a beszédaktusok fogalmi rendszerét alkalmazták, ami Austin kategóriáival könnyen egybevethető:

1. „*perlokúciós szakasz*, amelyben a gyerek szisztematikus hatást gyakorol hallgatójára anélkül, hogy e hatás fölött szándékos, tudatos ellenőrzése volna;
2. *illokúciós szakasz*, amelyekben a gyermek szándékosan használ nem verbális jeleket kérések közvetítésére, s arra, hogy a felnőtt figyelmét felhívja tárgyakra és eseményekre;
3. *lokúciós szakasz*, amelyekben a gyermek proposíciókat alkot, s beszédhangokat ad ki ugyanazokban a performatív sorozatokban, amelyeket korábban nem verbálisan fejezett ki.” (Dore 1997: 607).

A kisgyermeknek egyes beszédaktusokat nagyon hamar elsajátítanak, hiszen hatni szeretnének környezetükre. Gondoljunk csak konkrétan a gratuláció esetére: ezzel a beszédaktussal nyilván elég korán találkozunk, egy kisgyermeknek nagy boldogság a családi összejövetel, az ajándékozás, az ünnepelt felköszöntése. Bátyám két kislánya (4 és 2 évesek) a beszédtanulás kezdeti szakaszában, amikor még csak szótagokat mondtak, már tökéletesen használták a gratulálási szokásokat: a *Bo!* és *Bo(l)dog!* megnyilatkozásokkal fejezték ki szándékaikat. Korábban csak az ajándékot próbálták átadni, ezzel is jelezve, hogy a társadalmi konvenciók egy részét már elsajátították. 1,5 éves korukig leginkább a *Boldog születés-/névnapot!* megnyilatkozásokat használták, manapság pedig már gazdag a gratulálási repertoárjuk, hiszen jó néhány ünnepen részt vettek már. A gyermekek életében nagy változást jelentenek az óvodai évek, ahol sok másképp, mégis ugyanabban a kulturális közegben szocializálódtak társukkal kerülnek kapcsolatba. Majd az iskolában megtanulnak gratulálni az idősebbeknek, akik nem tartoznak családjukhoz, valamint azzal, hogy bizonyos szituációkban tanáraikat is felköszöntik, a hatalmi pozícióban felettük állóknak szóló megfelelő megnyilatkozást is gyakorolhatják. A munkavállalással kezdődően újabb szerepet kell megtanulniuk, itt a kollegáknak, a feletteseknek és a beosztottaknak szóló gratuláció elsajátítása következik.

Egy beszélőközösség tagja élete végéig mindig új és új sémákat tanul meg érzelmei kifejezésére, ahogy változik az őt körülvevő környezet, a szerepek, melyeket a társadalomban, a munkahelyén, a családjában betölt. Az egyén nyelvi tudását megváltoztathatja, tágíthatja, hiszen az nem zárt, nem fedi le a teljes nyelvet mint rendszert, de a kezdeti nyelvi horizontot az anyanyelvváltozatot adó beszélőközösség határozza meg. (Tolcsvai Nagy 1996b: 3).

Az 1997-es nemzetközi felnőttoktatási világkonferencia ezért fogalmazta meg ajánlásként, hogy az anyanyelvtanításnak elsősorban a kommunikációs készséget kellene oly módon fejleszteni, hogy megalapozza az idegennyelv-tanulást, másrészt a tömegkommunikációs eszközök felhasználásakor a kulturált fogyasztói magatartást fejlessze. Hymes hívja fel a figyelmet arra, hogy a beszéd sokfélesége az élet számos területén problémaként jelentkezik: a nevelésben, a nemzetté válásban, a kultúrák határain áttörő kommunikációban. Sokszor egyesek tudományos közreműködést igényelnek, és csalódniuk kell, hiszen rendszerezett ismeretanyag és elmélet egyelőre még nem áll rendelkezésre. Egy szabványosított, világos kifejezésekkel történő leírásmód megkönnyítené, hogy teljes körű, és egymással összehasonlítható vizsgálatok révén ismereteket szerezhessünk, elméleteket alkothassunk (Hymes 1997: 458).

„A kommunikáció kontextusa mint közös jelentéstartalmi háttér gyorsá, zökkenőmentessé teszi a társas szituációk meghatározását és a kommunikáció folyamatát... A modern társadalomban azonban az élet még az azonos kultúrákban is számos olyan helyzetet kínál, amelyben a magát jól kiismerő ember is szembesül azzal, hogy időnként újfajta jelentésszférákat kell megismernie” (Buda 1992: 10). A külföldiek dolgát megsegítendő a nyelvtanárnak pontos és érthető magyarázatokat kell adnia, hogy a tanulók minél kevesebb nehézségbe ütközzenek a tanult nyelv használata során. Ennek ellenére a magyar mint idegen nyelv tankönyvek nagy része csak érintőleges pragmatikai ismereteket nyújt, bár a legújabb munkák igyekeznek minél nagyobb hangsúlyt fektetni a nyelvhasználat ilyen oldalának a bemutatására is (ld. *Lépésenként magyarul, Csevegő, Kiliki a Földön*).

Az idegen nyelvek tanításában már elfogadott módszer, hogy diskurzustömböket sajátíttatnak el a tanulóval, érdemes volna ezt átvezetni a környezetnyelv oktatásába is. A szlovéniai Muravidéken a legnagyobb problémát az okozza, hogy a szlovén elsőnyelvű diákok jó része nem tanul meg megfelelő szinten magyarul, nem képes a nyelvet funkciójában használni, ezért magyar barátaival is szlovénul fog beszélni. Ez eredményezi a későbbiekben azt, hogy a magyar anyanyelvű is szlovén dominánssá válhat, hiszen a mindennapok során az iskolában csak csekély mértékben, a baráti körben pedig igen ritkán használhatja az anyanyelvét. Egyetlen színtér tehát a család, az is csak abban az esetben, ha nem vegyesházasságról van szó.

A megoldás tehát az, ha a szlovén elsőnyelvűek olyan képzésben részesülhetnek, amely a nyelv funkcionális tudásához vezet, hiszen ha a beszélőt folyamatos kudarc éri a magyar nyelven történő kommunikációja során, nyilván egyre kevésbé akar majd

megnyilatkozni magyarul. Szlovéniában nincs is rá szüksége, hiszen a kétnyelvű területen a magyar ajkú lakosság 99%-a beszéli a szlovént. A határt átlépve azonban felfigyelnek a különbségekre, azt tapasztalhatják, hogy az általuk elsajátított környezetnyelvet, tehát a muravidéki magyar nyelvjárást közvetlen kontaktusjelenségei és szlovén kölcsönszavai miatt nem mindig értik a standardot beszélők. Ez csökkenti a szlovéniai többség szemében a magyar nyelv presztízsét (bővebben ld. Gróf 2010a).

A Muravidéki kétnyelvű általános iskolák magyar elsőnyelvi tanórákra vonatkozó tanrendjeiben minden évfolyamnál szerepel, hogy milyen kommunikációs célok elsajátítására kell hangsúlyt fektetni, ez tulajdonképpen különböző beszédaktusok megtanulását takarja. Sajnálatos azonban, hogy a leendő tanítók a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán csak szlovén nyelvű képzésben részesülnek, a kétnyelvű oktatásról és annak módszertanáról (amelyet most igyekeznek kidolgozni, bár már 1959-ben bevezették) nem hallanak, egyetlen lehetőségük a magyar nyelvi képzésre a lektori órák hallgatása, heti kétszer 45 percben, négy féléven keresztül.

Az ún. magyar2-es csoportokban szükség volna rendszerező szókincsbeli és grammatikai ismeretek átadására, szem előtt tartva a nyelv funkcionális használatát. Sajnos az is nehezíti a tanítók/tanárok dolgát, hogy ezekbe a csoportokba sok magyar anyanyelvű szülő gyermeke is jár, így nyelvileg nagyon heterogén összetételű tanulócsoporthoz kell lekötönniük az órákon, amihez nem kaptak megfelelő módszertani képzést. A tannyelv választásról szóló útmutatók elkészültek (Kolláth–Varga–Göncz 2009), és eljutottak ugyan a magyar ajkú lakossághoz, ám a versenyhelyzetet, a szlovén nyelv és állam magasabb presztízsét, valamint a gyermek leendő boldogulását figyelembe véve a szülők jobbnak látják magyar2-es csoportba íratni őket (Kolláth 2009: 40).

A beszédaktusokon keresztül történő nyelvoktatás előnye, hogy alkalmazása mind a második nyelv, mind az anyanyelv oktatásában haszonnal jár. Ezért volna célszerű a nyelvhasználat hivatalos színtereit is a tanórák anyagává tenni, a beszédaktusok kiterjesztését a középiskola vállalhatná magára, hiszen a diákok felnőtté válásához a nyelvi repertoár szélesítése is szükséges.

A tanítási órán a kérdőív bármelyik szituációjából ki lehet indulni, a születés- és névnap gratuláció nyilván nem áll távol a gyerekektől, a diskurzusokat még az egyetemi hallgatók is szívesen eljátsszák. Alsó tagozatban lehetőség nyílik a társadalmi pozíció megváltoztatására is egy-két tárgyi kiegészítővel. A tanár irányításával megbeszélhetők a lehetséges variációk, illetve a mögöttes grammatikai forma. A

gratulációnál érdemes kiemelni a vonzatokat, hiszen az érintkező nyelvek és nyelvváltozatok sokszor a standardtól eltérő bővítményeket használnak. A ragozási sorok, a sokszor nehéznek tűnő grammatikai formák így a fókuszban álló funkció alá rendelődnek, kihasználva azt, hogy nem a forma mögé kerül a funkció, hanem éppen a funkció tudatosul a formában.

A módszer az óvodától a felsőoktatásig minden iskolatípusban alkalmazható, lehetőséget ad ugyanis a standard és a helyi nyelvváltozat közti eltérések bemutatására, ezzel segítve az irodalmi nyelv elsajátítását az iskolai oktatás során. Mindehhez az 1990-es években Magyarországon elindított beszédaktus-kutatások határtalanítására, azaz a határon túli régiók összehangolt munkájára van szükség, ehhez célszerű volna egy munkacsoport felállítására. A közös cél, hogy egy egységes, ám területekre szabott stratégia álljon rendelkezésre egy új típusú nyelvoktatás bevezetésére, mely megkönnyíti majd a magyar nyelv elsajátítását, és presztízsének emelését is szolgálja (ld. Gróf 2010b).

9.2 További kutatási lehetőségek

A gratuláció vizsgálata során érdemes volna tovább kutatni a karrierben elért sikerek alkalmából megvalósuló nyilatkozatokat, különösen a Budapest-kisváros, valamint város-falu viszonylatban. Az individuális és közösségi kultúrák eltérését így jobban meg lehetne figyelni.

A másik nagy kutatási cél pedig a határon túli beszélőközösségek gratulálási szokásainak feltérképezése, majd ezek összevetése, hogy a teljes magyar nyelvterületről legyenek adataink. Főleg a határon túli kisebb régiókban sürgős az ilyen jellegű kutatások mihamarabbi elvégzése, mert itt a nyelvcserre veszélye komolyan fenyeget. Az ausztriai magyar közösségben hamarosan elindul a vizsgálat, bár meg kell jegyezni, hogy az áttelepült magyarok nagy száma miatt nem valószínű, hogy a kontaktusjelenségek tekintetében nagy eltéréseket mutatnak majd az eredmények. A nagy régiókban nehezebb megszervezni a kutatást, de például a Nyitrai Egyetem és a Maribori Egyetem közötti jó kapcsolat segíthet áthidalni a távolságokat. A 2011. augusztusában Kolozsvárott megszervezett Hungarológiai Kongresszus pedig biztosan előrelendíti a romániai magyar nyelvűközösségben végzett vizsgálat megvalósulását.

Érdekes eredményt hozhat a közeljövőre tervezett mikrokutatásom is. Mivel a kérdőívek elemzésekor felmerült bennem, hogy amennyiben ugyanazt a szituációt

differentiálom a társadalmi távolságot megtartva, de a hierarchikus viszonyokat változtatva, mennyire befolyásolja ez az adatközlők megnyilatkozásait.

*Kollégájának/főnökének/beosztottjának/gyermekének/házastársának/szomszédjána
k/tanárának/kedvenc tanárának/tanárának, akit ki nem állhat, ma van a születésnapja.
Reggel találkoznak, ön így szól hozzá:*

Úgy vélem, a kérdéseket egyenként kellene eljuttatni különböző adatközlőknek, hogy minél természetesebb legyen a kapott adathalmaz.

Nagyon kíváncsivá tett az is, milyen a gratulációra való reagálás, hiszen ez valamiféle bóknak tekinthető. A bókra kapott válaszokat a nemzetközi szakirodalomban és Magyarországon is vizsgálták már (Szili 2004), a névnapi felköszöntésre érkezett válaszokat pedig Erdősi Vanda (2004) kutatta. A kérdőívekben olyan szituációk szerepelnének, amelyek különböző iskolai vagy munkahelyi, váratlan és előre látható, saját erőből és véletlen során elért sikereket vetítenek az adatközlő elé.

A gratuláción kívül érdemes volna vizsgálni más expresszívumok megvalósulását is, hogy minél több adat álljon rendelkezésünkre a magyar nyelvterület érzelmkifejezési szokásairól. Számomra nagy élmény volt, ahogy a korpusz feldolgozása során kirajzolódtak a stratégiák, azok gyakorisága, jellemzői, így mindenképpen folytatni szeretném az ilyen irányú kutatásokat.⁵³

⁵³ Köszönöm Merényi Annamáriának, hogy értékes megjegyzéseivel segítette a dolgozat elkészültét.